

ČLÁNKY/STUDIE

- (1) socialismus včera, dnes a zítra (ladislav hejdlánek)
 (12) komentář ke statí 1/hejdlánka (florestan)
 (15) riziko tunelu/historická paměť poražených (gs)
 (29) ontologické předpoklady/
 hermeneutického pojetí subjektu (zdeněk neubauer)

RECENZE

- (42) slovník českých spisovatelů (jan rolek)
 (52) rozhovory s českými spisovateli/
 v zahraničí (jiří otava)
 (59) fantazma fanatika (milan jungmann)
 (68) nad poezií petra kabeše (bn)
 (75) dvě poémy karla šiktance (bn)

OPERNÍ HLÍDKA

- (79) pinkasovské zrubáto + z prahy v 10,30/
 za blízkostí + mignon v kině úspěšná (caruso)

FILMOVÝ OBZOR

- (86) matky a dcery (rudolf starý)

DISKUSE

- (94) ještě k vině doktorů leroye/
 a štrosmajera (-ko-)

Č L Á N K Y

S T U D I E

Ladislav Hejdránek

SOCIALISMUS VČERA, DNES A ZÍTRA

(1) Když jsem uprostřed válečných událostí, které stále víc ukazovaly, jak se nacistické tažení zpomaluje, zastavuje a hroutí, začal kriticky uvažovat o postavení, v němž je naše okleštěná země, ale také Evropa a vůbec celý svět, stala se mi prvním vodítkem četba Masarykovy Světové revoluce, vedle Čapkových hovorů jediného Masarykova spisu, který jsem našel mezi nemnohými knížkami, jež moji rodiče vlastnili. Pochopil jsem jeho hlavní myšlenku tak, že ve válce 1914-18 nešlo jenom o měření vojenských sil, nýbrž o světodějný zápas demokratických společností se společensky, hospodářsky i mravně inferiorními mocnostmi (theokratickými", přesněji řečeno s autokratickými systémy, opírajícími svou legitimitu o údajně božské řády. Z toho hlediska bylo jen logické, že demokracie dosáhla vítězství; jedním z plodů tohoto vítězství byl i vznik Československé republiky, v níž jsem se narodil. Protidemokratické zaměření hitlerovců i způsob, jak se dovolávali povolnosti a božského pověření německého národa ke světovládě, mi - spolu se stále vítanějšími zprávami zejména z východních bojišť - garantovalo nutnost porážky německých armád a fašismu vůbec. Jen mne udivovalo, že sám Masaryk po skončení první světové války s ničím takovým nepočítal, ale že měl za to, že ona "světová revoluce" představuje rozhodující a definitivní vítězství demokracie, které bude postupně dovršeno jejím rozšířením po celém světě. Zdálo se mi, že druhá světová válka je dokladem toho, že světová revoluce ještě neskončila, ale že pokračuje. Nemohl jsem také pochopit, jak vítězné demokratické mocnosti mohly připustit, aby padla taková bašta demokracie, jakou bylo ve střední Evropě Československo, jejich oddaný spojenec. Největší pochybnosti však ve mně vyvolávala skutečnost, že počáteční fáze druhé světové války odhalily neuvěřitelnou slabost západoevropských demokracií jak po stránce vnější tak vnitřní. Demokratičtí politikové si osvojili mírový žargon, aby uchlácholili obavy svých spoluobčanů

a aby odvedli jejich pozornost od smrtelného nebezpečí, jež nehrozilo už jen demokraciím, ale celému světu, tj. celému německému světu. Mnichovské mne tekel bylo radostným davům zvěstováno jako vítězství míru, kterého bylo dosaženo jednáním za velmi přijatelnou cenu svobody jednoho vlastně neznámého malého národa kdesi daleko. O to hroznější pak bylo zhroucení vojenské i politické; Anglii zachránilo před ~~caudem~~ Francie jen moře. Evropa, kde před o málo víc než dvaceti lety slavila demokracie své "definitivní" vítězství, se náhle stala svědkem její shnilosti a jejího debaklu. Masarykova teze se mi dost líbila, ale historická skutečnost mne nutila provést jisté revize.

(2) K revizím mne ovšem nutily i jiné skutečnosti. Nemohlo být pochybností o tom, že po selhání německých pokusů o dobytí Albionu a po prvních obrovských úspěších na nové frontě poté, když hitlerovské Německo přepadlo svého sovětského partnera, s nímž nedlouho předtím uzavřelo smlouvu o neútočení (a s nímž si napolovic rozdělilo polofašistické Polsko, kvůli kterému vstoupila demokratická Francie do války, ovšem jen s Německem), se těžiště vojenského zápasu v Evropě přesunulo až do konce války na sovětskou frontu. Věděl jsem, že Masaryk měl nejvážnější výhrady proti sovětskému politickému systému i proti celé sovětské (marxistické) ideologii. A nyní se ukazovalo, že po prvním zhroucení obrany (o němž se později nad jakékoli pochybnosti prokázalo, že bylo způsobeno téměř výhradně politickými chybami stalinského vedení) sovětská společnost našla dostatek morálních i materiálních sil k tomu, aby nacistický vpád nejen zastavila, ale aby agresory zcela nečekanou drtivou protiofenzívou vrhla zpět. To svědčilo rovněž v neprospěch západních demokracií, které se k podobnému protiúderu vzchopily až v poslední fázi války. Bylo snad třeba Masaryka korigovat v jeho pojetí demokracie a vidět v sovětském zřízení demokracii nového, vyššího typu? O tom jsme byli přesvědčováni jak z vysílání moskevského rozhlasu za války, tak mohutnou komunistickou propagandou po jejím skončení. Velmi brzo se však stalo nad slunce jasným, že žádným podobným kompromisem nebude možno sblížit Masaryka a jeho vidění světové situace s pojetím marxistickým (přesněji stalinsko-marxistickým). Protimasarykovská proentace našich komunistů postupovala zprvu jen opatrně, někteří kulturnější marxisté se pokoušeli větší část masarykovského odkazu zahrnout do národního dě-

dictví (tak např. ještě při stoletém výročí Masarykova narození Nejedlý proti Kopeckému), ale tomu, kdo mohl zblízka sledovat ideové a spíše ideologické proudění blízko u pramenů, muselo být v té věci jasno už v roce 1946 a 1947. A tak bylo nutno se ponořit do studie marxistické literatury.

(3) Brzo se však ukázalo, že v marxismu, jak je podáván z druhé a třetí ruky, ale dokonce jak jej najdeme u Lenina a Stalina, jsou četné rozpory. Tak především bylo zřejmé, že Lenin aplikoval Marxovo učení na společnost, pro kterou vůbec nebylo míněno. Celé Stalinovy Otázky leninismu jsou vlastně pokusem o ospravedlnění této skutečnosti. Marx byl kupříkladu přesvědčen, že společenské formace nikdy nezanikají dříve, dokud se nerozvinuly všechny produktivní síly, které mají k dispozici a pro které ještě dostačují, pro které jsou "zralé", a že nové, vyšší výrobní poměry nikdy nenastupují na jejich místo, dokud se potřebné materiální podmínky nevytláhly v lůně staré společnosti. Lenin však chtěl uskutečnit nový typ společnosti, která měla být začátkem celé nové společenské formace ve světovém měřítku, v zemi, kde se nejenom ještě nerozvinuly všechny produktivní síly, které začínala mít k dispozici, ale kde se materiální podmínky pro zrod nových, vyšších výrobních poměrů nemohly v lůně "staré společnosti" vůbec vylíhnout, neboť tato "stará společnost" byla v ruských podmínkách teprve novorozencem. Marx byl přesvědčen, že si lidstvo ukládá vždy jen takové úkoly, které může vyřešit. Lenin však vytyčil před národy ruského impéria úkol, který byl podle Marxe neřešitelný, neboť podmínky jeho řešení nebyly dány, ani nebyly ještě v procesu vzniku. Marx a Engels chápali sociální revoluci jako důsledek rozporu mezi materiálními produktivními silami společnosti a mezi existujícími výrobními poměry. Leninův projekt spočíval naproti tomu na předpokladu, že v ekonomicky hluboce zaostalé společnosti bude dosaženo revoluční proměny výrobních sil tím, že se nejprve změní výrobní poměry (jejich právním výrazem jsou poměry vlastnické). Marx s Engelsem chápali společenské vědomí jako určované společenským bytím a byli přesvědčeni, že všechny společenské a státní poměry musí být chápány jako odvozené z materiálních životních podmínek. Lenin však vsadil na to, že mocenské a ideologické prostředky jsou s to přivodit nejpronikavější přelom v rozvoji společenských a zejména výrobních vztahů a ve svých důsledcích vyvolat revoluční proměnu výrobních sil. Marx s Engelsem byli toho názoru, že nová

společenská formace povede k oslabení a zániku státu jako donucovací moci, ale Lenin a zejména pak Stalin věnovali na zesílení právě donucovací moci státu obrovské materiální i lidské prostředky (můžeme-li to tak formulovat). Marx s Engelsem neviděli pro proletářskou revoluci jinou šanci než v rychlém vítězství na celém světě; Stalin však vypracoval podrobný program pro postup revoluce v jedné zemi a nadto v kapitalistickém obklíčení. Atd.; mohli bychom samozřejmě ještě dlouho pokračovat.

(4) Vzato čistě teoreticky, nemohlo být pochyb o pronikavé revizi původních Marxových a Engelsových názorů a myšlenek; zároveň však nebylo možno leninskému a stalinskému marxismu upřít značnou dávku politického realismu (bohužel však i bezideového pragmatismu a v případě Stalina i bezohledného despotismu). Protože jsem se vždycky zajímal víc o filosofickou stránku marxismu než o jeho učení ekonomické a sociálně-politické, bylo pro mne daleko víc vnitřní potřebou se vyrovnat s marxismem ideově a na prvním místě filosoficky. Vůči ostatním složkám marxismu a zejména komunismu jako politického hnutí jsem si zachovával strážlivou rezervu, která někdy mohla dokonce vyvolávat dojem, že mám výhrady proti dialektickému materialismu, ale s historickým že převážně souhlasím (tak mne například ještě na fakultě hájil profesor Ludvík Svoboda proti mladickým radikálům ve svém semináři). Ve skutečnosti tomu však bylo docela jinak. Již ve svých studentských letech, hned v první době po válce, jsem se ocitl pod silným vlivem osobnosti J.L. Hromádky, který byl de facto násoben skutečností, že jsem se filosoficky orientoval především na Emanuela Rádlvi, jehož jsem ovšem znal jenom z knih a článků. U Rádla jsem poznal, že dokonce i tváří v tvář tak reakční "revoluci", jako byla hitlerovská, je třeba nezůstávat jen při odmítání, ale že je třeba se pokoušet pochopit, ve jménu čeho je podnikána, a odlišovat to od leckdy jen nahodilých okolností a případů, které mohou být sebevíc odporné a odstrašující. Na to mi dobře navazovaly Hromádkovy výzvy, abychom se nenechali strhnout odmítáním jednotlivých přehmatů a vedlejších produktů revoluce, ale hleděli k rozhodující dějinné dimenzi toho, co se děje vcelku. Hromádka byl vynikajícím znalcem Masaryka a dovedl o něm promluvit stejně tak vřele a s celoživotním vřelým zaujetím, jako kriticky a v distanci od toho, v čem se podle jeho přesvědčení mýlil. Jeho hlavní tezí bylo, že světová revoluce ještě zdaleka

neskončila a že sesun půdy stále ještě pokračuje. Západní měšťanská společnost je nemocná a nemá dost sil ani prostředků nezbytných k tomu, aby si udržela svou pozici a svou dosavadní dějinnou roli. Zvláště Evropa je u konce jedné dějinné epochy a už nikdy nebude mít ve světě to mocenské postavení, které měla v minulosti. Starý svět se hroutí a buržoazie už nemá sil, jak rozkladu čelit. Proto je nutno se orientovat na novou dějinnou sílu, na socialismus a socialistickou světovou soustavu. Církev a křesťané příliš spojovali svou existenci i svou budoucnost s měšťáckou společností (tak jako katolictví kdysi s feudalismem). Atheistický nátěr nových společenských pořádků nás nesmí mást, protože je převážně důsledkem našich vlastních chyb a selhání. Musíme nějakou tu kritiku i nějaké ty ústrky snést a přežít; však se v budoucnosti ukáže, že nestačí vystavět jen novou společenskou budovu, a přivést do ní zase jen toho starého člověka. Na tom bude hlavně záležet, jaký člověk bude v nové společnosti bydlet a žít. A právě tu bude pro nás křesťany nová příležitost, ale bude to i náš velký úkol. Zajisté nebudeme před různými poklesky a přehmaty zavírat oči, ale nesmíme jim ani připisovat větší důležitost, než jakou skutečně mají. Za společenských převratů se vždycky zvedne kal ode dna, ale špína a kal nejsou podstatou revoluce. Je třeba vyčkat, až se kal opět usadí, a pak se dát znovu do práce na člověku. Do té doby je třeba konstruktivně pomáhat všude tam, kde je naší pomocí zapotřebí a kde je od nás očekávána.

(5) Zpětně vidíme všechny chyby a všechna nebezpečí této argumentace; ale tehdy pro nás zněla přesvědčivě. Po Únoru jsme sice nebyli vývojem událostí nadšeni, ale chtěli jsme věřit, že otřesné formy vyvlastňování, násilné združstevňování, politické monstrprocesy a tisíce drobných politických procesů jsou nesený kalnou vlnou, která brzo opadne. Ale po Stalinově smrti a po XX.sjezdu, který vzbuzoval naděje, že skutečné nápravě křivd nedošlo, anebo jen méně než polovičatě. Pozvolna však se prosazovaly liberalizační a demokratizační tendence a život byl přece jen postupně uvolňován. Také marxistické myšlení se začalo, a velmi záhy, obrozovat. Sledovali jsme diskuse (např. v Literárních novinách) s velkým zaujetím. Pod silnou vrstvou vulgarizace se dařilo odkryt živé prameny Marxova myslitelského dědictví. Sami marxisté začali Marxe znovu objevovat a odkryli myšlenkové bohatství v pracích jeho mládí. Všichni jsme znovu a lépe četli Rukopisy a pro-

dírali jsme se v NDR vydaným tlustopisem Grundriße, který byl teprve po řadě let přeložen do češtiny (a dnes jej zase už nikdo nečte). Byl objeven Hegel, bez něhož zůstává Marx nesrozumitelný. A v literatuře se začala objevovat nejen nová jména, ale také skutečně dobré věci. To odvádělo naši pozornost k nadějným stránkám společenského vývoje. Zapomínali jsme trochu na vězněné a prožívali jsme pak vnitřní otřes při setkání s nimi po jejich neslavném propuštění. Také bývalí živnostníci a rolníci už zapomínali, anebo jim rány alespoň už tolik nepálily. Společnost sbírala síly k obrodě. Pod stranickým vedením pracovaly celé týmy na ekonomických a politických reformách. Lidé začali více vydělávat, zvýšila se životní úroveň. Stačilo zlepšit řízení, najíz vzdělanější a rozumněji uvažující vedoucí kádry - a dovední lidé rychle našli možnost uplatnění. Zdálo se, že se před společností otvírá nová perspektiva. Po dvaceti letech se zase vkrádala do lidských srdcí naděje, tolikrát zraněná. Dobře si pamatuji, jak v létě 1968 mi jeden pozoruhodný intelektuál s patosem vykládal, jak stojíme na začátku velkých událostí a jak jsme v současné chvíli nadějí pro celý svět, pro Východ i pro Západ.

(6) Nesdílel jsem tento optimismus. Nikoliv proto, že bych stál stranou, ale spíš proto, že jsem viděl konečně zblízka (relativně zblízka) skutečný stav, tj. hlubokou nepřipravenost těch, kteří měli v rukou moc a otěže reformy. Nahlédl jsem pod povrch řečnických výkonů a efektních gest politiků. Viděl jsem mnoho kariérismu, ale také dost opravdovosti a přesvědčení. Jedno však bylo zřejmé: chyběli státníci, chyběli vskutku velcí reformátoři, chyběly ideje. Proč tomu tak bylo? Myslím, že by bylo příliš povrchní, kdybychom to chtěli svést na prosté lidské selhání (které ovšem nepochybně také hrálo svou roli). Rozhodující chybu musíme hledat jinde; je to táž chyba, která vedla k drsnému rozbití našich nadějí (ať jakkoliv napojených iluzemi), a táž chyba, která se nad každou pochybnost vyjevuje zase v docela nové podobě dnes. A tato základní chyba je po mém soudu bytostně spjata s otázkou politických, ekonomických a vůbec sociálních perspektiv socialismu. Tato otázka zůstává dodnes nerozřešena; nikdo není schopen na ni uspokojivě odpovědět. A protože v té věci zůstává nejasno, jsou ve zřejmé krizi všechna socialistická hnutí a socialistické i komunistické strany.

(7) Soudobý socialismus se ocitl v hluboké krizi. Původní idea socialismu byla v podstatě domyšlením demokratických principů do důsledků, které ukázaly mj. program hospodářského liberalismu jako demokraticky neudržitelný. Nesouhlasím s Masarykem, že legitimní je pouze sociální otázka. Dnes vidíme, jak všechny vyspělé kapitalistické země mají svou sociální otázku jakž takž vyřešenu; srovnáme-li hospodářskou krizi třicátých let (s celou její tragédií nezaměstnanosti) s krizí (a nezaměstnaností) dnešní, je nápadné, jak pokročilo právě řešení sociální otázky. Ale všichni vidíme, že sociální otázka tím vskutku vyřešena není, alespoň ne v tom smyslu, jaký vyplývá z klasických demokratických principů, aplikovaných na oblast sociální a hospodářskou. Nelze popřít, že rozsáhlé sociální programy značně zlepšily životní úroveň a také životní perspektivy nejchudších vrstev (v poslední době vidíme ovšem, jak např. Reaganova administrativa mnohé sociální i kulturní programy odbourává). Některé západoevropské (či spíše severoevropské) socialistické strany proměnily dokonce stát v jakéhosi pečovatele o občany, což je někdy i právem kritizováno, protože to občany nežádoucím způsobem změkčuje. Ale jedna věc je příznačná: všude, kde se k vládě dostávají socialistické strany, prosazující sociální programy, se ukazují poruchy v produktivitě, ekonomice a financích. Sociální programy zmírňují nejtvrďší důsledky kapitalistického systému, ale nelikvidují jej a zejména jej nenahrazují ničím lepším, progresivnějším, efektivnějším. Absolutní zbídačování mas se nekoná, ale nejslabší sociální vrstvy se mohou podílet v jisté míře na obecném blahobytu jen proto, aby mohly být "uklidněny". Vlastním motivem jsou obavy, nikoliv nějaký nový princip. Přispělo to zajisté k znovuzískání jisté sociální stability, a oddálilo to nezbytné hlubší reformy, k nimž však přece nakonec bude muset dojít. K "třídnímu smíru" zůstává totiž stále daleko: není v dohledu.

(8) Hluboká krize, o níž byla řeč, však není způsobena touto situací kapitalistických zemí, která vlastně není ničím novým; staré rány a trhliny zůstávají a jsou "hojeny" jen povrchně, jen ve svých dramatictějších vnějších projevech (i to ovšem musí být s respektem uznáno), nikoliv tedy "kauzálně". Mnohem významnější skutečností je očividný rozpad nadějí vkládaných do tzv. prvního socialistického státu na světě a do dějinného významu bloku socia-

listických států. V duchu vskutku byzantské tradice se oficiálně mluví o "rozvinuté socialistické společnosti" a o "reálném socialismu", což je v naprostém rozporu jak se skutečností, tak zejména s představami Marxovými a Engelsovými. Leccos lze pochopit z dějinných předpokladů staré ruské společnosti a carského státu; ale to může platit v interpretaci, ve skutečných dějinách to nic neváží. Místo výstavby nové socialistické společnosti a jejích vnitřních struktur, které měly rozporný kapitalistický systém rychle nechat klopýtat za sebou (jako to provedli kapitalisté s feudály), byly obrovské prostředky promarněny na budování státu a jeho vnitřních i vnějších represivních sil, a to vše za cenu bídy a strádání pro obyvatelstvo. Z carského Ruska, o němž se (právem) říkalo, že to je obr na hliněných nohou, se stala jedna ze dvou supervelmocí. Už na přelomu padesátých a šedesátých let měl Sovětský svaz k dispozici jaderný arzenál, schopný likvidovat všechn vyšší život dokonce hned na několika zeměkouřích. Ve vývozu zbraní do třetího světa je Sovětský svaz na druhém místě, ale obiloviny dováží a na vnitřním trhu je stále citelnější nedostatek potravin. Docela ve stylu staré carské politiky zůstává nezbytná restrukturační společnost v podstatě neřešena, ale v poslední válce a po ní dosaženého světového mocenského postavení využívají vedoucí sovětské politiky k rozšiřování územnímu i sfér vlivu. Jako jediná z vítězných mocností získal ve druhé světové válce Sovětský svaz obrovské území (hlavně v Evropě, ale je charakteristické, že dodnes drží ve svých rukou japonské Kurilské ostrovy, ačkoliv po celou válku dodržoval vůči Japonsku smlouvu o neútočení, a když po skončení války v Evropě Japonsko napadl, bojoval s japonskými vojsky jen velmi krátce). 38 let po válce jsou sovětská vojska rozmístěna v tzv. spřátelených socialistických zemích, kde zajišťují sovětskou hegemonii nejenom prostou přítomností, ale někdy krvavými, někdy nekrvavými vojenskými zákroky anebo hrozbou takových zákroků. Společenský, hospodářský ani kulturní vývoj nejen okrajových sovětských republik, ale i spřátelených socialistických států neprobíhá spontánně a organicky, ale pod trvalým přímým i nepřímým tlakem Moskvy. V posledních desetiletích je mnoho úsilí i prostředků věnováno na rozšiřování sféry vlivu nejen v Asii, ale i v Americe a Africe, necháme-li stranou záplavu nejrozličnějších družic. I když téma zůstává nevyčerpáno, je zřejmé, že před programem socializace společnosti, jak ji chápali

Marx s Engelsem, byla dána jednoznačná přednost programu vybudování světového impéria.

(9) Mně však nejde především o politickou stránku a politické důsledky tohoto vývoje, nýbrž o jeho souvislost s vývojem ekonomickým. Za 65 let, uplynulých od Říjnové revoluce, předstihla sovětská technika techniku kapitalistickou pouze v jednom významném oboru, totiž ve výrobě raket, která zatím ovšem není schopna přinášet pozitivní ekonomické výsledky. V jediném druhém oboru dostihla Spojené státy, totiž ve výrobě jaderných zbraní (i když jisté pochybnosti zůstávají v případě zbraní neutronových), ale ani zde nemůže být zatím řeči o nových výrobních silách. Ve výstavbě jaderných elektráren socialistický blok zatím značně zaostává. Naproti tomu se má všeobecně za to, že se jednou z nejvýznamnějších výrobních sil stává nasazení počítačů, mikroprocesorů atd. do nejrůznějších oblastí společenského i soukromého života (termín "výrobní síla" tu zřejmě začíná být předimenzován). Modelovat a na modelech racionalizovat lze nejen výrobní postupy, ale i složité vzájemné působení ekonomického vývoje a nevýrobních společensky významných oblastí (a dokonce i vývoj našeho Vesmíru). V tomto oboru a hlavně v jeho aplikaci zaostávají socialistické společnosti povážlivým způsobem. Velké procento neracionálnosti na všech úrovních rozhodování a řízení už dávno představuje závažné memento, kterého si však jentů a tam někdo všimne, ale popravdě bez jakéhokoliv efektu v praxi. Opožděným, nedůsledným a velmi často zcela neodborným užíváním právě nejmodernějších prostředků se opoždují a zaostávají praktické zkušenosti, které jsou považovány v marxismu za významnou složku výrobních sil.

(10) Výsledky našich úvah jsou zřejmé. Pokud přijmeme Marxovu a Engelsovu koncepci socialismu, pak musíme připustit, že ani v Sovětském svazu, ani v jiné socialistické zemi nenastoupily žádné nové, vyšší výrobní poměry na místo kapitalistických; pokud k nějakým změnám (jak ukazují poměry vlastnické) došlo, dosavadní vývoj prokázal, že nejsou progresivní ve srovnání s metodami kapitalistickými. A naopak pokud jde o kapitalistický systém, je zřejmé, že ještě nerozvinul všechny své produktivní síly, že je naopak schopen vyvinout a uplatnit i produktivní síly nové. Pokud bychom odhadovali, že zavedení větší racionality do rozhodování a řízení na základě modelování situací a vývojových trendů

v počítačích nutně povede k takovým analýzám společenského systému, které si dříve nebo později hluboké strukturální změny vynutí, všechno nasvědčuje tomu, že větší vývojovou dynamiku vykazují země kapitalistické (a po této stránce spíš evropské a japonské než Spojené státy). Tu stojíme před otázkou, proč tomu tak je a proč nedokáže systém "reálného socialismu" využít možností, které se tu nabízejí, pohotověji a méně křivolace, než jak tomu bývá v hluboce rozporném systému kapitalistickém.

(11) Vysvětlujících odpovědí už bylo formulováno mnoho. Uvádí se občanská válka a potom válka s německými armádami. Ale občanská válka byla důsledkem revoluce a revoluce měla prokázat svou oprávněnost právě vyšší efektivností své ekonomiky; k tomu nedošlo. Válka stála Sovětský svaz nepochybně obrovské oběti, ale objektivní pohled nás poučí, že Sovětský svaz vyhranou válkou mnoho získal nejen morálně a politicky, ale také ekonomicky, neboť jak jinak by se mohl po tak vyčerpávajícím boji stát druhou nejmnocnější zemí na naší planetě? Jestliže se neprojevíly důsledky těchto zisků také na vnitřním trhu a ve spotřebě občanů, musí nést odpovědnost politika. A tady se zase uvádějí historické argumenty, především zatíženost Sovětského svazu takřka mezi břemeny, jež byla důsledkem samoděržaví. Proč však vedoucí sovětské politikové vlácejí všechna tato břemena ještě 65 let po revoluci, a proč je dokonce ještě v nejednom směru zvětšují? Ale ať už jsou příčiny odhalovány tady nebo jinde, jisté je jedno: že sovětský politický systém představuje asi největší brzdu a přímo překážku dynamického ekonomického rozvoje jak svazových republik, tak tzv. satelitních států. To ostatně věděl už Engels, když v jednom z dopisů (Konrádu Schmidtovi z 27.10.1890) píše o tom, jak politická moc může ekonomický vývoj velmi poškodit a způsobit ohromné mrhání silami a materiálem, když mu určité správné směry vývoje odřízne a jiné, nesprávné, předpíše. Podle Engelse může být zpětné působení státní moci na ekonomický vývoj trojáho druhu, buď jde týž směrem a urychluje vývoj, nebo jde proti - "a pak v dnešní době u každého velkého národa dříve nebo později ztroskotá" -, anebo konečně může některé směry odříznout a jiné předsat, a to se nakonec redukuje na jeden z předchozích případů. Bylo by tedy nasnadě z toho, co jsme shrnuli, odvodit, že v reálném socialismu působí státní moc nepříznivě na ekonomický vý-

voj. Odtud také známá teze, že ekonomické reformy bez reforem politických nemají naději na žádný úspěch.

(12) Základní problém spočívá ovšem v tom, kam vlastně směřuje ekonomický vývoj? A jak to vlastně souvisí se socialismem? Představuje socialismus příští společensko-ekonomickou formaci, která má vystřídat kapitalismus, jako vystřídal kapitalismus společnost feudální? Které však jsou ty rozhodující výrobní síly, které se dostávají do rozporu s kapitalistickými výrobními poměry, a které ty, jež se dostávají do rozporu s výrobními poměry v reálném socialismu? Jsou to výrobní síly v obou případech tytéž? Který systém se s nimi bude umět lépe vyrovnat? Kde je dnes to místo, kde dochází k materiálnímu převratu v hospodářských výrobních podmínkách, jak o tom psal Marx? Dochází k něčemu takovému v našich podmínkách, anebo má krize našeho hospodářství (a jak víme, krize celého hospodářství bloku) docela jiný charakter a daleko prozaičtější příčiny?

(13) Pokud vím, žádný seriózní ekonom by se nevyjadřoval způsobem, kterého jsem tu použil, i když se třeba považuje za marxistu. Dal jsem oživit nejen starým formulacím, ale trochu i atmosféře diskusí, které už odnesl čas. Neučinil jsem tak bez vážného úmyslu. Komunisté ovládli nejenom ekonomii, ale celý život této země ve jménu marxismu. Nedemokratické metody, jimiž toho dosáhli, měly být ospravedlněny dějinami. Dějiny však zatím vůbec nevypadají na to, že by chtěly jejich počínání nějak ospravedlnovat. Samy ideje budování socialistického způsobu života jsou otřeseny. A když jsem trochu vzpomínal a připomněl, jak mne a mé přátele profesor Hromádka vyzýval k tomu, abychom hleděli k rozhodující dějinné dimenzi toho, co se děje vcelku a čeho nejenom jsme svědky, ale čeho můžeme a máme být i aktéry, chtěl bych připomenout odpovědnost těch, kdo tehdy a ještě dlouho potom skutečně byli (v rámci svých možností) aktéry toho údajně světodějného procesu a které chtěl Hromádka a které jsme chtěli i my, Hromádkou inspirováni, chápat v tom nejpozitivnějším a ideovém, v tom, co je vposledu vedlo k tomu, že pracovali pro vybudování nové společnosti právě tím a ne jiným způsobem, jakým pracovali. Víme, čemu ti nejlepší z nich věřili tenkrát, ale nevíme, čemu věří dnes. Marxisté, kteří si zachovali hluboké osobní přesvědčení, se dnes v oficiálních strukturách takřka nenajdou; většinou byli smeteni vlnou posrpnové reakce. Ale vždyť přece žijí! Jak vidí dnes svůj život a naši společnou budoucnost? Co jim zůstalo z je-

jich dřívějšího přesvědčení? V čem se považují dosud za marxisty? Co drží a čeho se vzdali?

(14) Klást otázky druhým je někdy snadnější, než je klást sobě. Nejenom v minulosti, ale i dnes se považují za socialistu. Mám za to, že socialismus je víc než pouhé sociální porozumění a odpovědnost vůči sociálně slabým (ale jak málo je dnes i této prosté odpovědnosti!). Nemyslím si, že socialismus je nějaký nový společenský systém, nová společensko-ekonomická formace, v tom se liším od marxistů (i od některých jiných socialistů). Po mém soudu jde o dovršení, dobudování demokratické společnosti. Ale co znamená hospodářská svoboda pro všechny? Jak můžeme neutopicky chápat hospodářskou rovnost všech? A čím může být bratrství všech bez planého moralizování? To vyžaduje také nějaké projekty, a nepochybně velkolepé projekty. Jak lze zajistit, aby jejich realizace na nás opět nepadla jako kámen? Jak je udržet v mezích vskutku lidských dimenzí? Najdeme konečně cestu? Najdeme alespoň výhled, který by nebyl pouhou iluzí? A budeme schopni se o tom domluvit?

(1982)

Komentář ke statí L. Hejdánka Socialismus včera, dnes a zítra
 =====

(1) Neuvěřitelná slabost západoevropských demokracií..." Má-li to platit jako argument, pak je řešením síla (= opak slabosti). To se ovšem dostáváme na velmi kluzký a tenký led, protože jaký smysl má potom poznámka o "mravní inferioritě" theokratických mocností? Není matoucí už slovní spojení "společensky, hospodářsky i mravně inferiorní"? Co opravňuje tuto souřadnost? Cožpak nevíme o společensky a hospodářsky úspěšných, ale mravně inferiorních mocipánech? Dále: osvojili si snad tedy všichni demokratičtí politikové mírový žargon? Víme přece, že tomu tak nebylo. Proč je tedy všechny házet do jednoho pytle? Výtku platí především používání matoucího a nediferencovaného pojmu slabost.

(2) "Polofašistické Polsko", kvůli kterému vstoupila Francie do války, bylo polofašistické.co do svého vedení; demokratické síly v něm byly přesto živé a v celku bylo desetkrát demokratičtější než jeho sousedé, kteří je napadli. A nebyl vstup Francie do války také dílem probouzející se demokratické solidarity (v případě Mnichova uspané)?

O zhroucení sovětské obrany se "naš jakékoli pochybnosti prokázalo, že bylo způsobeno téměř výhradně politickými chybami stalinského vedení"... Přitom prý našla "sovětská společnost dostatek morálních i materiálních sil, aby nacistický vpád nejen zastavila, ale aby agresory nečekanou drtivou protiofenzívou vrhla zpět"... Cožpak však nevíme, jak tomu vskutku bylo? I kdybychom nechali stranou materiální pomoc Západu, nebyly to zase ty stalinské způsoby vedení války (jen dva příklady: tresky za zajetí, pistole v ruku důstojníků, mířící na vlastní lidi při útocích) spolu s částečným uvolněním kulturního a náboženského útlaku, jež vedly k té síle, která pro tak mnohé nebyla než zvolením smrti na frontě před pomalým hnitím v lágrech?

(3) Vylíčení rozdílů (a rozporů) mezi Marxem spolu s Engelsem na jedné straně a Lenínem spolu se Stalinem na straně druhé je plastické a cenné. Zvláštní však je, že Marx a Engels nejsou přitom nijak zpochybněni, berou se jako dále nediskutované východisko leninsko-stalinských úchylek. Je třeba to podotknout proto, že je to charakteristické pro celou úvahu a přispívá to k nejasnostem všech dalších tvrzení.

(4) Čím se liší Hromádkovo rozhodnutí "orientovat se na novou dějinnou sílu" od rozhodnutí Emanuela Měravce (Yestera z Peroutkovy Přítomnosti) orientovat se po pádu čs. demokracie na spolupráci s nacisty?

(5) Jistě je dobré vidět aspoň zpětně "všechny chyby a všechna nebezpečí" Hromádkovy argumentace, byť by si bylo přát méně opisné formulace... Mnozí to neviděli až zpětně a ovšem za to zaplatili... Metočíme se tu ale stále v konfuzi pravdy se silou - při absenci principiálního náhledu nelegitimity pouhé síly, i kdyby přinášela spoustu zdánlivých výhod? "Kalné vlně" se nemá přitakávat nikdy, ani dočasně. Hromádka (a jiní před ním i po něm) neviděli pro stromy les - pro krásné fráze a dílčí sociální a osobní satisfakce utlačených vrstev a jednotlivců neviděli fenomén totalitarismu, jehož narůstání a upevňování (a ne zápas demokracie a theokracií) je centrálním problémem 20. století. Tzv. obrozování marxismu bylo v podstatě jen novou maskou totalitárního konceptu, která zastírala kritický pohled střízlivějších marxistů i zstrašených a unavených demokratů.

(6) Toto je zásadní odstavec. Otázka je jasně položena - až překvapivě ostře po předchozích nejasnostech - a žádá vskutku jednoznačnou odpověď.

(7) V tomto odstavci je naopak nejasností až příliš mnoho. Snad každá věta by zasloužila vlastní komentář. Sumárně budiž řečeno aspoň toho: ukázal-li se program hospodářského liberalismu demokraticky neudržitelný, jak z toho plyne nutnost likvidace kapitalismu? Hospodářským liberalismem rozumíme zásadní neinterventování do ekonomické sféry... To dneska drží málokdo. Proč by ale zavržení hospodářského liberalismu mělo znamenat zrušení tržního hospodářství (vulgo kapitalismu?) Tržní hospodářství plus intervencionismus zdola (např. odbory) i shora (státní aparát) je přece už dlouho něčím běžným... Ale co je přitom nejdůležitější: může dlouhodobě fungovat jen ve společnosti, která si udrží demokratickou strukturu, tzn. ve společnosti, která neuznává lidská práva jen na papíře, ale kde jsou trvale opatrovaným motivem celého života.

"Třídní smír" je možná v nedohlednu, ale je to takové minus, pamatujeme-li na trvalé konfliktní povahu celé ekonomické sféry? Tvořivá společnost se sotva kdy bude podobat hřbitovnímu míru...

(8) (9) Popis "reálného socialismu", obsažený v těchto odstavcích; se zdá výstižný.

(10) (11) Zde se znovu - jen jinými slovy - objevuje principiální otázka z odstavce (6).

(12) Opět tatáž otázka, formulovaná tentokrát marxistickým slovníkem.

(13) Zde se připravují adresné otázky reformním komunistům. Především otázka, čemu dnes věří... A tadý se těžko nemarxista zbaví vnucující se protiotázky: je to tak důležité, čemu ti dříve "věřící" věří nebo nevěří dnes? Není osudné právě to, že má v ekonomické problematice rozhodovat ta či ona "víra"? Pro toho, kdo hledá stále nové - "nový princip", viz odst. (7) - se bude samozřejmě každá hlubší otázka klást jako otázka víry. Nejde-li však "především o politickou stránku a politické důsledky tohoto vývoje, nýbrž o jeho souvislost s vývojem ekonomickým" (viz odst. (9)), pak by snad bylo na místě si přiznat, že ne vše nové musí být nutně lepší, a bez postulování nových věr se vrátit k tomu vysmívanému tržnímu hospodářství s jeho dnes už zaintegrovaným sociálním reformismem, protože fakticky nic lepšího nemáme.

(14) V závěrečném odstavci přes všechn patos formulací ("ale i dnes se považují za socialistu", "bratrství všech bez planého

moralizování", "to vyžaduje také nějaké projekty, a nepochybně velkolepé projekty") se ostří tlumí. Tak už tomu právě u takových formulacích bývá. Proto je snad lépe se jim vyhnout. Také z toho důvodu, že se k nim nedá nic věcného dodat.

florestan

RIZIKO TUNELU - HISTORICKÁ PAMĚŤ PORAŽENÝCH

Už za rok budeme si připomínat velmi zvláštní výročí. Setká se náš historický čas s časem oné děsivé antiutopie, situované do roku 1984?

Naplňuje se v současném Československu okřídlené Orwellovo zjištění o tom, že kdo ovládá přítomnost, ovládá i minulost? Že možnost kontrolovat minulost zakládá panství i v budoucnosti? Kontrolovat minulost znamenalo ovšem Orwellovi nespolehat se jen na špatnou paměť lidí, ale především plánovitě pracovat pro takové kolektivní zapomínání minulosti, pro takovou ztrátu historické paměti, která usnadňuje vládnutí - dnes a tím spíše zítra.

Nejpřirozenější a nejsnadnější by bylo poukázat na zdejší Ministerstvo Pravdy a popsat jeho fungování. Znovu vylíčit čistky mezi československými historiky, opětně ozřejmit víceméně zjevné mechanismy institucionalizované cenzury i skrytější, o to však zákeřnější mechanismy autocenzury. Připomenout systém ostrahy archivů, ale i veřejných knihoven, vyčíslit už jen kvantitativně drastickou redukci publikačních možností těch, kteří se profesionálně zabývají minulostí. Nesmělo by se také zapomenout na přepisování školních učebnic a vůbec na prověrky ve všech druzích škol... Bylo by lákavé poukázat při této příležitosti zlomyslně na to, jak Orwell - alespoň v našem případě - přecenil technické možnosti ministerstva: místo aby znovu a znovu tisklo staré noviny a knihy s cílem sladit měnící se aktuální politickou linii s minulostí, dává tyto knihy a noviny pod zámek nebo je prostě ničí. Třeba však říci, že tak činí nejen proto, že nemá ani aparát, ani techniku na přepisování minulosti, ale také proto, že je mnohem cyničtější, než asi bylo možné uhadnout: protože už ani ministerstvo samo ničemu nevěří, nevěří ani tomu, že

by mohl někdo jiný čemukoli - třeba právě ministerstvu - věřit. Nač tedy nákladná "jáma pamětnice"?

Bylo by to všechno snadné, ale už ne nové, sice snad pořád lákavé, ale jen málo útěšné líčení a především nebyla by to celá pravda o tom, jak a proč historický rozměr skutečně mizí z myšlení našich současníků. Ministerstvo pravdy má na tom rozhodující podíl, ale právě tento podíl nemůžeme zatím nikterak ovlivnit. Myslím my, kteří se zabýváme historií a jsme odkázáni na psací stroje, jimiž pořizujeme své práce v nákladu 10-13 kusů, a jsme proto podrobováni domovním prohlídkám; kteří jsme vážně vyzýváni, abychom místopřísežně sepsali, čím se právě zabýváme, co studujeme, co hodláme psát v budoucnu... Starosti ministerstva nejsou však naše starosti, i když se nás, bohužel, také týkají. Státní plán zapomínání bude se plnit a zajisté i překračovat nadále a my na to můžeme jen bezmocně poukazovat a odhalovat to, co je beztak už dávno odhalené - proto mluvím o přílišné snadnosti takového počínání a proto čím dál tím více pochybuji o jeho užitečnosti. Také proto, že lidé na Západě nám často naslouchají jen s netrpělivou nedůvěrou, takže se nám občas musí zdát, že by si nejraději ministerský systém pravdy co nejdříve již ozkoušeli na vlastní kůži.

Proto bude praktičtější zamyslet se nad možnostmi, byť nevelkými, které máme mezi poraženými, mezi těmi, kteří jsou od přelomu šedesátých a sedmdesátých let občany druhého, třetího řádu. Jejich postoje totiž nejednou vycházejí paradoxně vstříc úsilí ministerstva oslabit v lidech historickou paměť a historický rozměr času posléze zploštit na jakousi neživou muzeální ornamentiku. Vyrovnat se s takovými postoji je starost naše: taďy cosi ovlivnit můžeme. A ministerstvu ponechme jeho tristní starosti třeba o to, jak kategorizovat desetkrát již prokádané vědecké pracovníky z hlediska odstupňovaných možností vypůjčit si do čítárny univerzitní knihovny noviny staré čtrnáct, patnáct let...

x x x

Co je to ztráta historické paměti? Co přitom z paměti vypadá?

Fakta? Jistě je možné tomu napomáhat. Nelze sice ani oficiálně tvrdit, že Podkarpatská Rus netvořila před válkou součást našeho státu, protože je však zcela nezbytné mlčet o tom, jak

jsme o ní na konci 2. světové války přišli (byť se to stalo s pasivní součinností nekomunisty Beneše), je možné fakt, že toto území patřilo k nám, co možná nepřipomínat. Povědomí o tom skutečně pomalu vyhasíná: ovšem, Užhorod, Mukačevo, kdesi cosi, ale je to už dávno.

Lze vyjímat z historické paměti osoby? Ministerstvo to dělá stále, ale výsledky nebývají ani zdaleka uspokojivé. Úřední nonpersony těší se vždy více či méně skrytým sympatiím, a to do té míry, že právě tady se nejlépe daří legendám. V průběhu roku 1968 vyrostla na Slovensku mocně působivá legenda M.R. Štefánika, který do té doby oficiálně vůbec neexistoval. - To má snad o něco větší naději na úspěch snaha vytvořit ze skutečné osoby někoho docela jiného; podmínkou ovšem je, že takový člověk je čerstvým nebožtíkem. Úřední dějiny v podání ministerstva jdou nám doslova v patách: někdy již na pohřeb veřejně známého člověka dostaví se překvapivě úřední činitele, který užaslým truchlícím vykreslí nebožtíka jako někoho docela jiného, oficiálně přijatelného, takže se zdá, že si spletl hodinu pohřbu.

Lze znovu a znovu přehodnocovat minulé události? To je pro ministerstvo už úplně samozřejmé. A tak se ani nedivíme, že se tak rychle zapomíná, co se soudilo o Gustávovi Husákovi kdysi, ba co ještě předevedčírem.

Je možné zapomenout dějinné souvislosti? To je asi ze všeho nejsnazší, tím spíše, mizí-li z paměti jak fakta, tak osoby či mění-li se jejich hodnocení.

Toto všechno je možné zapomínat a takové zapomínání úředně urychlovat a usměrňovat, ale nemyslím, že to je nejpovážlivější druh ztráty historické paměti. Proti takovému zapomínání stojí na tiché stráži stále ještě mnoho čestných, pravdymilovných a inteligentních lidí. Jsou tu také knihy, časopisy a noviny, které mají lidé doma a které lze dokonce tu a tam dostat pod pultem v antikvariátu; proti tu pracuje také omezený sice, ale přece jen působivý styk s vnějším světem a v neposlední řadě i totální lidská nevěrohodnost úředníků ministerstva. Nevěřím, že lidé, kteří vskutku nebudou chtít, zapomenou všechno to, co je, řekněme, ve státním plánu zapomínání pro 7. pětiletku. A co ovšem bude zajisté vykázáno jako splněné - u nás se přece podvádí ve všech výkazech.

Patrně však povážlivě přibývá těch, kteří sice nic nezapomínali, ale to jen proto, že si nikdy nic zapamatovat ani nechtě-

jí, že ani nestáli a nestojí o to vědět, co, jak a proč bylo. Nenašli v tom žádný smysl: k čemu historická paměť, když přece všechno bylo tak, jak být muselo, a proto také všechno je a bude zase jen tak, jak být musí? Nikdo na tom nic nezmění. Nač se trápit esudy a starostmi těch před námi? - Myslím, že tyto jednoduché, ale rozhodné skeptiky, kterých bohužel asi stále přibývá, si ministerstvo může připočíst jako jednoznačné výhry - daleko spíše než dezorientované studenty humanitních oborů, zmatené osvětové pracovníky, cynické, avšak vědoucí publicisty, služebné novináře. Lidé lhostejní jsou čistým ziskem ministerstva.

Tito lidé, kterým se dějinný čas smrškl na dimenzi jen soukromé přítomnosti a jen soukromé budoucnosti, jsou oním ideálním podložím, na němž pak může pevně stát budova centrálního dispečinku, řídícího bez větších problémů přítomnost i budoucnost miliónů. Tito lidé prostě uvěřili, že to, co bylo, muselo být, a pak už z toho jen vyvodili praktické důsledky - zcela v intencích šéfů ministerstva.

Má otázka však míří jinač: uvěřili tito lidé jenom tomuto ministerstvu? Nebo snad uvěřili i těm, které ministerstvo pronásleduje, protože nesdílejí úřední verzi historické pravdy?

x x x

Velká vítězství a velké porážky nejsou příznivé pravdě o minulosti. Z míst, která se současníkům jeví jako sluncem zalité vrcholy dějin, či jako jejich temné propasti, nebývá dobře vidět do minulosti, a proto ani do přítomnosti a budoucnosti.

Každé vítězství opájí a svádí rozum na scestí. Zejména však klamou a k dalším klamům nutí taková vítězství, jichž bylo dosaženo problematickými prostředky: za cenu opuštění, zrazení hodnot ~~ddad~~ obecně sdílených jako hodnot kladných, žádoucích. Tehdy, bylo-li pro vítězství nutné opustit původní ideály, zradit spojence, lhát i do vlastních řad. Čím problematičtější prostředky k velkému vítězství vedly (a k velkému, rozhodnému vítězství jako vítězství "definitivnímu" ani jiné prostředky nevedou), tím intenzívnější bude snaha posvětit je minulostí. Takovou, která údajně logicky vedla k dnešnímu stavu, takže vítězové byli a jsou vyvolenými favority dějin; takovou, která potvrzuje práva vítězů a ospravedlňuje všechno jejich minulé, současné i budoucí počínání. Vždycky proto existovali lidé, a později i minis-

terstva, zpětně rekonstruuující minulost tak, aby ospravedlnila vítěze, vždycky existovaly snahy předvést dějiny ústící do aktuální přítomnosti jako do přítomnosti jediné možné a ovšemže té nejlepší z nejlepších. Celé lidské dějiny zdály se pak připravovat současnost, všechny osoby jednající v dějinách ukázaly se být předchůdci dnešních vítězů.

O tomhle klamání ví se toho dost: o možnosti sestavit celé dějiny jako dějiny interpretací dějin, prováděných vítězi.

V Československu posledních let jsme svědky nejpokročilejší fáze oficiální lži: méně usilovného lhaní a dějinách a stále více zapírání dějin samotných - lhostejno jakých. Jako by nebyly. Ubývá problémů, ubývá sporů a rozčilení, nikdo se nemusí vzrušovat. Je to jistě také důsledek únavy lidského materiálu, z něhož je systém sestaven, zároveň však výraz cynismu, kterého je třeba se obávat: režim už ani nestojí o legitimitu, už ani nechce vypadat věrohodně.

Zvítězil-li ve válce národ či stát nad jiným národem či státem, vždycky hrozilo, že se oficiální verze dějin stane brzy dobrovolně sdíleným, obecným majetkem celého společenství. Tím obtížnější bylo pak klestit předsudky cestu k pravdě. Avšak proti všeobecnému poblouznění, proti víře v dějiny, které vítězům dávají ve všem za pravdu a nutně vedly k jejich vítězství, stála tehdy jen rušivá fakta, která se nepodařilo dostatečně zapomenout, jen znepokojivé, a proto potlačované vzpomínky na to, že ne vždycky platila dnešní hodnocení. V demokratických poměrech se však vždycky najdou ti, kteří se rušivých faktů a znepokojivých vzpomínek ujmu- třeba tzv. revizionistická škola v USA po 2. světové válce, zpochybňující rooseveltovskou verzi slavného vítězství.

Zvítězí-li v občanské válce, při níž nemusí ovšem nutně porád téci krev, jedni nad druhými tak, že poražení už mají zůstat poraženými navždycky, oficiální verze dějin nehrozí stát se brzy dobrovolně sdíleným obecným majetkem společenství. Pravda vítězů a pravda poražených budou se totiž alespoň po nějakou dobu stýkat velmi rušivě, budou hledět jedna druhou vyvrátit, oslabit a zpravidla se jim to bude alespoň do jisté míry dařit. Platí však, že za takových podmínek, navíc zpravidla v nedemokratických poměrech, bude snadnější klestit předsudky cestu k pravdě?

Obávám se, že tomu tak být nemusí. Jedna verze dějin bude tu sice popírat druhou pokud jde o fakta, jednající osoby, souvislos-

ti a hodnocení, existuje tu však riziko, že obě verze budou paradoxně spolupracovat na vytváření obecného povědomí fatal-
lity dějin. Lidová moudrost je nakonec vyjadřuje skeptickým
přesvědčením, že "každá politika je svinstvo" (a politikou tu
myslí každé jiné než soukromé usilování), či sugestivním obra-
zem o pošetilosti močení proti větru (všechno se nakonec obrátí
proti těm bláznům, kteří chtějí změnit to, co je nutné).

Motivy vítězů vnímat dějiny jako jakýsi tunel, který ústí
do jejich přítomnosti, do přítomnosti, kterou oni ovládají, jsou
tedy pochopitelné a pochopitelnější, jsou-li vítězové obtěžová-
ni poněkud špatným svědomím. Proč však proti jejich tunelu tak
často kopou dějinami svůj tunel fatality poražení, kterým přece
nejde o udržení dobytých pozic a kteří z toho, že nemlčí, mají
jen a jen potíže? Mimochodem, právě tyhle potíže - a myslíme tím
všechno možné, koncentráky počínaje a vyhazovy z práce konče -
mocně povzbuzují dosti všeobecný, avšak jen povrchní dojem, že
právě oni musí mít pravdu. Neboť kdo by přece dobrovolně trpěl
za myšlenku, která by byla jen jiným znásilněním historické
pravdy než ono mocensko-policejní a zjevně zcela utilitární zná-
silnění pravdy vítězi?

I poslední reziduální lidskost velí sympatizovat s bezbran-
nými, potlačovanými, bezprávnými. Jejich pravdy o dějinách je
však třeba soudit stejně nezaufatě jako pravdy vítězů. Bude
v nich patrně o poznání méně falše a klamu, obávám se však, že
v nich nemusí být o mnoho méně oné nešťastné fatality, než kolik
nám jí k věření předkládají vítězové.

A právě přijetí této fatality je nejpovážlivější ztrátou
historické paměti, pro daný čas mnohdy ztrátou nenapravitelnou.
Potlačená fakta se lidé mohou ještě dovědět, zamlčené osobnosti
mohou v paměti obživnout, jako se to již tolikrát stalo. Souvis-
losti se mohou dodatečně ozřejmit, jakmile zmizí bílá místa dě-
jin, a pravdivějšímu hodnocení minulosti nebude pak už nic stát
v cestě. Toto všechno se tedy může napravit - za příznivějších
poměrů.

Takové poměry však nemusí vůbec nastat, vezmou-li totiž li-
dé zcela za své přesvědčení, že dějiny jsou vždycky už rozhodnu-
ty. Že to, co bylo, muselo být, že jiná současnost je jen zbožně
nepraktické přání, a pokud jde o budoucnost, té že neunikneme.
Že na tom všem nemohou nic změnit. A že ti ostatní, kteří osud

nicméně pokoušejí, riskantně hrají v loterii: jejich los jim buď vyjde, nebo nevyjde, je to pak ovšem jen jejich soukromý podnik, jakési jen soukromé povyražení. Jejich budou slasti vítězů a jejich docela soukromou věcí bude pak utrpení, když prohrají.

Dějinný čas se v této představě ubírá tunelem, který nemusí být ani zdaleka přímý, ale je vždycky už předem vykopaný. Kudy vede, to poznají ti pošetilci, kteří hrají o všechno, jen o zlomek času dříve než ti ostatní: jedni i druzí z nich krácejí však do tmy. Jedni mají pak štěstí, druzí narazí hlavou do zdi. Ti i oni pak ušlou cestu osvětí svými reflektory a právě v jejich světle je patrné, že tunel ve skále byl vykopán už předem. Vždycky předem. Je lhostejné proč či kým, rozhodující je, že dříve byl tunel a pak teprve tápavé kroky lidí. Skeptičtí, ve skutečnosti však už jen lhostejní lidé nevědí, že to byly až reflektory, které dodaly zdánlivou logiku lidským krokům: zdánlivou logiku vítězství i zdánlivou logiku porážky.

Motivy poražených interpretovat dějiny fatálně jsou jen jinak sobecké, či, řekněme, osobní, než motivy vítězů. Až na další jim nejde o moc, ani o materiální blaha a nemusí vůbec myslet na nějakou pomstu. Ten nejsilnější jejich osobní zájem pramení zpravidla ze snahy vyhnout se podstatnému a přitom lapidárnímu zjištění, že jsou právě - poražení. Že je porazili ti, kteří zvítězili, a že těm se to podařilo proto, že byli prostě silnější. A poražení že tedy byli, málo platné, slabší.- Rádi jako poražení připouštíme, že v jistých ohledech byli jsme, pravda, slabší, kupříkladu v tancích či v policejních sborech - z toho se totiž už jaksi sama podává jistá převaha, dejme tomu, mravní. Velmi neochotně však připouštíme, že jsme byli slabší i v tom smyslu, že jsme nevzali v úvahu soupeřovu převahu v tancích a policejních sborech, ačkoli to jsme právě měli udělat! Pustili jsme se do boje, aniž jsme zvážili všechna pro a proti jak na naší straně, tak na straně protivníka. Nepočítali jsme s tím, že nedodrží to, co jsme se domnívali, že závazně platí jako pravidla hry. Že si na pomoc pozve cizí mocnost. Že zapře nos mezi očima. Že s námi bude nakonec zacházet nikoli jako s poraženými, ale jako se zločinci. Že bude ochoten tiskovat dlouhodobé zbídačení národa. Že se vystaví osudové závislosti na tom, kdo mu poskytne pomoc... Byli jsme slabší přinejmenším proto, že jsme byli méně prozíraví, když jsme tohle všechno nevzali v úvahu. Ale i tehdy,

když jsme sami boj nechtěli a byli jsme do něho vtaženi, či alespoň nechtěli jsme v konfliktu zajít tak daleko - i tehdy jsme byli slabší, protože jsme se právě nechali tak daleko vtáhnout, protože jsme se nechali vyprovokovat a nakonec chytli za druhý konec klacek, který protivník držel v ruce jen proto, aby nám s ním dal přes hlavu.

Ale byly patrně dříve (a byly by jistě i později) i jiné možnosti než jen přímé střetnutí, či totální rezignace.. Je velmi nesnadné to připustit. Nejednou by to totiž znamenalo přiznat diskvalifikaci, možná i doživotní: v politice nemáme co pohledávat, protože nikoli naší slabostí, ale především naší neprozřetelností trpí a budou trpět i jiní, kteří nám uštěřili.

Také poražení mají tedy mnoho osobně pádných důvodů zkonstruovat si svou vlastní fatální koncepci dějin: tehdy a tehdy se stala chyba, tady a tady se vykročilo nesprávným směrem, na špatnou cestu - a tím už bylo jednou provždy rozhodnuto o všem, tedy i o naší porážce. Nejen, že jsme pak na ní bez viny, ale dokonce nás taková představa dějin obdařuje lichotivě donkichotskou svatozáří těch, kteří pozvedli prapor revolty v boji předem prohraném - a to se v takovém jednostranném osvětlení zdá být zcela neproblematickou ctností. (Bližší pohled by však odhalil méně hrdinství a více pošetilosti: ti, kteří se dnes cítí podobni Don Quijotovi, s porážkou bohužel vůbec nepočítali: prostě špatně odhadli své síly i síly protivníka). Většina "Dějiny světa v obrazech pro školu i dům" si však potrpí na malébné scénérie, které z poražených dělají ex post vlastně vítěze.

Poražení pochopitelně také zásadně popírají verzi dějin vítězů. To, co ti druzí pokládají za výsledek železné nutnosti, kterou se naplňuje jakýsi prý prozřetelností smysl dějin (a takový mu dávají i ti nejmaterialističtější vykladači, ba snad právě oni), odhalují ti první často jako jen nahodilý důsledek intrik, podvodů, zločinů a nízkých osobních motivů lidí mravně problematických. Z železné nutnosti v podání vítězů tu nezbuďte zpravidla nic: vítězové měli prostě méně mravních skrupulí a na nejvyšším jim přálo štěstí. Dějiny jejich vítězství mohou být v podání poražených oním "příběhem, který vypráví blb": směšnou anekdotou a utajených zločinů.

Poražení, protože se vzpírají uznat, že prohráli v onom původním a neoslavitelném smyslu slova, totiž jako ti, kteří v konfliktu, jaký se nakonec rozvinul, byli stranou slabší, přijdou

zároveň zpravidla s vlastní verzí fatálnosti dějin. Nechť není pro ně žádnou útěchou, že jejich verze bude patrně blíže dějinné skutečnosti: faktům, jednajícím osobám, souvislostem a že hodnocení budou objektivnější, méně stranická. Že jejich verze nemusí být vždycky jen pouhým popřením a naruby obrácením verze vítězů, černé vydávající za bílé a obráceně. Poražení mají vskutku o poznání méně důvodů zkreslovat skutečnost, i když rozdíl tu může být jen dočasný, protože poražení jen málokdy nechtějí být zítřejšími vítězi. Avšak rozdíly i sebepatrnější v každém jednotlivém, dílčím zjištění či soudu o minulosti nemusejí bohužel vylučovat to podstatné společné zkreslení. Tím je totiž větší či menší míra fatálnosti dějin.

Němá však valného smyslu pokoušet se tu zevšeobecňovat, kdo klame více a kdo méně, kdo záměrně a kdo bezděčně. Záleží vždy na konkrétním průběhu konfliktu, který společnost na poražené a na vítěze rozdělil. V každém případě však platí, že společnost, která prošla tak dramatickým vývojem, že ji rozdělil na "definitivní" vítěze a "definitivní" poražené, není ani trochu příznivým prostředím k hledání pravdy o tom, co bylo, a tedy také o tom, co jsou dějiny a jak je lidé dělají. Je naopak ideálním prostředím, kde se daří představám dějin podobajícím se tunelu.

Na rozdíl od vítězů, za kterými stojí pokud možno přímo celé Dějiny (s jejich "smyslem", "zákonitostmi" a podobnými problematickými abstrakcemi), jsou poražení v pokušení hledat a dříve či později rozpoznat alespoň jakýsi osudový bod, křižovatku, výhybku, odkud se podle nich dějiny ubírají - špatným směrem, místo, kde se stala chyba, kterou už nebylo lze napravit. (Toho je ostatně jasným důkazem, že se o to pokusili - a marně.) Poražení nemívají tolik drzého sebevědomí, aby za sebou sešikovali celé dějiny, oni jen deterministicky upravují takový jejich úsek, aby odpovědnost za porážku nepadla alespoň na ně samotné. Aby porážka byla představena jako cokoli jiného než právě jen porážka.

V Čechách a později v Československu bývaly a často ještě jsou za takové rozhodující (a "pak" už tedy zcela determinující) mezníky pokládány protiřímské vystoupení husitů v 15. století, protihabsburský odboj české šlechty a následující porážka na Bílé hoře v r. 1620, rozpad, event. rozbití Rakouska-Uherska po první světové válce, Mnichov 1938, Benešova smlouva s SSSR v r. 1943, převzetí moci komunisty v roce 1948 a porážka reformního komunismu v roce 1968... Pod povrchem těchto dramatických

událostí rozpoznávali a rozpoznávají mnozí stejně osudově významné, i když pozvolnější proměny dějinné scény: vydělení Čech ze západní katolické Evropy právě v důsledku vystoupení husitů; násilnou rekatolizaci po Bílé hoře, vedoucí k podstatnému oslabení náboženského instinktu českého národa; zrod a posléze mocný vliv romantického českého nacionalismu, založeného jazykově a nevyhnutelně ústícího v konflikt česko-německý v původně dvojjazyčných Čechách; vznik samostatného státu v r.1918 jako nahodilý, a tedy málo zavazující důsledek spíše vnějších než vnitřních proměn a tlaků. Fatálně bývají také interpretovány konfliktní události ve vztazích česko-slovenských (1938, 1939, 1968)... Za dějinné výhybky osudového významu bývá pokládán i odsun Němců po 2. světové válce či lehkomyšlně proměrněné šance reformních komunistů do srpna 1968... Ve výčtu často u nás v těchto letech odhalovaných fatálních událostí či fatálních trendů bylo by možné ještě pokračovat. Čím klidnější doby, tím rozsáhlejší, shovívavější vztah k dějinám, tím méně podobných dramatických interpretací nezvratnosti dějin - a naopak. Od porážky pražského jara v roce 1968 prožíváme zase jednu dobu velmi vzrušeného hledání právě osudových momentů a osudových směřování v našich dějinách. Myslím, že tu zdaleka nemusí jít o morbidní zálibu ve flagelantství, jak se povrchně soudí: je to však poněkud příliš zoufalecké hledání pravdy jako vskutku jediného možného východiska z naší současné situace.

Všem těmto rozmanitým interpretacím bývá jedno společné: i když při nich bývají vyslovovány i ~~praxe~~ originální a nejednou objevené a historické pravdě možná velmi blízké soudy a hodnocení, i když bývají nalézány také dosud opomíjené, protože málo pro nás lichotivé souvislosti a právem zdůrazňovány neblahé důsledky událostí a dějů vskutku mezních a dosud příliš shovívavě posuzovaných, i když nechybí úctyhodná vůle k nemilosrdnému sebepoznání společnosti, nechybí zpravidla jedna rádobý vše vysvětlující iluze, resp. právě deziluze: že totiž "pak" se už nedalo nic dělat... Po vítězstvích Jana Žižky v čele vojsk hustiských heretiků, či po únorovém vítězství "dělnické třídy" v roce 1948.. Úctyhodná, avšak nemožná snaha dobrat se beze všech ohledů jakési poslední pravdy našich dějin nese s sebou ztrátu schopnosti jemnějšího vnímání nuancí: následujících méně už dramatických výhybek dějin, dalších rozcestí jen postranních ulic a cest. Tam se lidé sice už nerozhodovali mezi vyrocenými alternativami

"všechno, nebo nic", zato však volili, resp. mohli volit mezi takovými menšími a malými dějinnými možnostmi, které byly či mohl být ve skutečnosti novou tvorbou předpokladů budoucích dějin. Ano, často ani nepostřehli signální světla a výhybky dějin prostě minuli... Dramatická optika poražených může být mnohdy vskutku objevná a inspirující, nemá však dosti vnímavosti pro ztracené šance: před stoletími, ale i včera a dnes. Vede k radikálnímu myšlení a tak posléze znovu k radikálnímu jednání. K takovému jednání, které mívá pošetile zásadnický sklon odčiňovat stará pochybení a zbloudění za cenu nových zjednodušení zpravidla již zcela změněné skutečnosti. Tato zjednodušení, často ideologické povahy, jsou však nejspolehlivější cestou k dalším a dalším porážkám právě proto, že zakrývají, zatajují ony méně dramatické, méně zásadní, avšak praktičtější možnosti řešení nahromaděných problémů. Povzbužují bezděčně k vyhrocování konfliktů, neboť zakrývají možnosti vytvářet předpoklady poměrů, které se obejdou bez vyhrocování. Jsou častým intelektuálním pokušením dosahovat cílů (vždycky ideálních) co možná bez prostředků (vždycky nedokonalých a málo účinných).

Dějiny se pak v takových radikálních představách dějí, jako by šlo spíše o naplňování mýtů, tedy jen "svátečně" (což je pro jiné vždycky totéž co tragicky), jen čas od času. To jsou ovšem stále jen dějiny definitivních vítězů a definitivních poražených.

Naše dějiny se však dnes odehrávají tam, kde nacházíme zbylé možnosti občansky jednat, tedy tam, kde se - podle dosud převažující optiky - nedá pro dějiny dělat nic. V tomto zdánlivém "meziprostoru" jen zdánlivě "velkých" dějin máme stále možnost vytvářet alespoň předpoklady pro budoucnost méně dramatických a tím i méně tragických dějin. Různá minulé pochybení, iluze a zbloudění není možné nikterak bagatelizovat, je třeba je naopak poznat a porozumět jim, neměli bychom je však interpretovat jako do té míry určující a fatální, aby nám dnes svazovaly ruce.

Práce na vytváření a obnovování (někde bude třeba začínat skoro od začátku) občanské a politické kultury jako předpokladu otevřenějších dějin zahrnuje - nejobecněji řečeno - kultivaci zapomínaných ctností občana jako nositele nikoli jen práv, ale i povinností, občana jako nikoli jen konzumenta, ale i pracovníka a hospodáře. Také zajisté kultivaci historické paměti jako mimo jiné paměti nevyužitých příležitostí, ztracených šancí, mi-

nutých výhybek - proti lhostejnosti, všemožným iluzím a deziluzím a fatalismu. Tato práce je úsilím povzbudit zbylou občanskou odpovědnost ve velmi jinak nepříhodné situaci, kdy si většinu práv (ovšemže bez nepříjemných důsledků odpovědnosti) přisvojila jen malá menšina společnosti a kdy ostatní mají stále více sklon na tomto stavu se s většími či menšími skrupulemi už jen odškodňovat.

Poražení, kteří přemýšlejí o dějinách, měli by si proto uchovat spolu se schopností k bezpředsudečné analýze minulosti také schopnost odolat pokušení fatalistického pojetí dějin jako jednosměrné série chyb a poklesků, které od jistého okamžiku nutně vedly k danému stavu, pokušení hledat a najít vinu a viníky jednou provždy. Při vší dnešní úctyhodné kritičnosti, které u nás ve vztahu k vlastním dějinám nikdy nebylo nazbyt, třeba zachovat zároveň takovou míru sebekritičnosti, která nedovolí tak nepraktické vyhrocování problémů, aby jedinou šancí na jejich řešení zdálo se být opět nějaké frontální střetnutí. Sebekritičnost tu nejspíše znamená pokoru: i my svou optikou poražených vidíme jen část pravdy o minulé skutečnosti a na tomto vědomí nesmí nic měnit to, že vidíme - ve srovnání s oficiální verzí - větší, třeba i podstatně větší část pravdy. Tato zásluha nám jaksi sama padla do klína - je to právě taková zásluha jako být mladý.

Co se všechno stalo, stát se nemuselo. Stalo se to také proto, že v "meziprostoru, v "mezičase" událostí "velkých" dějin se u nás nedostatečně pracovalo na předpokladech jiných možných vyústění, jiných, civilizačně a kulturně nuancovanějších voleb, než oněch dichotomicky kontrastních, nesmiřitelných, před kterými stáli naši předkové a nakonec i my.

Dějinná paměť je totiž především pamětí otevřených dějin: ano, co se stalo, nemuselo se vždycky stát. Lidé měli zpravidla více možností k jednání, než sugeruje předsudečně fatalistické pojetí dějin nejen vítězů, ale často i poražených. Mohli se rozhodnout i jinak - ovšem, za jistých předpokladů, které však nejsou něčím mimo dějiny.

Dějinná paměť je v tomto smyslu optimistické memento, že se nám dějiny nehrnou nutně přes hlavu, ale že jsme měli a také máme vždycky více možností tyto dějiny ovlivnit, vtisknout jim více stop vlastní vůle, než se nám chce zdát. Jistěže tyto možnosti jsou jednou větší a jindy menší a někdy bohužel docela malé. Za

velmi optimistické zjištění musíme dnes pokládat už také například to, že poražení mají skoro vždycky možnost rozhodnout alespoň o způsobu své porážky. Prohrát bez iluzí a po boji je nedocenitelným vkladem do budoucnosti - když už nebylo možné porážku odvrátit. Ale dokonce i když prohrajeme jako nepříteli stateční lidé, plní iluzí - i pak máme možnost porážku alespoň takto pravdivě analyzovat. A všimnout si při tom právě těch ztracených šancí, propáslých příležitostí.

Poražení, když přemýšlejí o dějinách, měli by co možná vědomě odolávat mocnému pokušení alibiismu. Tento alibismus může mít onu velmi úctyhodnou podobu vypjaté kritičnosti, nemilosrdné vůle k poznání toho, co všechno vedlo k porážkám a selhání. Nemilosrdná kritičnost měla by tu mít nicméně své meze, jež jsou dány mírou zbylé ochoty našich současníků a také zbylých možností uplatňovat ve všedním životě praktickou odpovědnost za dnešek a zítřek. Kritičnost neměla by proto nikdy vést k tak deprimující deziluzi, jakou by byla každá představa dějin jako neodvratitelného sledu trestů za pochybení, viny těch, kteří mysleli a jednali - vždycky už před námi.

Také pokušení alespoň intelektuální satisfakce za "špatné" či "nesmyslné" dějiny je tuze silné. Jinak bezmocný intelektuál si svou kritičností hojí své rány, šokuje a dráždí vítěze, vyděluje se ze zdeptané masy smiřujících se poražených.

Naši současníci ztrácejí dnes historickou paměť zdaleka ne jen tím, že se zajímají málo, či že se vůbec nezajímají o zamčená fakta, vyškrtnuté osobnosti, skryté souvislosti a o pravdivější hodnocení událostí. Ztrácejí historickou paměť především tím, že mlčky přijímají fatalistický výklad dějin jako pochybné sice, nicméně platné odměny vítězům či jako krutého, leč zřejmě neodvratitelného trestu poražených.

Zapomínat na dějinný rozměr lidského času znamená pak ovšem rezignovat na jakoukoli aktivnější účast ve společenském životě, řekněme v "dějinách současnosti", neboť i ty se pak jeví jako vždycky už předem rozhodnuté. Ve skutečnosti jsou etablovanou mocí snadno, vskutku jakoby "předem" rozhodovány proto, že lidé právě rezignovali na aktivnější vytváření civilizačních a kulturních předpokladů jiných než oněch poněkud barbarských dějin vítězů a poražených, těchto cizích, nepřátelských dějin.

Tyto předpoklady jsou vždycky jen sumou všedních činů a postojů, často jen málo dramatických voleb. Bez nich by však "vel-

ké" dějiny byly jen směšně kaširovanými kulisami z papíru, které by bylo lze snadno odklidit do divadelního skladu. Nesympatické kulisy našich současných dnů a let však bohužel příliš vrostly do naší země právě proto, že i my jsme patrně vytvářeli falešné, iluzivní předpoklady toho, co přišlo, nebo ještě spíše proto, že jsme nevytvářeli v dostatečné míře žádné jiné, slušnější předpoklady. V rodině, v obci, v zaměstnání, v zájmové organizaci.

Poslední tajemství dějinné paměti je patrně v tom, že dějiny se dějí i tehdy, když se zdánlivě nic neděje. Bylo by truchlivé, kdyby toto tajemství pomáhali ve věru bizarním souručenství s domýšlivými a arogantními vítězi zachovávat i poražení - jen kvůli alibismu či pošetilé ceně intelektuální satisfakce. Kdyby kopali podobný tunel fatálními dějinami jako vítězové, byť i třeba z jiného konce. Jakkoli křivolaké cesty tunelů by se nakonec v jednom rozhodujícím smyslu stejně setkaly - aby jím tožič trpně procházeli všichni ti, kteří uvěřili prvním či druhým, nebo oběma zároveň, že se nedá nic jiného dělat, než hledět právě jen takový kousek před sebe, aby si člověk zbytečně nerozbil hlavu o zeď. O zeď nepropustných, fatálních dějin, které si dělají co chtějí. A v nichž občas pár bláznů hraje v kostky.

x x x

Hranice mezi krutou, třeba beziluzivní pravdou, která právě svou beziluzivností osvobozuje k činným postojům, a mezi velmi jí podobnou pravdou, která však už deprimuje a vede k rezignaci a fatalismu, je dnes u nás jen křehká. Netvrdím, že vím, kde tato hranice přesně je. Také neoficiální tvorba na poli historie měla by ji kognoskovat a znovu a znovu přesně zkoumat její pevnost. Aby ji poražení neprorazili v zoufalé snaze o pravdu za každou cenu. O pravdu, která by možná imponovala radikálním povahám, ale zároveň by brala většině normálních lidí poslední chuť orientovat se nějakým aktivnějším společenským jednáním v meziprostorech možného. Aby je bezděčně neodrazovala od pokusů vytvářet předpoklady pro smysluplnější alternativy na příštích dějinných křižovatkách, aby nezvětšovala pocit marnosti na dnešních nepříliš nápadných rozcestích mezi postoji odpovědného občanství a všeobecně se rozmáhajícího masového parazitismu, odškodňujícího se na tenčícím se společném jmění.

Jistou a snad dosti spolehlivou záruku, že tuto hranici nebudeme překračovat, vidím v tom, že se více přidržíme úkolu ještě lépe porozumět - tento_krát bez obav z přílišné kritičnosti - skutečnosti naší poslední porážky. Zdůrazňuji tu slovo "naší" a zdůrazňuji slovo "porážky".

gs

Zdeněk Neubauer

ONTOLOGICKÉ PŘEDPOKLADY HERMENEUTICKÉHO POJETÍ SUBJEKTU

Diskusní příspěvek k přednášce Paula Ricoeura Krize subjektu
v západní filosofii (Pozn. red.: viz KS 1/83)

Profesor Ricoeur předložil k diskusi "hermeneutickou koncepci sebepoznání". Podle této koncepce není subjekt dán sobě samému bezprostředně, skrze samo-zřejmé, jasné a průhledné obsahy vědomí, nýbrž setkává se se sebou zprostředkovaně, skrze "vnější" zkušenost a její interpretaci. Sebeoznání se děje jako poznání skutečnosti, tj. jako pochopení jejího smyslu, toho smyslu, který subjektivitu překračuje. Každé poznání je pak svého druhu sebepoznáním.

Bezprostředním cílem Ricoeurovy přednášky bylo "ukázat, že konec iluzí o možnosti bezprostředního poznání", který přivodily psachoanalýzy a strukturalismus, "neznamená, že by subjekt byl mrtev, nýbrž že musíme opravit svůj pojem sebepoznání ve smyslu mnohem větší zprostředkovanosti."

Pokusím se vyslovit některé ontologické důsledky hermeneutické koncepce vědomí, tj. ukázat k tomu, co z této koncepce vyplývá pro samotnou povahu bytí. Tyto úvahy jistě překročí konkrétní záměr Ricoeurovy přednášky, nikoli však, jak jsem přesvědčen, samotný ontologický rámec, v němž se Ricoeurovo myšlení pohybuje. V přednášce se ostatně přímo říká, že "texty žijí své vlastní dobrodružství, které nezávisí na autorových úmyslech", a že "jsou nezávislé na posluchačstvu, kterému byly původně určeny."

Co je ona "mnohem větší zprostředkovanost? v reflexi a v sebepoznání? Mám za to, že tímto zprostředkovatelem reflexe je právě všechno to, co bylo v novověku ze subjektu vyloučeno, totiž veškerá skutečnost.

Descartova radikální skepse postavila sebepochopení subjektivity na nezvratnosti sebejistoty vědomí v ego-cogito: "já myslím", a tudíž také "vím, že myslím". Tato bezprostřední vnitřní jistota, o níž nelze pochybovat, zakládá zároveň pravdivost tvrzení-výroku: "já jsem". Vše ostatní, co není součástí této nezpochybnitelné, vědomé jistoty vlastního bytí, a co lze proto zpochybnit, bylo zvnějšněno. Tak byla subjektivita redukována na abstraktní, individuální vědomí, na "myslící věc" (res cogitans), a veškerá skutečnost vnější byla redukována na "věc rozprostráňenou" (res extensa). Jsoucna se tak stávájí pouhou "extensitou", mezemi, hranicemi svého výskytu v prostoru. Již u Descarta je tak "věc o sobě" de facto myšlena jako hraniční pojem (Ding an sich als Grenzbegriff, jak se bude jednou říkat). Jsoucno je od té doby považováno za pouhé objectum, za překážku, něco, co doslova leží v cestě (ob-jacet) sebeprůhlednosti vědomí, protože je svou neprůsvitností omezuje. Tak se ze skutečnosti zbavené nitra, a tedy plnosti (smyslu-plnosti!), stává "objektivita", která nemá se subjektivitou nic společného. Věda se ji snaží vy-světlit, tj. zrušit její neprůhlednost tím, že ji převádí na průhledné matematické pojmy, a tak ji ex-plikuje (doslova roz-prostírá, vyrovnává její záhyby). Jsoucno má být ex-plicite re-dukováno (= převedeno zpět) na to, čím vždy již im-plicite jest: na povrch, plášť. Od té doby lze skutečnost plánovat (planum = rovina), promítat ("projektovat") na plátno "objektivní reality". "Objekt" je zde postaven do protikladu (srv. něm. Gegen-stand) k subjektu-divákovi, a to tak neslučitelně, že "vztah subjektu k objektu" (rozumí se člověka a světa) je od té doby považován za "základní otázku filosofie". Učívali jsme se, že různé filosofické směry se liší právě ve formulaci a řešení tohoto problému.

V hermeneutickém pojetí vědomí a poznání je skutečnost naopak považována za nedílnou součást reflexe. Chtěl bych ukázat, že nejen vědomí, nýbrž i skutečnost je nutno chápat hlouběji a zprostředkovaněji: skutečnost, jež má smysl a jež skrze pochopení tohoto svého smyslu zprostředkovává sebepoznání, nemůže již být objektivní realitou v novověkém, vědeckém pojetí.

Reflexe, tj. schopnost vztahovat se k sobě, je se subjektivitou ex definitione totožná. Sub-jectum se řekne řecky HYPOKEIMENON - podklad, což je, odhlédneme-li od terminologických fines, pojem užívaný podobně jako ÚSÍÁ - podstata, bytnost. Subjekt je tedy podstatou, svébytností, tj. tím, co má počátek a smysl svého pohybu samo v sobě. Mohli bychom říci, že subjektivita je působící, aktivní niternost jsoucna. V novověku se tato niternost a svébytnost stala výhradním atributem lidského, tj. individuálního, tedy podstatně nahodilého vědomí. Pro hermeneutické pojetí je však aktivitou tohoto vědomí právě reflexe, která již není faktem sobědanosti, nýbrž procesem stále se prohlubujícího porozumění smyslu skutečnosti. Toto porozumění je v každém okamžiku stavem subjektu, stavem, který mysl zaujímá. Pro hermeneutické pojetí poznání není reflexe vztahem teoretickým, tj. induktivním-konstatujícím či deduktivním-usuzujícím. Pro teoretický postoj je poznávající a poznávané od sebe odděleno; hermeneutické pojetí vidí naopak vzájemnost obou pólů reflexe. Uvědomme si také, že pro fenomenologii jak indukce, tak dedukce mají empitickou povahu: jsou to určité stavy subjektu; stavy, jež subjekt ve vztahu k sobě samému - v reflexi - zakouší jako c h á p á n í.

Proto se mluví o tzv. hermeneutickém kruhu: pochopení smyslu předmětu je změnou vědomí, tím také změnou jeho obsahu, a tedy změnou poznávané předmětnosti - toho, o co v poznání ve skutečnosti jde. Poznání i skutečnost, která se v něm zjevuje, vždy závisí na předchozím porozumění. (Připomínám, že mi jde o poukaz k ontologické relevanci tohoto jinak banálního výroku; předmětnost není něčím nezávislým na poznání: tak, jako je poznání vždy poznáním něčeho, nějakého předmětu, tak je též předmět vždy předmětem něčeho, nějakého poznání, tedy nějakého vztahu reflexe; mluvím o předmětu skutečném, svébytném, nikoliv o nějakém stínu-obrazu v mysli.) Tato vratná, krouživá dynamika odpovídá dalepo lépe výrazu "reflexe" (odvozenému ze slovesa re-flecto - ohýbám zpět či znovu, otáčím, obracím) než představa statické samodanosti jasných a zřetelných obsahů mysli, která je novověkým ideálem poznání "more geometrico", poznání objektivního. Objektivní poznání není osobně odpovědným porozuměním, nýbrž pouhou nezaujatou konstatací toho, co samo o sobě j e s t či samo o sobě p l a t í. Naproti tomu reflexe chápána jako hermeneutic-

ký kruh představuje život subjektivity: je to dění sebeproměny, pronikající stále hlouběji k "jádru věci". O stejnou představu se opírá i výraz "přemýšlení": Přemýšlející usiluje o poznání tím, že opakovaně obměňuje myšlením myšlené; myšlení se tak stále znovu vztahuje k svému obsahu jako (čili: to jest) k svému předmětu. Proto je reflexe (přemýšlení) sebe-poznáním: skutečnost již není vyloučena ze života subjektu, nýbrž je předmětem jeho poznání tak, že je obsahem, smyslem jeho vztahu k sobě. Ono "sebe" (das Selbst, the Self), tož vposledku veškerá skutečnost v jednotě (TO HEN KAI PÁN starých filosofů) - tedy přímý opak konečného individuálního "já".

Z toho plyne ontologický důsledek: skutečnosti musí náležet nitro, právě ono j á d r o v ě c í, které je vyjadřováno našimi myšlenkami, slovy a skutky. Skutečnost nemůže být tedy "objektivní realitou", tj. extenzitou, mající pouze povrch a o b j e m, nýbrž musí mít o b s a h, k němuž její jevová, "objektivní" stránka poukazuje. Tento obsah skutečnosti je obsahem radikálně: není to cosi prozatímně skrytého, dočasně schovaného, co lze vytáhnout na povrch, tj. zvnějšnit, a tak definitivně poznat. Obsah skutečnosti v ontologickém slova smyslu je takové povahy, že o něm přirozená zkušenost hovoří jako o p l - n o s t i : jsoucno (věci, slova, myšlenky, činy) je smyslu-plné, ne že by mělo nějaký určitý, definitivní smysl skrytý za jevovou stránkou a vyhmátnutelný či vyluštitelný jednou provždy. To heznamená, že by smysl skutečnosti byl nedosažitelný a nepoznatelný: "smysluplnost" je ex definitione tím, co činí skutečnost bytostně pochopitelnou. Smyslu-plnost však ontologicky znamená, že žádný určitý smysl, zjevující se v aktu pochopení, skutečnost nevyčerpá, že jsoucno nelze beze zbytku vysvětlit, převést na poznatky.

Všechno to, co nyní vypovídáme o skutečnosti ve světle hermeneutického pojetí vědomí, však tradičně platí o subjektivitě. Nelze si totiž představovat, že by do reflexe jako subjektivního aktu sebepoznání přistupovalo v roli zprostředkujícího "nástroje" cosi nesubjektivního, totiž objektivita. C e l ý proces poznání jako jednota pochopení a sebePOCHOPENÍ v reflexi představuje ž i v o t subjektu, j e s t tím, co zakoušíme jako subjektivitu. Radikální změna v pojetí gnoseologickém, ke které nás Ricoeur vybízí, vede nutně, jak se domnívám, k ještě radikálějším

obratu ontologickému. Nedovedu jej lépe vyjádřit než výrokem, že ěamo bytí jsoucna je subjektivní povahy. Pak ovšem představa jsoucna jako objektivní reality je pouze výsledkem zcela určité, redukcionistické abstrakce more geometrico.

Ricoeur sám výslovně upozorňuje na nutnost takového dopadu hermeneutického pojetí reflexe na ontologii, když říká, že musíme mít velmi otevřené pojetí skutečnosti: "To, co máme za skutečnost, se neustále mění podle toho, jak ji díla všeho druhu zároveň vynalézají i objevují." Právem se Ricoeur v této souvislosti zmiňuje o epistemologické zkušenosti, kterou věda dvacátého století učinila v oblasti fyziky a která vedla k tomu, co můžeme označit per analogiam jako "krizi objektivity". Tato krize souvisí zejména s kvantovou fyzikou - s Heisenbergovým principem neurčitosti, Bohrovým pojmem komplementarity a s Bellovým teorémem nonseparability. Tato krize objektivity v přírodních vědách ukázala, že pozorování, měření a interpretace jsou neoddělitelné od pozorované, měřené a poznávané skutečnosti. Krize objektivity tak představuje symetrický protějšek krize subjektu ve vědách humanitních.

Ve všech oblastech lidského poznání dochází tedy k náhledu, že žádné poznání není oddělitelné od porozumění a že poznání jsoucna není oddělitelné od sebepochopení. Reflexivně zprostředkovaná skutečnost není pasivním prostředím či ovladatelným prostředkem, nýbrž opravdovým prostředníkem; v porozumění se skutečnost zjevuje tak, že vzchází ze sebe sama, z vlastního nitra; skutečnost vystupuje na světlo vědomí jako sebe-uvědomění.

Vědění o světě nelze proto ztotožňovat s konstatací či popisem nějaké skutečnosti, která by byla na poznání nezávislá, skutečnosti lhostejné ke své vlastní pravdě. Ricoeur zdůrazňuje, že vědění je jednotou poznání a uskutečňování: skutečnost nepoznáváme zevně, nýbrž zevnitř - totiž tak, že ji uskutečňujeme jako své vlastní možnosti, které odhalujeme a poznáváme tím, že je naplňujeme. Vzcházení jsoucna ve zjevnost je bytostně tvorbou - POIÉSIS.

x x x

V souvislosti s úvahou o stylu díla jako transcendingícím prvku autorovy osobnosti Ricoeur říká, že v každém díle je vtělen "boj s aporií, který zakládá dynamiku díla". Takovou aporii, z níž vyrůstá dynamika Ricoeurovy přednášky, vidím právě ve zkušenosti

jednoty poznání a tvorby, která je zde charakterizována jako velký paradox vztahu "vynalézání" a "nalézání". Je to paradox sounáležitosti dvou dimenzí porozumění: POIÉISIS - dimenze tvůrčí a THEORÍÁ - dimenze přijímající. Jednota tvorby a poznání je dramatem odhalování, chápání se a naplňování vlastních možností subjektu, přičemž každé určité naplnění (konkrétní zkušenost) vytváří-objevuje prostor možností nových - a jiné ovšem ruší. Paradox POIÉISIS-THEORÍÁ lze též oxymoricky označit za "služebnou vládu" subjektu. Ricoeurovo jedinečné uchopení-řešení této aporie spočívá právě v náhledu-návruhu, že do sebereflexe subjektu je třeba začlenit samu mimo-vědomou skutečnost, čili v zjištění-objevu, že subjekt poznává sebe sama pouze skrze vnější svět: poznáváje svět, poznává subjekt sám sebe, otevíráje a uskutečňuje své možnosti. To je konkrétní přínos, geniální tvůrčí čin Ricoeurovy poznávací reflexe, která s námi skrze text přednášky vstupuje do dialogu.

Tato jednota "nalézat-vynalézat", "poznávat-vytvářet" není ani abstraktním postulátem, ani filosofickou spekulací: každý může si ji ověřit a prožít. Ať už děláme vědecké pokusy, inventuru či diagnózu, ať procházíme krajinou nebo čtem knížku, ba i když prostě jen vnímáme, nikdy to není pouhé obtiskování, nápodoba; vnímáme vždy tak, že vybíráme, rozlišujeme a sjednocujeme jak na základě minulé zkušenosti, tak vzhledem k tomu, o co jde. Poznání je vždy porozuměním smyslu, vyhmátnutím toho podstatného, obsahu toho, co k nám přichází, co na nás působí, s čím se setkáváme, a co zakoušíme. A tento smysl-obsah poznávané skutečnosti je zároveň obsahem-smyslem naší poznávací reflexe, jednotou našeho zakoušení-přijímání a našeho konání-vytváření. Uvědomíme si to nejlépe, když se pokusíme poctivě odpovědět na naivně formulovanou otázku po tomto "co" našeho vnímání, poznání, myšlení či konání: Je toto "co" něčím objektivním, nebo je to pouze označení pro naši subjektivní interpretaci? Existuje objektivně něco takového jako subjekt, nebe, láska, myšlenka, barva, čas, melodie, hora, mračno či strom? - Zkušenost rozpaků, v nichž se octneme, jestliže takto naivně položenou otázku vydržíme, a předem ji neodmítneme, rozpaků vpravdě archetypálních, neboť z nich vyrůstají dějiny filosofie - tato zkušenost je právě tím, k čemu poukazuje paradox THEORÍÁ-POIÉISIS, na nějž Ricoeur odpovídá, že toto co poznávaného je součástí naší reflexe.

Poznání se naplňuje, jestliže jsme toto "co" schopni vyjádřit. Poté, co jsme si toto co "o-svojili", můžeme mluvit o pochopení. Vyjadřujeme něco (obsah skutečnosti) tak, že vyjadřujeme sebe (obsah zkušenosti). Proto se říká, že jsme či nejsme schopni "se vyjádřit". Nitro věcí je naším vlastním nitrem a pochopení jejich obsahu je skutečným sebepochopením, tj. naplněním naší vlastní "kapacity" (capax = schopný přijímat!)

Tolik jako náznak, kterým směrem a po jakých osobních zkušenostech by se mělo ubírat naše sebeuvědomování, abychom Ricoeurovo řešení paradoxu "vynalézat-nalézat" pochopili.

Avšak právě proto, že nešlo o obecně platný, na subjektu nezávislý důkaz, nýbrž jen o připomínku, o podnět k zpřítomnění zcela osobních, subjektivních prožitků každého z nás, nesmíme se dát svést ke krátkému spojení čistě logických, na zkušenosti nezávislých závěrů, které jsou stálým pokušením vší filosofie (neboť čistě logické usuzování je neodmyslitelným, mocným nástrojem každého poznání). Z náhledu, že nitro věcí je naším vlastním nitrem, nesmíme usoudit, že o tom, co věci jsou, rozhodujeme vlastně my, že koneckonců vůbec pravdivě nepoznáváme, nýbrž vždy jen promítáme naše nitro do světa, že jsoucno se neukazuje, jaké samo je, nýbrž vposledku jen zrcadlí nás samotné. Tyto zdánlivě nevyhnutelné důsledky hermeneutického pojetí poznání se nabízejí zcela přirozeně jako námitky proti němu. Stačí si však uvědomit, že svévolné rozhodování, promítání ani zrcadlení nemá ve zkušenosti žádný prožitkový ekvivalent. Naše vlastní nitro není přece prostorem nějakého svévolného zacházení; právě proto, že je zároveň nitrem svébytné skutečnosti - a zejména prostě proto, že je n i t r e m (a nikoliv povrchem - projekční plochou).

Sebe-pochopení není sebe-prosazením, nýbrž jeho přímým opakem. Sebepochopením se chápeme jsoucna, ale sebepochopení se děje právě na základě zkušenosti. Tato zkušenost představuje naši subjektivitu, jež se v sebevyjadřování proměňuje. Abychom tomu však porozuměli zcela přirozeně a vyhnuli se pohoršení subjektivismu, relativismu, voluntarismu, je třeba si skutečně o s - v o j i t ontologický předpoklad-důsledek hermeneutické zkušenosti poznání-reflexe, o němž zde stále mluvíme, totiž, že poznávající a poznávané jsou si co do povahy bytí sourodé.

I to je však třeba zkušenostně vykázat - poznat ve vlastní zkušenosti, tak jako platnost gramatického pravidla v jazykovém citu. Na jedné straně skutečně víme, že poznání není prosazováním sebe sama, svých názorů a předsudků navzdory a na úkor skutečnosti. Takovému "poznání" by chybělo to podstatné: ptevřenost k sebezproměně. Na druhé straně však zároveň platí, že beztvaré pasivní plasticita také není poznáním. Vyjadřovat něco znamená činit totéž z nitra vlastní bytosti. Tuto MIMÉISIS (nápodobu) konáme tím lépe a dokonaleji, čím víc na jedné straně zapomínáme na sebe a oddáváme se zcela věci, ale na druhé straně, čím víc tak činíme osobitě a svébytně, nikoliv otrocky, řemeslně, mechanicky. Proto Ricoeur říká, že autor je osobně přítomen ve svém díle nikoliv svým úmyslem a záměrem, nýbrž svým osobitým s t y l e m , chápaným ne jako ornament či výzdoba, ale jako "znamení jedinečnosti díla". Styl tak není čímsi n a v í c , jakousi "obalovou technikou", razítkem firmy na výrobku; styů je to, skrze co je skutečnost vyjádřena, to, co uskutečňuje její pravdu: styl je skutečností této pravdy.

Vezměme za příklad malířský portrét: Rukopis malíře - přítomný jako pojetí, vidění, technika - je přímo nositelem věrnosti podoby, vztahu obrazu a portrétované psoby, prostředím, v němž nitro této osoby a vztahu malíře k ní vzchází ve zjevnost. Styl je přímo tělesností této zjevnosti: malíř nedodává k nápodobě skutečnosti svůj tyl, nýbrž jím vyjadřuje skutečnost. Co odlišuje umělecký portrét od strojové fotografie či posmrtné masky, je to, že jde o vý-tvor, stvoření nové skutečnosti, která dochází svého vyjádření tak, že je vyjádřením určitého subjektivního pochopení. Dílo se opět nabízí k pochopení vnímajícího, nabízejíc zároveň příležitost k novému pochopení jak portrétované psoby, tak umělce a stejně tak diváka. Právě ona jedinečnost a svéráznost vnitřního vhledu a osobitost ve vyjádření tohoto vnitřního zážitku, tedy subjektivita v nejužším slova smyslu, je tím, co proniká skrze jevovou stránku k jádru věci, a tak skutečnost doslova z-jevuje. Subjektivita je ovšem také polem, příležitostí a pokušením skutečnost zastřít, znetvořit, zfalšovat atp. Avšak není jiné cesty k pravdě: toto pokušení, toto riziko (KALOS KINDYNOS - krásné nebezpečnoství, jak nazývali církevní otcové cestu k spáse) je od ní neodmyslitelné. Chtít se vyhnout tomuto riziku pomocí neosobních, "objektivních" metod znamená rezignovat na pravdu, která spočívá ve smyslu. Objektivní věda ovšem tento

svůj přístup ke skutečnosti ontologicky ospravedlňuje tím, že jsoucnu smysl prostě upřela. Její poznání se tak stalo nejen od-lidštěné, ale posléze i "odskutečněné" (doslova ex-aktní!), a tedy nesmyslné.

Čeho dosahuje malíř kombinací nanášených barev, dosahuje spisovatel posloupností znaků a skladatel kombinací tónů. Poselství díla je přitom tím pravdivější a věrnější, čím více v těchto činnostech ustupují autorovy vlastní představy, záměry, zájmy, názory, postoje a projekty do pozadí, čím více je tak jeho "angažovanost" potlačena, ale přitom čím více prostoru je poskytnuto jeho jedinečnému, osobnímu mistrovství. Mohli bychom říci: čím více ustupuje do pozadí vše subjektivní, tím více se uplatní subjektivita - subjektivita samotné skutečnosti. Tím se také poznávající-tvůrce stává skutečným subjektem, tj. poddaným - totiž subjektem smyslu věci, služebníkem a vládcem pravdy, které svou vládou, svým mistrovstvím s l o u ž í , a přitom si tímto poznáním pravdu osvojuje, pravdu " o v l á d á " (srv. např. "ovládat zeměpis").

Paradox služebné vlády není exotickou zkušeností mistrů: je přítomen v každém lidském učení, prožitku a konání. Vzpomeňme na úsilí o zvládnutí nějaké látky do školy či zvládnutí třeba sportovní disciplíny. Praktické řešení tohoto paradoxu je přímo mírou autentičnosti našeho výkonu i nás samotných: j s m e tím víc, čím svoobodněji a plněji věc sama skrze naši svébytnost promlouvá. Poznávanou, zvládanou skutečností či dílem nemáme být totiž ani posedlí, ani si je osedlávat co pouhou záminku a prostředek. Naopak čím méně předmět ovládáme, tím více si musíme povídat mechanicky nepodrobováním, nepochopením a ičkovaním produkci dané "látky". Tyto zkušenosti každý stále dělá, každý je může dosvědčit. Vždy už nějak v í m e , že pravda není totožná s "fakticitou"; že jí nelze dosáhnout "očistou" od subjektivitu; že pravda vždy nějak souvisí s jedinečností osobního náhledu. Že poznání není plagiátem skutečnosti, nýbrž jejím originálním pochopením a tvůrčím vyjádřením. Tato paradoxní povaha pravdy prostupuje celý náš život: od nemožnosti osvojit si znalost či dovednost přesnou nápodobou po nemožnost založit osobní vztah na pasivním podvolení se vůli partnerově. Vždyť dokonce i "dělat, co mu na očích vidím" znamená vnitřně rozumět, pochopit to, c o se milované pspbě skutečně v očích zračí, a to také znamená vystavit se radikálně riziku omylu. Totéž platí o poslušnosti vůči

Bohu, neboť ani ta nespočívá v pouhém spravování se předpisy, naplňování litery zákona, nýbrž v onom tajemném, mystickém "konání vůle Boží"; říkám záměrně "mystickém", neboť zde - tak jako všude - běží právě o svobodné vnitřní sjednocení.

Každý toto vše zakusil a ví - a přesto je obtížné to výslovně m y s l e t . Nuže, právě k tomuto myšlení nás obrací ústřední Ricoeurův paradox a právě tyto zkušenosti jsou pro jeho pochopení relevantní i "revelantní" (zjevující). Teprve když jsme si je takto uvědomili, jsme schopni dohlédnout až k hlubinám ontologických důsledků hermeneutické koncepce vědomí a vydržet jejich propastnost: Bytí jsoucna, toho, co skutečně jest (TO ONTÓS ON), spočívá ve s m y s l u toho, co se jeví. V tom spočívá subjektivní povaha skutečnosti.

x x x

Začali jsme tím, že subjekt není sám sobě přístupný bezprostředně, nýbrž zprostředkovaně - skrze zkušenost vnějšího světa, do kterého se subjekt promítá svým porozuměním. Fenomenologie tohoto porozumění nás však přivedla k téže zkušenosti, k níž dospěla i Descartova skepse, totiž že ani skutečnost nám není dána bezprostředně, že není totožná s jevy, v nichž se s ní setkáváme. Jsoucno se nám dává "zprostředkovaně", skrze svobodnou, tvůrčí aktivitu subjektu. Tato zkušenost vzájemné zprostředkovanosti poznávajícího a poznávaného, světa a člověka, skutečnosti a vědomí, totiž zkušenost jejich vzájemné podmíněnosti i transcendence, kde jedno je obsahem (smyslem) druhého a jedno překračuje druhé, dala vznik pojetí hermeneutického kruhu, v němž se reflexe pohybuje. Z hermeneutického kruhu "nelze vystoupit". To je možno hodnotit buď skepticky, v tom smyslu, že "jsoucno o sobě" je nepoznatelné, že k jeho bytí nemá subjekt bezprostřední přístup (což odpovídá novověké tradici od Kanta po pozitivismus), anebo se můžeme ke zkušenosti symbolizované hermeneutickým kruhem vztáhnout pozitivně: nepojímat jej jako circulus vitiosus - kruh bludný, nýbrž jako "circulus revelans" - "kruh zjevující", jako vlastní "circulus entis" - kruh jsoucna. V tomto krouživém pohybu jsoucna, na němž se naše vědomí účastní svou reflexí, spočívá bytí samo. Tento ontologický předpoklad, implicitní každému "noetickému optimismu", považuji za jakýsi spodní, skrytý ("esoterní") proud veškeré filosofie od Paramenidova TO AUTO ESTIN TO NOEIN TE KAI EINAI (poznávat a být jest totéž) přes Platónovo

učení, že právě jsoucno má povahu idejí, až po Hegelovu dialektiku, podle níž spočívá bytí v pohybu pojmu (tedy v ději chápání). V tušení tohoto nevýslovného ontologického tajemství vidím jakési *primum movens* vší filosofie - neboť jedině ono může zakládat její *raison d'être*. A do této tradice zde zařazují též Ricoeurovu fenomenologickou hermeneutiku. V této ontologii ostatně vidím i nereflektovaný základ přirozeného vztahu ke světu, bytostné určení "přirozeného světa". Učení, že bytí doslova spočívá ve smyslu vší zjevnosti, dává za pravdu běžnému přesvědčení, že poznáváme skutečnost takovou, jaká jest, kdy "vidět na vlastní oči", "zakusit na vlastní kůži", číst "černé na bílém" atp. je považováno za kritérium pravdy. Tato původní důvěra ve skutečnou přítomnost bytí v poznání je hlubší než naivně realistické interpretace, ke kterým svádí. Ostatně jsme viděli, že tento masivní realismus lidového filosofování a mudrování není o nic více naivní než novověké přesvědčení o absolutnosti, tj. bezprostřední sobědanosti subjektu - a je rozhodně daleko více ve shodě s přirozeným prožíváním. Ne náhodou myšlení přírodních národů, pohádky, mýty a posvátné texty předpokládají zcela samozřejmě subjektivitu věcí.

V ontologii, jež přisuzuje bytí jsoucna subjektivní povahu, vidím také jedinou alternativu k totální skepsi a agnosticismu, který vyvstává ze současné noetické krize subjektu i objektu. Neboť hermeneutické pojetí vědomí a reflexe, dokud se bude pohybovat pouze na noetické rovině, samo toto nebezpečí neodstraní. Vskutku: jestliže veškeré poznání "není než" interpretací, tj. porozuměním smyslu, a jestliže každá interpretace je vždy subjektivní - tj. je svobodným, tvůrčím činem subjektu, tedy něčím zcela novým, co není předem vepsáno a předepsáno v poznávané skutečnosti - pak nelze tuto interpretaci z výsledku poznávací činnosti dodatečně odečíst, "vyzávorkovat"^{x)}. Jestliže tuto ne-

x) Úsilí novověké epistemologie od Bacona a Descarta přes empirismus po soudobý pozitivismus rozlišit na jevech to, co náleží samotné skutečnosti, od toho, co patří jen k aktu poznání, a tak se obejít bez interpretace, - toto úsilí, jak víme, ztroskotalo. Na bytostnou neuskutečnitelnost tohoto cíle upozorňovali již Kant a Hegel. Z krize, kterou ve vědě tato neuskutečnitelnost absolutního poznání nakonec vyvolala, vychází jak Husserlova fenomenologie, tak Ricoeurovo myšlení, které na Husserla bezprostředně navazuje.

možnost považujeme jen za překážku čistě praktickou, danou fakticitou lidské konečnosti ("zakleté" do hermeneutického kruhu) - pak je veškeré lidské poznání pouze relativní, subjektivní, podmíněné. Odtud relativismus, skepse, krize, pochybování, zoufalství nad vlastní konečností a nad bytostnou ohrožeností subjektu... smrtí.

V diskusi, jež se rozvinula po přednášce, se Ricoeur sám proti výtce relativismu uchyluje k pouze negativní, vyhýbavé argumentaci spokojující se s poukazem k tomu, že by taková námitka byla oprávněná a "nevyvratitelná jediné tehdy, kdyby bylo možno proti tomuto poznání postavit poznání, které by relativní nebylo, tedy poznání objektivní, ověřitelné." Tuto odpověď považují za neuspokojivou, neboť přes svou vlastní nevyvratitelnost neposkytuje sama žádnou ochranu vůči rezignaci a skepsi, ke kterým vědomí o relativitě a subjektivitě veškerého poznání zdánlivě nutně vede. Ricoeurova argumentace zde zůstává v mezích hermeneutické gnozeologie.

Nabízím proto vlastní, ontologickou formulaci odpovědi: Námitka by byla vskutku oprávněná a nevyvratitelná, kdyby poznávané jsoucno samo bylo objektivní a absolutní, tj. na subjektu nezávislé, obecné, definitivní. Tehdy by z hermeneutické koncepce vědomí a reflexe skutečně nutně plynulo, že pravdivé poznání není možné a že skutečnost je pro subjekt nepoznatelná. Kant si kdysi položil otázku, jak je možné objektivní (definitivní, apodiktické) poznání skutečnosti. Kantova formulace vycházela z úspěšnosti objektivní vědy - z triumfů matematické fyziky - a jeho odpověď zněla, že skutečnost tak, jak jest o sobě, je nepoznatelná a že poznání se týká jen jevů. Naše ontologická formulace kantovské otázky, vycházející již ze zkušenosti krize novověké vědy a z fenomenologické reflexe této krize, zní však poněkud jinak: jak je možné bytí jsoucna, které je poznáváno skrze svobodnou tvůrčí sebereflexi subjektu? Jinými slovy: jak je třeba myslet skutečnost, jež je obsahem hermeneutického kruhu? Odpověď na tuto otázku jsem se výše snažil již několikrát formulovat. Zde je další pokus:

Bytí jsoucna je třeba myslet tak, jak se samo v poznávacím aktu reflexe dává, totiž jako děj tvůrčí sebestoproměny, tj. jako subjektivitu.

Proto na námitku relativismu poznání odpovídám, že poznání je nutně vždy relativní, protože taková je i skutečnost sama. Proti

nedověře k subjektivitě poznání pak namítám, že bytí jsoucna j e s t subjektivitou. Právě jeho subjektivita zakládá relativitu vší skutečnosti: jsoucno se vztahuje k sobě samému tím, že se zjevuje, tj. vnitřně poukazuje k celku jsoucna. Tento poukaz k celku prožíváme jako s m y s l . "Ontologickou relativitu" proto zakoušíme v důvěře ve smysluplnost skutečnosti. (Srv. jazykový jev, že obratu "to je nesmysl!" užíváme zcela přirozeně ve významu, že něco není pravda, že to není možné, že to n e n í .)

Ve světle této ontologie rozumím okřídlenému výroku, k němuž se Paul Ricoeur s oblibou vrací, protože ho podle jeho vlastních slov vždy znovu plní nadšením - "l'etre donne à penser" - jako vyjádření toho, že b y t í d á v á s m y s l .

Člověk není tvůrcem smyslu, nýbrž jeho nositelem, a to právě díky tomuto ontologickému daru. Nebo lépe: člověk je tvůrce-objevitel smyslu toho, že mu je tento ontologický dar svěřován do odpovědné péče. Smysl totiž vzchází z bytí - není kladen vědomím.

x x x

Na závěr bych chtěl podtrhnout, že Ricoeurova přednáška - tak jako celá jeho monumentální filosofie subjektivity - by neměla být chápána jen jako připomínka nezastupitelnosti odpovědného lidského subjektu a jako obrana jeho práv, nýbrž především jako výzva ke změně našeho vztahu k sobě a ke skutečnosti. Tato výzva zavazuje filosofii k odvážnému ontologickému domýšlení současné krize lidského-příliš-lidského - a tudíž bytostně smrtelného - novověkého pojetí subjektu. Teprve z bezprostředního vztahu k bytí může člověk čerpat pochopení svého jedinečného poslání bytosti odpovědné za smysl - a autenticky je naplnit.

R E C E N Z E

=====

S l o v n í k č e s k ý c h s p i s o v a t e l ů

Poněkud opožděná úroda encyklopedických a slovníkových příruček nejrůznějšího typu se až dosud opatrně vyhýbala oblasti literární historie. V některých nakladatelstvích byly vytvořeny specializované ediční řady "malých encyklopedií" i pyramidálních publikací tohoto druhu; od instruktivních obrázkových knížek pro malé i velké děti přes populární abecední kompendia nejrozmanitějších oborů až po velké slovníky technických věd, jediné křiklavý nedostatek slovníkových příruček pro literární historii jako by nikoho neznepokojoval a byl prostě vzat na vědomí jako nezvratný fakt.

Nebylo by přespříliš obtížné prokazovat, nakolik tato neveselá skutečnost souvisí s tragickým rozpadem české literatury a s dlouhodobým záměrným oficiálním zkreslováním jejího skutečného obrazu. Absence praktických a pro práci literárních historiků, kritiků a všech odborných zájemců nezbytných pomůcek není samozřejmě jen důsledkem nezpůsobilosti a těžkopádnosti příslušných odborných pracovišť, je spíše symptomem trvalého tichého boje o úplný a neokleštěný obraz české literatury.

Situace se za poslední léta utvářela tak, že dnes je fakticky přínos ojedinělých pokusů o dílčí příručky, které mají umenšit chronický nedostatek elementárních literárně-historických slovníkových děl, nutno hodnotit negativně. Náhražkové dílčí pomůcky, výběrové a více méně propagační slovníčky (například Petr Bílek, 175 autorů; čeští prozaici, básníci a literární kritici publikující v 70. letech v nakladatelství Československý spisovatel, ČS, Praha 1982) sugerují představu rozkvětu a bohatství současné literární produkce, hlavně však bezděčně (nebo záměrně, těžko rozlišit) vyvolávají dojem, že jsme satureováni přemírou všeobsáhlých encyklopedií, a že samy slouží jen potřebě přehlednější, detailnější a rychlejší orientace. Autorům a vydavatelům podobných slovníků bychom neradi upírali dobrou vůli; buď jak buď se však jejich práce stává prostředkem rafinované dezinformace. Jistě, nelze jim vytýkat jakoukoliv diskriminaci: koncipují-li slovník autorů svého nakladatelství a přesně vymezeného

časového úseku, chápeme to jako formu reklamy a propagace a nelze se vlastně pozastavovat nad tím, že si příručka nevší-
má autorů, kteří v příslušném domě nebo v příslušné časové pe-
riodě nepublikují; nemůžeme žádat víc od autorů inzerátů!

Ostatně sebedokonalejší telefonní seznam nezahrnuje adresy těch,
kdož telefon nemají. Od slovníku spisovatelů však žádáme víc než
od seznamu nájemníků, a pracovní postup i profesionální etika
tvůrců telefonního seznamu nebo nabídkového katalogu by se nemě-
ly ztotožňovat s technologií a etikou literárního historika
a bibliografa či lexikografa.

Dlouhodobé, záměrné, systematické a do důsledků promyšlené
umlčování autorů, dosahující rozměrů duchovní genocidy, prováze-
né navíc bezostyšným preferováním a masovou propagandou vybra-
ných jmen bez ohledu na hodnoty díla, však dosáhlo stavu, kdy
i realizace úplného a necenzurovaného slovníku spisovatelů do
značné míry objektivně zkreslí skutečné postavení a význam urči-
tých tvůrců, nemluvíc o tom, že nebude moci postihnout nezjiště-
ný okruh těch, kteří svá díla nemohli zveřejnit vůbec. Dobře kal-
kulovaná manipulace přináší své. Dovolme si malou ilustrativní
odbočku, dokumentující, jak i seriózní práce musí být ve vybudo-
vaném oficiálním kontextu přijímána s nedůvěrou; v nedostatku
slovníku českých autorů nám poslouží nahlédnutí do Slovníku spi-
sovatelů SSER (Svět sovětů, 1966) s paralelním srovnáním dvou-
dílného Slovníku spisovatelů. Sovětský svaz (Odeon, 1977). Ačko-
liv jsou autoři obou slovníků namnoze shodní, ačkoliv i formula-
ce hesel - jak jinak při strohém slovníkovém jazyku sotva může
být - jsou leckde doslovné, stačí šetrná eliminace, která ovšem
není náhodná, a celkový obraz je nenápadně přetvořen. Mějme pří-
klad hned z kraje abecedy: Viktor Bokov (za desítky dalších).
V prvním slovníku se dočteme, že byl do r. 1948 vězněn. Není po-
chyb o tom, že je to zkušenost, která básníka nezbytně poznamená,
a zaslouží si pozornost literárního historika daleko víc než na-
příklad okolnost, byl-li vyznamenán tou či onou mírovou medailí.
Ve stejném heslu odenského slovníku však tento životopisný de-
tail chybí. Zamlčováním a zamlžováním podobných "nezávažných"
skutečností se petrifikuje zkreslený obraz literatury, a paradox-
ně tím nebezpečněji, čím je v ostatních směrech příslušné dílo
spolehlivější.

V takové situaci nemůže být nic prospěšnější a užitečnější než Slovník českých spisovatelů, koncipovaný jako "pokus o rekonstrukci dějin české literatury 1948-1979", který uspořádali Jiří Brabec, Jiří Gruša, Petr Kabeš a Jan Lopatka (za redakce Jiřího Brabce; Praha 1979, 1980). Je to slovník výběrový, záměrně rezignující na úplné podchycení všech spisujících současníků, a všímající si výslovně jen "osobností vyloučených z oficiálního obrazu českého písemnictví".

Potřeba takového slovníku je mimo diskusi a je dostatečně průkazně zdůvodněna v autorském úvodu. Sympatická je už sama strážlivá formulace poslání a koncepce této příručky. Skutečnost, že národní literatura je rozštěpena na díla veřejně publikovaná ("literatura oficiálně povolená") a na díla ineditnínebo publikovaná jen v zahraničí, je chápána jako nepřírozená; způsobuje, že "celkový rozsah české literatury uniká čtenářské obci i odborným zájemcům". (Všimněme si, že se autoři vyhýbají zjednodušujícím a matoucím pojmům, jako je "oficiální" a "neoficiální" literatura; neprosazují teorii několikeré národní literatury a nikoho z ní nevyklučují. Slovník nechápe jako normativní seznam autorů; jsou si vědomi jeho doplňkové funkce - a plyne jen z povahy věci, že soustředili převahu znamenitých, takříkajíc předních autorů moderní české literatury posledních let.) - Příznačné je, že uvedené "okruhy" autorů a děl jsou v neustálém pohybu; tento proces potvrzuje i vývoj od uzávěrky slovníku do dneška. Je-li předmět zkoumání publikujících kritiků určen směrnici dovoleného a zakázaného, snaží se Slovník aspoň v hlavních rysech rekonstruovat deformovaný vývoj české slovesné tvorby od roku 1948 tím, že prezentuje onu část české literatury, která byla a je pozlačena, nebo - což je důležitý prvek, odlišující obsah Slovníku od všech dosud známých typů podobných příruček - která sama se "nepokouší střetnout se systémem oficiálně uplatňovaných norem". Přínos Slovníku právě v této oblasti je zcela ojedinělý a je třeba mimořádně hodnotit záměr autorského kolektivu i jeho nesnadnou realizaci. Vycházejíce ze znalosti specifiky české situace, nekladou autoři Slovníku mechanická měřítká pro výběr zařazených tvůrců (např. počet vydaných knih).

V pozitivním výpočtu okruhu autorů, kterých se výběr týká, lze považovat za nepřilíš určité vymezení autorů "s biografickými daty, která v oficiálních publikacích jsou bagatelizována nebo zkreslena": bereme-li toto vytčení doslova, rozšířil by se okruh

autorů až nezřízeně, poněvadž velká část oficiálních příruček dovedně upravuje četná biografická data např. i u takových autorů, jako je Josef Rybák nebo Tomáš Řezáč. - Ještě neurčitější je vymezení "osobností, jejichž aktivita v 70. letech zůstává skryta a díla dříve vydaná nejsou reeditována." Uvidíme, že právě z této oblasti by bylo možné a žádoucí zařadit do Slovníku větší počet jmen. Obecně ovšem lze toto vymezení považovat za vyčerpávající a dostatečně široké. Snad jen s tou výhradou, že okruh zařazených autorů by mohl být rozšířen o ty, kteří byli postiženi například "jen" vyřazením svých knih - všech nebo vybraných - z veřejných knihoven; přispělo by to k poznání nej-různějších "diferencovaných" forem diskriminace a k postižení oné neustálé pohyblivé hranice...

Potěšitelné a přínosné je zahrnutí autorů žánrů z pomezí umělecké a věcné literatury. Nejsme si však docela jisti, zda v praxi bylo dostatečně přihlédnuto k osobnostem, které se "podílely na vývoji české literatury nebo na její recepci" jako překladatelé, publicisté, filosofové. Zdá se, že výběr autorů této provenience byl subjektivnější než u "čistých" beletristů. Poprvé vstupují do slovníku spisovatelů autoři písňových textů a pravděpodobně vyčerpávajícím způsobem byli zahrnuti autoři memoárů.

Ani tento "pokus o rekonstrukci dějin české literatury" nemůže být úplný. Z různých důvodů nelze například uvést na pravou míru některé skutečnosti, na něž okrajově narážíme u jednotlivých hesel: pseudonymní publikace (u řady autorů se z pochopitelných důvodů nedovídáme, pod jakými pseudonymy publikovali nebo publikují), publikace překladů bez uvedení jména nebo pod patronací jmen jiných osob, a naopak případy cizích publikací vydaných pod jménem jiného autora. Literární historie bude mít i v budoucnosti dostatek materiálu k dešifrování rozmanitých šarád v tomto směru.

Zásadní a nedocenitelný pozitivní přínos Slovníku, o němž lze bez skrupulí použít okřídleného rčení jako o "významném mezníku", neumenšují ani některé omyly nebo nedostatky. Jejich váha musí být samozřejmě poměřována zcela mimořádnými podmínkami, za jakých autoři pracovali; v literární historii (nejen naší) bychom sotva našli jejich obdobu.

Především několik poznámek k systému hesel a k jejich konkrétnímu zpracování.

Jde o biograficko-bibliografický slovník, tedy faktografickou příručku, která upouští od hodnocení a deskriptivních charakteristik; v záhlaví hesla uvádí pouze "stručné žánrové a druhové vymezení díla". Tato základní zásada je však dodržována nedůsledně: těžko pochopíme, proč se v řadě případů charakterizuje "básník surrealistické orientace", když se ve shodě s výtčnými zásadami neuvádí obdobná charakteristika u autorů jiného zaměření; a už vůbec nepochopitelná je klasifikace "básník křesťanské orientace", "prozaik katolické orientace" apod. Nehledě k tomu, že jsme nenalezli zmínky např. o publicistech protestantské orientace, o komunistických prozaicích atd., je taková distinkce z hlediska "žánrového a druhového vymezení" naprosto nepřijatelná. Konec konců jde o stigmatizování zcela nahodilé, neboť řada jiných autorů nepochybně stejného "katolického" druhu či žánru takto klasifikována není a marně se snažíme postihnout hledisko výběru.

V rámci autorských hesel se registrují spisovatelské úvody a doslovy k různým publikacím. Namátkové srovnání materiálu ukazuje, že tento okruh údajů má hodně mezer, a jsou autoři, u nichž se k těmto pracím nepřihlíží téměř vůbec. Další nerovnováha je také v tom, že u překladatelů se zpravidla paušálně uvádí, že své překlady doprovázeli úvodem nebo doslovem, ačkoliv závažnost (i počet) těchto prací je často fundamentálnější a významnější než některých čistě okrasných příležitostných textů beletristických. Nevyvážený je rovněž poměr k soukromým tiskům a bibliofilním: jsou uváděny relativně zřídka a zdá se, že nebyly důsledně excerpovány ani jejich dostupné bibliografie. Zmiňujeme se o tom, poněvadž podstatně větší péče byla věnována registraci nevydaných rukopisů. Vzhledem k nepřírozené publikační a kulturně-politické situaci je to nejen pochopitelné, nýbrž i potřebné, a považujeme to za jednu z předností Slovníku. Zůstává ovšem diskutabilní, nakolik lze považovat nevydaný rukopis žijícího autora za plnoprávnou součást písemnictví (nemáme na mysli ineditní edice!); těžko kontrolovatelná jsou kritéria, určující, jde-li o rukopisné dílo nevydané proto, že se autor "nepokouší střetnout se systémem oficiálně uplatňovaných norem", a kdy jde o důvody jiné. V tomto ohledu, vázání subjektivním stanoviskem autora samého, mohou se dostat pořadatelé na nejistou půdu. Z povahy věci rovněž vyplývá, že mohlo být čerpáno převážně jen z okruhu blízkého autorům Slovníku; je nepochybné, že existuje

- vedle žijících tvůrců - i řada mladých autorů, zemřelých bez knižní publikace jejich díla, a jejich pozůstalost nebyla zveřejněna například i proto, že tomu zabránilo "střetnutí se systémem oficiálních norem". (Nejednou šlo o přímé nebo nepřímé oběti represí a přízračné dobové atmosféry - příklad za mnohé: Vladimír Vodehnal.) Z této oblasti bude nepochybně Slovník v dalších vydáních doplňován.

Velkým problémem bylo podchycení "ineditních" edic: registrovat jejich spontánní rozmach v úplnosti je pravděpodobně nad síly každého kolektivu: autorům patří uznání za průkopnickou práci, která pomůže uživatelům orientovat se v této oblasti v takové šíři, jaká dosud nebyla dostupná.

Otevřenost Slovníku, jehož autoři nepropadli kádrovacím chorobám oficiálních arbitrů, naznačuje autorský kolektiv tím, že některá hesla zpracovává z dostupných pramenů jen neúplně, a navíc doplňuje heslář seznamem přibližně 120 jmen, jejichž zpracování nebylo dosud možné převážně pro nedostupnost základních informací (zdá se však, že leckdy působila jen časová tíseň, neboť lze předpokládat, že z dostupných materiálů bylo možno připravit hesla jako Břetislav Štorm, Pavel Tigrid, Stanislav Vodička...)

V bibliografické části hesel registrovali autoři průběžně také intencionální práce pro děti a mládež. Méně už přihlíželi k příspěvkům ve sbornících a kolektivních dílech pro děti; snad předpokládali, že do většiny sborníků pohádek byly práce zařazovány dodatečně jako do jiných antologií, tj. nezávisle na vůli a určení autora; účast na antologiích jiného druhu (neurčených pro děti) je však registrována častěji. Chybí i záznamy o přípravě sborníků pro děti, redigovaných z původních příspěvků. Prakticky vůbec není podchyceno zařazení prací do čítanek. Vyžádalo by si patrně speciální práce, aby vznikla přehledná a neobyčejně výmluvná kapitola literární historie, sledující pohyb autorů do čítanek a z čítanek; našel by se nejeden kuriózní případ i u autorů zařazených do Slovníku (Lad. Dvořák).

K drobným technickým nedostatkům patří, že se vždy přesně nerozlišují stejnojmenná periodika (důsledně se tak děje pouze u Literárních novin): viz například Život (orgán UB - orgán České ligy akademické); Akord (pražský Durýchův - brněnský Moraviana); dvojí Vyšehrad, Přehled atd.

Některá typická nedopatření můžeme demonstrovat na hesle Jan ČEP. V "žánrové charakteristice" je představen jako "prozaik a esejista katolické orientace, překladatel". V biografických údajích nalézáme některé drobné nepřesnosti (datování pobytu ve Staré Říši posunuto o dva roky; nebyl redaktorem "Hovorů o knihách"). Výčet časopisů, v nichž publikoval, rovněž není zcela přesný: místo Archů (staroříšských) uvedena Archa (jde snad o překlep?), nerozlišuje se dvojí Akord a Vyšehrad. Z druhé ruky je patrně čerpán údaj o pseudonymu Bílovický: své prvotiny Čep podepisoval Jan Milovický. Nepřekládal R. Gomeze de la Sernu (pouze o něm referoval), Značné mezery a nepřesnosti jsou v údajích bibliografických. Postrádáme například záznam o předmluvách a příspěvcích ve sbornících (např. Stevenson, Poklad na ostrově; Sedláčkovy Žně; Jeníčkův Chrám sv. Víta; Srdce vlasti, Kamenný orchestr a mn. jiných). V soupisu tvorby nejsou podchyceny některé bibliofilské tisky (esej Dvojí domov; Ponocný; Modlitba; v dostupných bibliografiích jsou uvedeny); nejsou registrována cizojazyčná vydání románu Hranice stínu (něm., hol., chorvat.); naproti tomu zařazení výboru z povídek Zeit und Wiederkehr v kontextu původních prací vyvolává dojem, že jde o samostatné dílo; není však uveden francouzský překlad La terre sainte, ani Čepův překlad Hostovského Dobročinného večírku do francouzštiny. Pohotově je zaznamenána edice Etud pro paní J., nepodchycena však zůstává řada jiných ineditních edic (Holubí princezna, eseje...). Literaturu by bylo žádoucí doplnit různými sborníky a podobnými materiály (jak je tomu např. u Jar. Seiferta, Mil. Dvořáka aj.).

Jak je zřejmé, jde povětšinou o nepodstatné doplňky mezer, které nikterak nesnižují hodnotu zpracovaného hesla (ve vybraném příkladu ostatně nejpodrobnějšího, jaké máme o autoru k dispozici). Jde nám hlavně o doklad, čemu by mohla předejít odborná revize jednotlivých hesel od specialistů. Pozitivně o tom svědčí řada perfektně zpracovaných hesel bez omylů a přehlédnutí - kde šlo o spisovatele, jejichž tvorbou se autoři odborně zabývali. Za dané situace ovšem je speciální revize každého hesla jen zbožným přáním.

V této souvislosti můžeme nabídnout několik dalších oprav nebo doplňků namátkou poznamenaných, které nechápeme jako kritiku za každou cenu a pedanticky drobnohledné hledání vhyb, ale spíš jako jistou formu spoluúčasti, směřující k dotvoření této cenné práce:

BRAITO: ani s výhradou ho nelze charakterizovat jako "satirika"; juvenilie publikoval pod jménem J.S. Bořita, a to ve větší míře v čas. Život (ČLA) než v Arše. - Ladislav DVOŘÁK: není registrováno bibliofilské vydání esejí Když si dítě hraje, tvoří nový svět (Huslenky 1962); nematuroval ve Valašském, ale ve Velkém Meziříčí. - CHUDOBA: vydal a komentoval korespondenci F.X.Š. - Frant. Chudoba "Listy o poezii a kritice". - DURYCH: chybí některé významné úvody, doslovy a účast ve sbornících: Sv. Vít, Hudson: El Ombú, Pozdrav k 70. Jak. Demla aj. - HOŘEC: neuvedena knížka dětských veršů Nedělní vláček. - KŘELI-NA: debutoval v čas. Krakonoš; Hlas kořenů r. 1969 nevyšel!; není registrováno rozšířené vydání Klíčů království, do něhož autor zahrnul cyklus Cesta do údolí, zadrženy r. 1948; není registrována účast ve sbornících Tváří k vesnici, Sborník pětadvacíti, O Josefu Pekařovi aj. - RENČ: nepodchyceny bibliofilie Černé umění, Přesýpací hodiny; drama Mirenza; Funus bláznů - ohlášený v Dili jako rozmnoženina, zadrženy a publikovaný jen rukopisně; řada dalších rukopisně šířených veršů. - SELUCKÝ: neuvedena beletristická prvotina Leningradští pionýři. - Albert VYSKOČIL: ačkoliv jeho nejobvyklejší publikační formou byly doslovy a úvody k vlastním i cizím edicím (srv. několikrát doslov k překl. Robinsona Crusoe), velký počet zůstává mimo záznam: Jablonský, Písně milosti; Čelakovský, Pomněnky vataavské; Rukopisy Zelenohorský a Královédvorský (ediční příprava i komentáře); textová příprava Svatováclavského káncionálu; překlad T.S.Eliota (Vražda v katefrále) aj. - Naproti tomu uváděné Verše, 1933, nejsou jeho, nýbrž jde o ediční přípravu básní z pozůstalosti bratrovy. - ZAHRADNÍČEK: v bibliografii chybí pamflet Pláč koruny svatováclavské.

Počítáme-li dobře, zahrnuje Slovník kolem 400 jmen (a k nim přistupuje oněch 120, jejich hesla se připravují). Zdá se na první pohled, že nemohl být pominut nikdo z významnějších tvůrců postižených nejružnější perzekucí a vylučovaných protiuměleckými opatřeními od r. 1948. Domníváme se však, že přece jen nalezneme jména, nepominutelná v obrazu české literatury, která splňují kritéria, vytýčená v propozicích Slovníku. Ze spisovatelů a básníků neměl chybět např. Jan Ryba, Jiří Suchánek, Robert Konečný (jehož monografie o Hoppeovi byla 1948 zničena), Ivan Slavík... Ale i řada dalších, kteří jen zdánlivě nebyli postiženi:

František Lazecký, který sice publikuje pohádky, ale jako básník je prakticky umlčen (a je více takových); Oldřich Wenzl, jemuž sice nyní posmrtně vyšla "Veškerá poezie", ale potupená typicky zkreslujícím doslovem Milana Blahynky... Ze spisovatelů-emigrantů postrádáme např. originálního Jetřicha Lipanského (= Chrysostom Mastík) i méně výrazného Jindru Zodera. Z překladatelů, kteří zasáhli velmi významně do vývoje literatury, neměl chybět Jiří Konůpek a Rudolf Mertlík. Rovněž v pomezích žánrech bychom našli několik dalších z těch, co se "podíleli na vývoji české literatury", a vedle zařazených marxistů, pozitivistů, existencialistů neměl chybět např. Miloslav Skácel. A další: František Kop, Josef Zika, Jiří Cvekl (jehož Člověk v psychoanalytickém poli byl vyhozen z knihoven), To je tedy jen několik jmen k úvaze v rámci vlastních kritérií Slovníku.

Určitá nedůslednost se jeví v postihování onoho neustálého proměnlivého pohybu mezi "dovoleným a nedovoleným". Jsou autoři, jejichž tvorba byla zčásti nebo úplně vzata na milost, a tudíž, přijati do chóru "povolené" literatury, nebyli zařazeni do Slovníku (I. Kříž, O. Šuleř), zatímco jiní stejně publikující ve Slovníku jsou (A. Braňald, M. Hanuš, V. Holan). Jisto je, že i v rámci obecně formulovaných kritérií je nutno citlivě rozlišovat; při jejich formálně důsledném uplatňování by se do čestné společnosti autorů Slovníku dostal např. i básník Josef Jelen a jiní jemu podobní.

Obecněji se však nabízejí ještě další úvahy. Pro svou dokumentární a literárně-historickou hodnotu byly do Slovníku pojaty paměti a vzpomínky i některé další žánry okrajové. Bylo by však potřeba zamyslet se i nad různými "pokleslými žánry" na okraji literatury. V rámci oficiálního boje proti braku bylo tvrdě postiženo nejen všemožné podřadné a zavrženíhodné čtivo, ale nelze pochybovat o tom, že z důvodů naprosto mimouměleckých se podařilo přitom likvidovat i nejednu nepopiratelnou hodnotu. Boj proti braku je ostatně typicky pokrytecké heslo zvrhlé kulturní politiky: nesměli bychom nic vědět o většině titulů vojenské edice Magnet, nedělních příloh některých deníků, o beletrii týdeníku Vlasta a jiných časopisů, abychom tato hesla mohli brát vážně. Pod etiketu brakové literatury se postupně strčili i lidoví a regionální autoři slušné úrovně a beletristé konvenční ražby, kteří nicméně nemohou být dějinami literatury obcházeni,

i když neurčovali její vývoj a ráz. Stálo by za to revidovat postoj k těmto zapomínaným (ale v povědomí čtenářských mas trvajícím) autorům minorum gentium a neztotožňovat se s oficiálním míněním o jejich likvidaci jako méněcenného plemene. Tím spíš, že si konečně všímáme i textařů masových písniček, aktuálních songů, autorů popularizační literatury, jejíž hodnota není věčná a která slouží hlavně potřebám přítomné chvíle.

A konečně co s těmi, kteří sice v oficiálním hodnocení jsou personae gratae (ne-li gratissimae), ale stejně oficiálními opatřeními byli, zpravidla in memoriam, kastrováni nebo aspoň kupírováni. Příklad za všechny: Václav Kopecký, který zanechal v dějinách české literatury příslovečnou brázdou (erozí a denu-dací postupně prohloubenou v propast) a je jedním z původců jejich tragédie, ale zanechal české literatuře také své "paměti", skurilní změť svérázných dějinných exegezí, podvodů, drbů, výmyslů i uřeknutí, nechtěné komiky a velkopanských suverénně dekretujících výkladů, které se nadlouho staly vzorem podřízeným dušičkám na socialistické české kulturní líše. Tyto jeho "pamětní výpisky" byly tiše vyhozeny z knihoven na hromady knih, které vykázal v "kulturního dědictví" Kopecký sám. Jeho odiózní "paměti" osvětlí oficiální kulturní politiku pronikavěji než všechny úřední prameny a dodatečné průzkumy - ale pravděpodobně se s nimi nebudeme setkávat v oficiálních bibliografických podkladech. Bude třeba ještě dalšího slovníšku tragikomického ražení pro tyto nikoli ojedinělé "oběti" ideologických prověrek, osobního posthumního vyřizování účtů a inkvizitorské bdělosti, jejímiž byli sami původci a množitelé?

Naše závěrečné poznámky už vlastně směřují poněkud dál za recenzovaný Slovník a naznačují, že "rekonstrukce obrazu české literatury" nekončí zpracováním tohoto velezáslužného díla: jsme teprve na začátku procesu, který nebude ani snadný, ani jednoduchý, ani krátkodobý. První krok byl už bohudíky učiněn, a nikoli neúspěšně.

Jan Rolek

Pozn.red.:

První recenzi Slovníku českých spisovatelů, uspořádaného J.Brabcem, J.Grušou, P.Kabešem a J.Lopatkou, přinesl Kritický sborník č. 4/82.

Rozhovory s českými spisovateli v zahraničí

Karel Hviždala, bývalý redaktor Mladého světa (nyní žijící v Amsterdamu) vydal v r. 1981 pozoruhodnou knihu nazvanou "České rozhovory ve světě", která má být jakýmsi pendantem k Ledererovým "Českým rozhovorům". Hviždala, na rozdíl od Lederera, vedl své rozhovory se spisovateli, kteří jsou roztroušeni po celém světě, a tak je nemohl, jako kdysi Lederer, obcházet pěšky nebo objíždět tramvají. Rozhovory tedy s nimi během jednoho roku "vykorespondoval". Zaslal českým spisovatelům z různých emigračních vln dopis-žádost o písemný rozhovor, v němž kladl skoro všem stejné otázky. "Jak se máte? Jak se cítí vaše duše? Nevychytá vám někdy něco?" byly první z nich. Další byly zaměřeny na jejich tvorbu v zahraničí, na hodnocení tamějších podmínek pro tvorbu, na jejich názor na práci kolegů doma i v exilu. Další část otázek se týkala vlastních postojů těchto lidí, například, co říkají prohlášení Bohumila Hrabala, jak se dívají na svůj odchod s odstupem dvanácti či více let, zda vůbec a za jakých podmínek by se chtěli vrátit do ČSSR. Některé otázky zjišťovaly jejich postoj k Západu, jeho kultuře, k byrokracii, konzumní orientaci lidí, a nakonec se Hviždala opět vrátil k emocím a ptal se třeba, zda a jaké měli "emigrantské sny". Každý z odpovídajících si mohl vybrat, na co odpoví obsáhle a na co jen stručně a Hviždala pak reagoval na specifiku jejich odpovědí dalšími, již odlišnými podotázkami. Tak vznikla knížka, která působí, jako by byla záznamem opravdu živého přímého rozhovoru. Věnována je Jiřímu Ledererovi v zahraničí a Luboši Dobrovskému v Praze, což má být jakýsi další symbol toho, že česká literatura autorů v emigraci a autorů v Čechách tvoří jeden celek.

I proto snad byli tázáni spisovatelé nejen z emigrační vlny po roce 1968, jako např. Jaroslav Vejvoda, Karel Kryl, Jan Beneš, Ota Filip, Josef Škvorecký, Ludvík Aškenázy, Gríša Laub, Arnošt Lustig, Karel Michal, Josef Jedlička a další, ale i exulanti poúnorová, generačně a politicky odlišní, jakým je například básník František Listopad, přednášející dnes na univerzitě v Lisabonu, nebo Viktor Fischl, žijící již desetiletí v Izraeli. Jsou zde zastoupeni i ti nejmladší, a to nejen věkem, ejako např. Čerepková, Ivan Binar, Vilém Hejl, ale i délkou či spíše krátkostí své emigra-

ce, jako Jaroslav Hutka. I tyto faktory se promítají do odpovědí. Antonín Brousek, který napsal k celé knize doslov, sice smutně konstatuje, že mezi tázanými chybí desítky spisovatelů (buď se na ně zapomnělo, nebo neodpověděli), ale já si myslím, že i tento průřez českou kulturou v "diaspoře" je výborný. Škoda jen, že čtenář zde v Československu nemá možnost jít a koupit si tuto knihu, utvořit si vlastní názor a konfrontovat ho třeba s touto recenzí. Lépe by se mi to psalo, nemusel bych totiž napřed reprodukovat názory a pak teprve se k nim vyjadřovat. Proto recenze v takovéto naší absurdní situaci není vlastně recenzí, ale pokusem o co nejpresnější seznámení s obsahem knihy. I přes tuto snahu mám obavy, že se naplní slova, která ve svém interview uvedl Karel Kryl: "...bojím se, že leccos bude vytrženo z kontextu a použito proti mně". Té první půlky věty se bojím i já, neboť jsem měl knihu půjčenou jen na dva večery a dvě noci, pak již kolovala dál, a to, co zde cituji, píše jen dle svých výpisků a poznámek. A proti té druhé půli Krylovy věty se zabezpečuji pseudonymem.

Z odpovědí na otázky Karla Hviždaly poznáváme nejen fakta o životě a dílech našich spisovatelů v exilu, ale třeba i to, že od roku 1947 do roku 1978 vyšlo v emigraci 2.688 původních titulů českých autorů a jen a druhé polovině 70tých let 326 původních titulů v češtině, což je skoro stejný počet, jaký za tutéž dobu - dle článku Josefa Rybáka v Rudém Právu - vydala nakladatelství v celé ČSSR.

Více však než tyto a podobné jiné, nesmírně zajímavé údaje mě zaujaly morální a emočně podbarvené postoje exulantů k sobě, své volbě, k nám doma a jejich názory na českou kulturu, jež paralelně vzniká. Josef Jedlička, působící nyní ve vysílání Svobodná Evropa, mluví o třech proudech české kultury: domácí oficiální, domácí neoficiální, tedy samizdatové či "šuplíkové", a o exilové produkci. Hluboce souhlasím s jeho názorem, že je třeba všechny tři proudy souběžně sledovat, ocenit každý náznak kvality a slovy Antonína Brouška "nefandit každému z mimčuměleckých důvodů". Ota Filip, pracující nyní pro nakladatelství Rowohlt a sledující literaturu profesionálně, dokonce tvrdí, že "ineditní (dizi) literatura" a literatura vydávaná doma oficiálně začínají občas svými náměty splývat, neboť "skutečná literatura - jako umění - totalitní nároky propagandy vždycky přelstí." Dále mimo jiné píše, že "literatura v polopodzemí převalila se přes

ideologické hráze všech druhů a teče mimo partajní regule. Literatura podzemí je již dnes legitimním pokračovatelem dřívějších literárních tradic". Z hlediska literární historie a literatury vůbec jsou nesmírně zajímavé názory Josefa Škvoreckého, který vedle Oty Filipa nejvíce reflektuje západní "literární skutečnost", odlišnou běžným viděním těchže jevů lidmi narozenými či vyrůstajícími na Západě a lidmi příšnými od nás, z Východu. Proto tam mohou, jak píše Škvorecký, klást rovnítko mezi Angelu Davisovou a Václava Havla a útok reklamy na smysly člověka srovnávat s totalitarismem u nás.

Další otázkou, k níž se vyjádřil skoro každý z tázaných, byl postoj k Bohumilu Hrabalovi, k jeho podpisu na Antichartě a k jeho tehdy právě aktuálnímu prohlášení konformity s režimem v Československu. Aktuálnost neztratilo ani teď, neboť odpovídající tím vyjadřují svůj obecný morální postoj. Udělám-li obsahovou analýzu frekvence odpovědí, mohu napsat, že všichni odpovídající byli hluboce zklamáni, ale současně všichni Hrabala omlouvají, snaží se ho pochopit, oceňují ho za jeho dílo. "Hrabal je větší spisovatel než člověk", píše Viktor Fischl, je mu to však nesmírně líto a podobně jako ostatní k tomu dodává: "Neodsuzuji ho, nemám na to právo. My, co jsme odešli, nevíme, jak sami bychom obstáli". Josef Škvorecký přiznává, že byl projevem Hrabalovým také zarmoucen, ale hned dodává, že "každý přece není stavěn pro podzemní boj", a uvádí na jeho "obhajobu" názor Grahama Greena, že Shakespeare psal v době, kdy jeho "kolega" Southwell byl tři roky mučen a nakonec popraven. "Kdyby byl Shakespeare sdílel ne-loajalitu Southwella, mohli bychom si ho více vážit jako člověka..". "Zbudou po nás knihy, ne čisté ruce, a budoucnost není teolog, ale literární kritik", končí svou stať Graham Greene, který se však současně - podobně jako Škvorecký - přiznává, že sympatie jsou vždy více na straně těch, co nesouhlasí, než na straně těch, kteří dávají své nadání do služby požadované loajality. Dokonce ani on, který toho udělal pro českou literaturu v posledním desetiletí nejvíce, neche být soudcem. "Napřed bych musel být sám ve stejné situaci a obstát," píše Škvorecký, a přestože zdůrazňuje, že v umění neplatí demokracie a že "to, co dělá Hrabal, je něco jiného, než co Páral nebo chudák Fuchs", nakonec prohlašuje: "rozhodl se zůstat vydávajícím spisovatelem a má právo, abychom ho za to my, kteří tam nejsme, nesoudili." Souhlasím, v Torontu

bych měl na věc stejný názor. Zde se mi více líbil výrok Aškenázyho, také v knížce uvedený: "To, co Havel nazval 'českou vychaností', je v dané situaci bytostným principem systému... Na přizpůsobivost a pokrytectví se jistě neumírá. Ale úctu k sobě člověk mít nemůže, ani národ. Měl by být vděčný jednotlivcům, kteří mu zachraňují reputaci."

Obdobně smířlivě se k tomuto problému vyjadřuje i Ivan Diviš (jehož smutek básníka v emigraci mě zvlášť dojal), který doporučuje zapomenout na prohlášení Hrabalovo jako na projetý tranvajový lístek. Jaroslav Hutka například píše, že mu bylo líto, že Hrabal "podepsal čertu směnku na duši, za kterou nic nedostane", ale hned podotýká, že tím poškodil Hrabal jen sebe, zatímco Dubčekova vláda svým prohlášením poškodila patnáct miliónů lidí. (Na politiky, dle mého názoru, máme však jiná morální kritéria. Alespoň u nás v Čechách).

Ze všeho toho je jasné, že konkrétní postup Hrabalův je jen zástupným případem pro řešení obecného morálního postoje k míře kolaborace. V podtextu je však otázka, že v jiné zemi, v jiném režimu by se lidé do těchto dilemat vůbec nedostávali. V tomto směru jsme bohatší i chudší zároveň a já si s potěchou přečetl větu z jinak trochu "namyšleného" interview Jana Beneše: "Východ ve své zaostalosti věří na svobodu. Zde se již věří jen na věci". Já na jeho místě bych asi Amerikou tak nadšen nebyl a taky bych dával méně rad těm, kteří tu zůstali. Ale chápu to, byl zklamán postojem svých kolegů, kteří se ho nezastali v době, kdy on byl na indexu a v Ruzyni a oni měli částečně mocenskou pozici. Tuto ránu v sobě nese a stále jitrí, možná i proto, aby necítil neduhy jiné. "Hokynář v Československu neví, že o jeho sud s okurkami ho připravila závist vůči Baťovi, kterému přál jeho znárodnění. Hokynář si myslí, že jeho strach změnit prostředí je láskou k vlasti. Jen málo lidí v Československu je ochotno si připustit, že lidé sedí ve vězeních za ně... Egoismus individua je příčinným důsledkem společenského marasmu, nedostatku mravní síly. Ochoty odporovat zlému, ačkoli zlo je zde rozpoznatelné." Ano, s tím posledním souhlasím, to podepisuji!

Celkově v odpovědích k "problému Hrabal" je ostých těch, kteří se cítí za to, že odešli, přece jen vinni; i když prakticky všichni hodnotí svůj odchod do emigrace kladně, považují ho za správný a nechtěli by se do zdejších poměrů vrátit. Chápu to. Neobhájit a stále neobhajovat krok, který jsme udělali a který je

neodvolatelný, znamená žít v neúnosném rozporu, v zoufalství. Autoindoktrinace je nutná. My, co jsme tu zůstali, přece také své rozhodnutí zůstat nepřímě i přímo zdůvodňujeme a obhajujeme a v knize těchto Rozhovorů mimo jiné hledáme i argumenty pro to, že jsme se rozhodli správně. Oni zase hledají v našich nesnázích rozhršení pro sebe. I fakt této mojí recenze o tom svědčí. S určitým uspokojením čtu pasáže, z nichž přes všechnu chválu exilu vyplývá, že i oni mají pochybnosti o své volbě. My přece o své volbě zůstat také často pochybujeme. "Nepochybně, každá emigrace je průser, ztráta velké části člověka. Je to ale v mém případě menší zlo," píše Karel Michal. Ivan Diviš s trpkostí vzpomíná, jak byl jako básník v prvních letech své emigrace zcela ochromen, jak myslel, že se mu již nikdy nevrátí schopnost psát, jak i dnes touží po "echu z domova" a že trpí tím, že je "odkázán jen na sporé průsaky" své poezie mezi lidmi u nás. "Důraz je na domově, ne na "exilu" a pro vyjádření svého pocitu z exilu cituje Bakunino, že exil je "eine nie zu heilende Wund", tedy nehojící se rána. (Kdyby tu bylo ale více exemplářů jeho básní, bylo by i to "echo" větší. Jak rádi bychom ho četli!) Josef Jedlička konstatuje, že emigrací získal větší obzor, zbavil se provinciálních měřítek, ale že si nemyslí, že by tímto faktem "více přišel k sobě". "Něco z osobnosti je nenapravitelně amputováno," píše a zdůrazňuje, že "Doma je skutečnost více čitelná a transparentní" a na to navazuje: "Další vývoj kultury v Čechách neurčil Komenský, ale selští kronikáři, skladatelé lidových písní a jezuité." Jaroslav Hutka dokonce prohlašuje, že "teď není čas na emigraci. Válka propagandy se vede z obou stran železné opony a člověk je v emigraci opět závislý jako dítě, ale bez rodičů. Kdybych byl tu na výletě, měl bych teď krásný cestopis, takto se jen učím slovíčka." Neznám pocit emigranta, již patnáct let nejezdím dál než "do Počernic", ale myslím si, že to trochu přehání, když píše, že emigrace je těžká, osamělá cesta a "exil je pouze soubor roztroušených a poloroztroušených jedinců v neštěstí". To je snad zmatek prvních let, který překoná. Plně však chápu motto jeho interview: "Mám opravdu obavu, kdybych vyrostl tady, že bych nějakým tím komunistou byl." Já si to myslím o sobě také, i když zároveň naše postoje a jednání určuje i naše povaha, ne jen ideje proudící kolem nás. V tomto směru je zajímavý výrok Arnošta Lustiga, který na podobnou otázku odpověděl: "Člověk by neměl dopustit, aby jeho

život byl jen to, co mu z něj udělají nebo chtějí udělat ti druzí." Člověk má žít svůj život jako možnost a dle mého názoru i z možnosti zůstat zde v Čechách udělat maximum. To je snad nejen právo, ale i povinnost člověka! Proto oceňuji i postoj Ládvička Aškenázyho, který zdůrazňuje, že odešel "z touhy zažít jinou část světa" a "vyzkoušet se v ní". Myšlenka Jana Patočky, že "Dějiny vznikají tím, že lidé na nepatrném kousku země přestávají žít jen život pro život a žijí proto, aby vybojovali pro sebe a své spoluúčastníky stejné vůle prostor svého uznání, prostor svobody", platí přece pro lidi na obou stranách hranice, pro lidi zde i pro ty v exilu. To je báze, na níž roste, může růst i "jednotná" česká literatura, ať již je psaná pod Petřínem nebo pod Eiffelovkou. Přesto jsem ale rád, že mému rozhodnutí nepřímo přitakává Viktor Fischl připomenutím svého stesku po Praze a po české krajině u soutoku Labe s Orlicí. A mou možnost (zvolenou možnost!!!) potvrzuje i hutný výrok Karla Michala: "Chybí mi tu k mé tvorbě bolševik, jehož bych mohl srát!"

Nejfilosofičtěji vyjádřil svůj postoj k exilu Rio Preissner, který nelituje svého odchodu, i když se kriticky staví vůči totalitnosti západního modelu společnosti. Svobodu člověka považuje za něco mysteriózního, co je na Východě brutálně potlačováno, a proto to v člověku vyvolává odpor a boj za tuto hodnotu. A tím dle mého názoru i "potřebu svobody". Potřebu, kterou si zdejší člověk více uvědomuje. "Těžko říci," píše Rio Preissner, "kdo neguje člověka a svět dokonaleji: ideologie marxismu, nebo matematické modely a struktury." Preissner ale nelituje svého odchodu. "Exil přece patří k nejstarším dějinným fenoménům, náleží ke konstituujícím impulsům samého vzniku dějin. Exil znamená ztrátu domova, nebo přesněji "rozdvojení přirozeného světa a domova." Za první exulanty považuje Adama a Evu a zdůrazňuje, že i jejich odchod - exil z ráje nebyl náhodou, ale důsledkem jejich sáhnutí po jablku poznání, byl to vědomý, promyšlený akt vůle člověka. Rio Preissner se dokonce domnívá, že filosofie exilu jako vyhnání člověka z ráje a tím i rozdvojení člověka na roli a osobu by mohla být univerzální filosofií v podobě křesťanské filosofie dějin. Sokrates přijímá raději smrt než exil, jiní volili a dodnes volí jako řešení tzv. vnitřní emigraci. Ale z vnitřní emigrace se dá utéci buď do "jasna" kriminálu, nebo do vnější emigrace. Ale také do zoufalství a kolaborace. Z vnější emigrace, té skutečné, v zahraničí, se dá, dle Preissnera, uniknout do "před-

stírané asimilace". Snad je tomu tak, to nemohu posoudit. Ty předchozí formy vnitřní emigrace však znám z vlastního poznání či ze zповědí přátel. V každém případě, v každé formě exilu je obsažen prvek vyhnání z ráje (třeba domnělého), který jsme ztratili touhou po poznání a uvědomění si sebe jako jednajícího subjektu. Bez tohoto aktu vůle bychom ale nebyli opravdu lidmi.

Je obtížné shrnout na závěr takovouto knihu. Jak generalizovat názory a emoce lidí, z nichž každý je osobností? Bez zkreslení to nejde. Již fakt, kde tuto knihu čteme, musí zkreslovat naši optiku.

V zásadě ta interview na mne působí spíše jako sebeobhajoba a současně - až na Hutku, Diviše, Vejvodu, Škvoreckého či starší exulanty - jako potřeba na sebe sama "dělat ramena". Většina z těchto lidí, když odcházeli, slibovala, co všechno budou dělat pro lidi a kulturu zde doma, většina z nich (ať mi to prominou lidé jako Škvorecký apod.) nedělají pro nás zrovna mnoho a snaží se především prosadit sebe sami. A dokonce i v těchto interview stále naznačují, jak mají plno práce, málo času, jak je to - mluvit s námi a o nás - nepřímou obtěžuje. Jsou opravdu tak zaneprázdnění, nebo se nechtějí či bojí zamyslet? Dovedu to pochopit! Vždyť i my doma - podobně jako oni v případě Hrabala - si musíme klást otázku, jak bychom sami tam venku obstáli. V tomto směru je tedy kniha Karla Hvíždaly i knihou pro nás, co ~~jsme~~ jsme tu zůstali. Nás oslovuje stejně jako ty v zahraničí. Ale nevím, zda má pravdu Ivan Binar, když ve svém interview píše: "Ti, co zůstali, jsou asi statečnější." Já bych se například bál emigrovat proto, že bych zcela jistě musel ztratit velký kus života nutnou a pouhou asimilací. Takhle možná ztratím ještě delší kus života třeba v kriminále. Ale to není jistota, a když, tak to určitě nebude moje volba. Takže otázky, které Hvíždala klade těm venku, jsou otázkami, které si klademe i my tady. Proto nás tyhle diskuse zajímají, i v tom jsme si blízcí a tvoříme jednu obec. Židovská diaspora právě na tomto duchovním principu přetrvala tisíceletí. Nám stačí, vydrží-li "naše diaspora" a kontinuita naší kultury, zde i v zahraničí, jen "dočasně", tj. tak dlouho jako dočasný kontingent sovětských vojsk v Čechách. Dočasné je vždy lepší než věčné, alespoň vzato etymologicky.

Jiří Otava

Fantazma fanatika

Román zasloužilého umělce Alexeje Pludka Nepřítel z Atlantidy (Čs. spisovatel, 1981, edice Žatva, str. 488, náklad 48 000 výtisků) se dá stěží označit za historický román, ačkoli - podle záložky - tvoří úvod volného triptychu o předantických civilizacích (navazuje na něj Faraónův písař a Rádce velkých rádžů). Nezvalovu dramatu Dnes ještě zapadá slunce nad Atlantidou se všeobecně dostalo žánrového určení básnická hra, a nikoho ani nenapadlo mluvit nad ním o historickém příběhu. A. Pludek posouvá děj svého románu do dávnověku tak předhistorického, že pro něj neplatí žádná omezení daná fakty, že nemusí respektovat prakticky nic a může popustit uzdu své fantazii, jak mu libo. Spíš by se dalo uvažovat o science-fiction, odehrávající se v čase posunutém místo do daleké budoucnosti do daleké minulosti; prakticky to vyjde na stejno, čtenář je také vydán na milost a nemilost vypravěčově vynalézavosti, pokud jde o technické zázraky i o společenské uspořádání a problémy.

Podle Pludka se před onou katastrofou, o níž mluví Platón, udály ještě dvě jiné. K té druhé a pořadí došlo před patnácti tisíci lety (str. 34), jindy dokonce je udáváno dvacet tisíciletí (str. 484). Na tisíciletí se tu nehledí, takže tomuto lap-su se ani příliš nemusíme divit. Je jich v textu daleko víc, nejen pokud jde o časové údaje. Tak například vládce Atlantidy tvrdí na str. 450, že je poprvé po tisíciletích donucen použít násilí, ale na str. 396 si hlavní hrdina Hero vzpomíná, jak strašlivá "světelná zbraň" stovkala se zemí brány a pevnost Vládce západu (patřil do soustátí Atlantidy), předáci vzpoury byli popraveni a na popravišti byla vztyčena obrovitá kamenná hlava z černého čediče. "Takové jsou vztyčovány všude, kde je vítězně zdolán odpor těch, kdo se brání pokroku, jednotě a vzdělání. Pobřeží všech kontinentů, ba i vzdálené ostrovy v oceánu... jsou jich plné." Pokrok a jednota tedy přece jen slavily dost často krvavé triumfy.

Všimněme si nejprve, jaká je vládní forma a správní uspořádání Ostrovní říše, kterou sjednotila pod svou vládou Atlantis.

Jde o soustátí deseti relativně samostatných celků, v jejichž čele stojí králové. Nad nimi všemi je První z Desíti, Syn slunce, který sídlí v hlavním městě, jež je nazýváno Srdce Atlantidy. Ústřední mocnost, Atlantis, je tak silná, že nikoho

z ostatních devíti satelitních králů ani nenapadne pomyslit na nějaké "sebeurčení až do odtržení". (Jak jsme viděli, leckde se autor této fikci zpronevěřil.) První z Desíti, Syn slunce, má k ruce Nejvyšší radu, kterou tvoří vznešení členové Sedmkrát sedmi rodin. Atlantis je totiž přísně stavovský stát, jehož společnost je rozdělena na kasty a "okruhy". Hlavní město má sedm takových okruhů, v každém žijí různé kasty. První je nejvznešenější - tady právě sídlí privilegované rody Sedmkrát sedmi rodin -, v šestém už bydlí "luza" a nejopovrženější je okruh sedmý, což je zvláštní osada, přelidněná a nepřehledná, jejíž obyvatelé používají neznámého jazyka, mají nezvyklé tváře, podivný způsob života a neradi pracují - jsou to kupci, čmzáci. Ti nesmějí z toho zvláštního ghetta bez povolení do vyššího okruhu ani vkročit, natož někde jinde žít!

Syn slunce a Nejvyšší rada však nejsou na samém vrcholku moci. Nad nimi bdí ještě záhadní Strážci Nejvyššího tajemství; ti bydlí v tzv. Zakázané osadě, kam je ostatním vstup zakázán pod trestem smrti. Nejvyšším z nich je Velekněz Pána hlubin, Atain, jenž "zná den a hodinu, co kdy se stane", je vševědoucí a poskytuje lidem rady do života. Podivné ovšem je, že neví o těch nejzávažnějších věcech, například že má mezi svými Strážci Nejvyššího tajemství zrádce!

Tomuto hierarchickému uspořádání moci odpovídá zcela centralizovaná organizace veřejného života. Každá činnost má svůj řídicí úřad. Existuje Úřad pro výchovu uměním, Úřad pro přechodné obyvatele, ovšemže i Zpravodajské ústředí, Úřad zvláštních služeb, Úřad pro soupis obyvatel, Sbor diplomatických zástupců ve spřátelených zemích, Státní královský archiv, Výbor pro osvětlení veřejných prostranství, Vysoká škola umění, Státní zásobovací středisko atd. Státní divadlo pojme například pod svou kopolí sto tisíc diváků!

Technická vyspělost atlantské civilizace je vůbec nesmírná a tvoří v podstatě analogii civilizace naší. Hlavní město má třeba rychlé světelné informační spojení s celou rozlehlou říší, jednotlivé místnosti Skleněného paláce (vládního ústředí) jsou propojeny obrazově, po ulicích jezdí veřejná vozidla i státní vozy pro hodnostáře, poháněné pomocí soustrojí, jež přenáší tlak a tah spodních proudů vody a převádí je v tažnou sílu. Na velkých třídách se večer automaticky rozsvěcují na vysokých

stožárech světelné koule, vojsko má k dispozici "tajnou zbraň", jež pomocí paprsku roztaví kdekoli, používá se různých typů letadel, která využívají vzdušných proudů a létají prakticky do jakékoli vzdálenosti. Samozřejmě se setkáme s tím, že důvěrné rozhovory jsou - všichni s tím počítají - tajně zaznamenávány, "hodnostáři dostávají zpravidla všechno z první ruky a přesněji, než bylo sděleno obyvatelům" atd. V Desátém království jsou ještě dál, než jsme my: mají výtažky a prášky, jež zamezují opotřebování lidského těla, oživují stárnoucí buňky, zvlášťují svalstvo, nervy, a mozek, a tak činí člověka nesmrtelným" (str.326).

Tato neomezená technická moc, kterou si přidisponoval autor, nám jen potvrdí, že jde o určitý typ science-fiction, spojený s dobrodružným příběhem. Postupy dobrodružného románu se tu vyskytují v čisté formě: napjati div už nelitujeme života hrdinů, kteří se dostanou do neřešitelného nebezpečí, když tu autor sáhne po technickém prostředku nám dosud utajeném a jím ohroženého jedince vyvede z tísně. Zde například se to týká nešťastné Rei, jež ztratila panenství za válečné výpravy Desátého království, za což je trest ukamenováním. Autor však vždycky najde další právní možnost, jak ji zachránit, a když už se zdá, že je opravdu všechno ztraceno, zjistí se, že na lodi, na níž Reia pluje, je speciální letadlo s kolmým startem, s nímž dívka pronásledovatelům šťastně unikne.

Všechny tyto indicie svědčí pouze o umělecky chatrné koncepci a lacinosti vypravěčských prostředků, což by nás u A.Pludka ani příliš nepřekvapilo. Nebudu se však u nich zdržovat. Jde mi o něco jiného: ukázat, jaká je - řečeno se záložkou knihy - filosofická rovina Pludkova fantazijního řešení zkázy Atlantidy, přesněji, jaké je autorovo světonázorové stanovisko.

Děj je sevřen do několika měsíců před (třetí) zkázou a v jeho středu se pohybuje hlavní postava, archivář Hero ze vznešeného rodu Atlantanů. Hero je vyslán až do vzdáleného Pilíře východu, nově budovaného města, aby podal zprávu, jak tam postupují práce. Zjišťuje všude strašlivý šlnedrián, podvody, krádeže, veřejní strážci kradou spolu s ostatními, ale "nepořádek na stavbě... je pouze zrcadlem nepořádku na mnohem vyšších místech" (str.13). Kde se vzal tento mravní pokles Atlantidy? Desáté království si dokonce troufalo vyslat proti Pilíři východu válečné loďstvo, což je zřejmý pokus o vzpouru proti ústřední mocnosti.

Mravní úpadek se týká všech oblastí života a zasahuje každou činnost. Vztahy mezi muži a ženami ztratily někdejší ušlechtilost, milenci se tělesně sbližují bez skrupulí, nevěra není pokládána za poklesek. I Herova rodina je postižena: svobodná dcera otěhotněla. Zpusťly mravy, rozmohlo se opilství, prostituce, zhýralost a pýcha. Jiné je teď i umění, dřívější figurální, pečlivě vypracovaná sousoší klasického stylu nahradily "nefigurální struktury kontrastních tvarů a barev i rozličných hmot. Některá tato díla jsou dost nesrozumitelná, zejména ta nejnovější. Kupují je zbohatlíci a také ve veřejných galeriích se jim dostává nepřiměřeného prostoru" (str. 148-9). Vznikly samozřejmě i generační spory. Mládež, reprezentovaná Herovým synem Odeonem, odmítá všechno, co vytvořili otcové, "nade vším ohrnuje nos, kdeco by dělala líp... nic není správné, všechno je jinak" (str. 96). Odeon si na každý důvod jímž je usvědčován, najde dva protidůvody. Otcí Herovi je jasné, že "skupina mladých lidí chce na sebe strhnout pozornost, aby mohla být pokládána za mluvčí určité vrstvy obyvatel nespokojených se svým postavením" (str. 102). Bezděky se tak dozvídáme, že existují nějaké vrstvy nespokojené buď s vládou, nebo se svým sociálním postavením, ale autor nám zapomene sdělit, o jaké vrstvy jde a v čem jejich nespokojenost tkví.

Odeon dokonce napsal zcela protitradiční hru, kterou však už schválil - po jakýchsi temných zásazích odkudsi - Úřad pro výchovu uměním k provozování při slavnosti slunovratu, a urazil tím největšího žijícího básníka Laona. Mládež provokuje hesly "Volnost a svoboda, nezávislost a samozřejmost!" Když je nakonec přece jen provozována Laonova hra, mladí zorganizují v divadle skandál, aby probudili veřejnost, jsouce přesvědčeni, že lid je bude bránit, že se přidá na jejich stranu a oni pak provolají novou Nejvyšší radu a ta zvolí nového Prvního z Desíti. Ke skandálu sice dojde, ale mladí zůstanou osamoceni a Odeon se musí skrýt.

O jeho mravní úrovni se otec přesvědčí, když zjistí, že syn byl v sedmém okruhu v nevěstinci za nešťastnou Reiou! Sám ovšem nemá tak docela čisté svědomí, vždyť ještě za pobytu v Pilíři východu neodolal pokušení a s panenskou Reiou, svou zajatkyní, se vyspal, čímž ji uvedl do neslýchaného nebezpečí (ukamenování), ale zachrání ji svou diplomatickou důvtipností i odvahou. Jenže on se přece dopustil - řekli bychom - něčeho horšího: prznění rasy, protože "cizinka je horší než děvka". "Ještě že není čer-

noška!" zděšeně zvolá Herova matka, když se to dozví, a ta netrpí sexuálními předsudky, naopak, i ve svém pokročilém věku (je lékařka) si užívá. Hero ovšem uklidňuje své svědomí tím, že smyslové vzplanutí nemůže být hříchem. "Je-li, pak jsme viníky oba. Nemůže být přece hříchem to, co je odvžké, prosté a přirozené" (str.82). Zkrátka, dokonalý diplomat i při jednání se svým svědomím!

Hero si položí základní otázku po příčinách mravního rozvratu v Atlantidě v příznačné formě. Neptá se, čím byl způsoben, jaké vnitřní síly tuto společenskou krizi rozpoutaly, nýbrž: kdo to způsobil. Odpověď proto musí být zase osobní. Zní: oni. Oni stojí za vším, oni zasahují, neuvěřitelně prohnáním, drzým a záhadným způsobem do veřejného života i do soukromí lidí. Jsou to nepřátelé, jejich "vpád do atlantského společenství byl náhlý a dravý", teď už jsou prakticky všude, jejich moc sahá do nejvyšších míst a možnosti mají přímo neomezené. Kdo jsou to však oni? To Hero dlouho nemůže zjistit. Jako znalec historie ovšem ví, že existuje Zpráva o zničení říše Mu. Vševědoucí Atain mu dokonce dá její původní znění, protože oni původní text zpotvořili, aby zahladili stopy svých činů. A druhá zkáza Atlantidy byla vlastně obrovitým zápasem mezi Stoupenci pravdy a Uctívači moci, kdy Uctívači moci zvítězili, na několik staletí ovládli země, ale pak byli přemoženi a rozprchli se do jakýchsi neobydlených končin. Tito původci někdejších zkáz jsou zřejmě znovu přítomni v nynější Atlantidě, oni jsou příčinou všech obtíží, zmatků a z nich **hrozí** Atlantidě smrtelné nebezpečí. "Semenem zkázy, dědictvím říše Mu, už dalo vyrůst jedovatému stromu" (str.199).

Hero se pořád nemůže dopátrat, kdo jsou to oni, neboť nikdo je v rozhovoru s ním přímo nepojmenuje, ze strachu před jejich intrikami, každý jen tiše šeptne a bojácně se rozhlíží: to oni, za všechno mohou oni. Naštěstí má Hero - řekli bychom - třídní instinkt: odjakživa jsou mu odporní cizáci, kupci ze sedmého okruhu, z toho zvláštního - sit venia verbo - ghetta. A tak se postupně dobere odpovědi: oni, to jsou odporní boháči, jejichž chápadla obchvátla celou atlantskou společnost.

Na str.199 je Herovo prozření vylíčeno takto:

"V jakých rukou se ocitlo bohatství Atlantidy? Vlastně to dávno tušil. Kdo má klíč od našich úst, ne-li oni? Nikdo není bohatší než kupci. Nikdo nevlastní víc zásob, nevysílá ke všem pevninám víc obchodních lodí, nemá shromážděno víc pokladů...

A kdo v Atlantidě rozhoduje o tom, co je správné v umění, ve vědě, ve výuce mladého pokolení? Cizinci sedí v Úřadě pro výchovu uměním. Mají stoupence ve Zpravodajském úřadě, z pohodlně-lí hodnostáři ze Sedmkrát sedmi rodin připustili, aby za ně vypracovali učební texty pro školy, včetně Vysokého učení základů moudrosti. Proto zmizelo tolik dokladů o minulosti Ostrovní říše přímo ze Státního archivu.

A kdo se podílí na vypracovávání zákonů, než oni? Vymohli si za úplatky právo sestavovat nařízení platná pro cizineckou čtvrť. Později projevíli svou horlivost v právnickém studiu, takže jim byly postupně svěřovány podrízené úřady. A konečně se stali pro své představené nezbytnými svou pílí. Kdo ovlivňuje z pozadí Nejvyšší dvůr? Kdo poradní zákonodárný sbor Nejvyšší rady?"

Tak vypadá smutný obraz atlantské společnosti, je sevřená nemilosrdnými pařáty kupců. Ba dokonce, když je Hero pozván do Zakázané osady k Atainovi, s hrůzou zjišťuje, že "také tam jsou oni, slyší každé slovo a sledují každý pohyb, činí svá vlastní rozhodnutí". A když je přerušeno dálkové světelné spojení s ostatní Ostrovní říší, "kupci" přesto odkudsi zprávy získávají, čehož ovšem zlovolně využívají.

A jak tito "kupci" vypadají? Na rozdíl od Atlanťanů, kteří mají plavé vlasy, světlou pleť a nebesky modré oči, odpuzuje každý "kupec" už zdálky svým zjevem: "tmavé kudrnaté vlasy, velký zahnutý nos, temné úzké oči, toporné pohyby, zřejmě má ploché nohy, číhavý výraz... A ten hlas! Skrývaná úlisnost, nacvičená podbízivost, tajená nadutost!" (str. 207). Králi Desátého království dokonce "kupci" smrdí na dálku, "musel se přemáhat, aby si před nimi nedal rozprášit voňavku nebo zapálit kořen proti zlým duchům" (str. 328).

Posléze není už pochyb, že rozsáhlá cizopasnická činnost "kupců" si zasluhuje jediného označení: spiknutí. Ano, to je to pravé slovo, jež náš autor našel, vhodnější vskutku najít nemohl. Vinu na společenské krizi, jež zachvátila Atlantidu, nemají podle Hera neřešené hlubinné vývojové problémy, napětí mezi "okruhy" či snaha najít východiško z krize "revolucí". Nikoli, za tím vším je skryto tajné spolčení, jež každého jednotlivce i společnost ochromuje: jsou neviditelní, nepolapitelní.

Když už si je Hero jist, že v "kupcích" objevil viníky všeho spuštění v Atlantidě, setká se s vševědoucím Atainem,

a ten mu prozradí, že věc je ještě mnohem vážnější, než si myslel. Nepřátelé "jsou v úřadech, ve vojsku, ba i mezi vládci". A to vševědoucí Atain netuší, že jsou i mezi Strážci Nejvyššího tajemství! Avšak pozor: podle Ataina jsou kupci "jenom sluhové. Domnívají se, že se domáhají světovlády, a netuší nic o tom, že jsou pouhými nástroji Uctívačů moci a jejich boha Zeleného hada... Není tak obtížné porazit kupce... Mnohem těžší je však odhalit bratrstvo Uctívačů moci, a ze všeho nejtěžší je šlápnout na hlavu Zelenému hadu. To je ten nepřítel" (str.347-8). Na otázku, kde ho má Hero hledat, dostane šalamounskou odpověď: "Všude."

Když odstraníme slupku z této věroučné zmateniny, dostaneme zcela zřetelně vykresleno schéma spiknutí: je jím spojení finanční oligarchie s politickou stranou. Sociální demagogie klasické rasové teorie pro to měla své označení: židobolševismus. I podle ní se chtěla zmocnit světovlády židy ovládaná plutokracie ve spojení s mezinárodně organizovanou podvratnou stranou bolševiků. Fyzický zjev atlantských kupců, jak je vykreslil Pludek, nenachává nikoho na pochybách, že měl na mysli - zcela v intencích charakteristik rasové teorie - právě židy. Co měl na mysli při záměrně zatemněném symbolu Uctívačů moci, nehodlám řešit. Patrně vycházel z toho, že si sem může každý dosadit, co mu libo. V čem tkví učení bratratva Uctívačů moci, přirozeně opět nevíme, Hero však na str. 348 o nich prozradí alespoň něco: "...slibuji po svém vítězství rozvoj vědění, umění a práva." Na to Atain: "Bude to vědění, z něhož budou mít užitek pouze oni. Umění, jež má slavit jejich činy. A právo, jež ospravedlní jejich nadvládu. Jejich cílem je nerovnost, naší povinností je bojovat za rovnost."

Autorovi nijak nevádí očividný rozpor: vždyť atlantská společnost je už tisíciletí založena na zřetelné a kruté kastovní nerovnosti, a přesto Atain mluví o tom, že bojuje za rovnost, zatímco nepřátelé prý usilují o nerovnost. K takovým nelogičnostem se musí autor uchýlovat velmi často, zejména aby dokázal všudypřítomný vliv "kupců". Tak například král Desátého království k smrti nenávidí "kupce" a jejich předák Aneon je mu přímo fyzicky odporný. Stačí však krátká plavba, a během ní si ho Aneon získá, přesvědčí ho totiž, že kasta kupců je jeho jediným spolehlivým spojencem (tj. v boji proti Atlantidě), že jedině od nich může získat dostatek zlata a zboží. Když Desátý uvěří, že "bez pod-

pory kupců se nikdo neudrží", že "nikdo není jednotnější v úmyslech a nikdo není pohotověji zpravován o všech událostech v celém světě než oni. Kdekdo jim slouží, kdekoho si koupili. A kdo se nenechal, toho zastrášíli nebo odstranili" - přijme Aneona za svého nejbližšího poradce!

Věci dojdou tak daleko, že Hero se rozhodne vypracovat a předložit Nejvyšší radě návrh nového občanského zákona, který by - podle náznaků soudě - měl odstranit nejkřiklavější kastovníctví. Jak na ten nápad přišel, je ovšem záhada. Vždyť přece příčina není v rozporech mezi "okruhy", o těch není v románě ani zmínka, příčinou jsou přece oni. Ostatně, o podstatě Herova návrhu nevíme nic, někteří jeho přátelé soudí, že Hero nechce otrást postavením privilegované vrstvy, a jiní zase, že rozdělení do společenských okruhů, v návrhu zachované, je v podstatě užitečné. Ale vývoj se nezastaví, a co drželo po tisíciletí, bere za své během několika týdnů! Hero je už dokonce ochoten zavést skutečnou rovnost všech občanů. Když se pak stane vojenským diktátorem země, prohlašuje: "Vyhlásím rovnost občanů všech společenských okruhů, ale nikoli cizinců, kupců" (str.456). Inu ovšem! Tuto přehradu přece není tento - řekli bychom - rasista s to překročit, neboť podle něho "kupci" nejsou přece jako my, je to "jiný národ, jiná kasta, snad i jiné lidstvo" (str. 251), a třebaže v této zemi žijí jejich předkové už po staletí (str. 209), "je to naše země a ty na ni nemáš právo"!

Herův o dvacet let mladší bratr Mirian, který musel nějaký čas žít v sedmém okruhu, protože si vzal cizinku Reiu, však Hera zklame sdělením, že předáci nižších okrsků jeho návrh nového zákona nepochopili. Zato rozpoznali nebezpečí pro sebe mazaní "kupci". Chtějíce ovládat všechny a všechno, jsou proti novému zákonu, protože kdyby byly pracující vrstvy rovnoprávné, neměli by oni komu vládnout. Další ránu dostane Hero od vševědouceho Ataina. Hero totiž pořád hledá hlavní osobu, připravující povstání, o němž bohužel pořád neví, "kdo je připravuje a kdy vypukne". Nuže, Atain mu prozradí tajemství: povstání připravují "všichni proti všem" (str. 450). Později tuto záhadu upřesní: "Ano, my všichni jsme sami sobě nepřitelem. Každý z nás, kdo dává přednost svému nižšímu já před vyšším, sobectví před obětavostí, strachu před odvahou, smrti před životem. Jsme to opravdu my...

jsi to i ty! Je to on, Zelený had, který nás ovíjí a škrtí a jemuž slouží každý, kdo podlehl klamu o jeho moci a síle! A proto je věčný! Tak věčný, jak mu dovolí naše nevědomost a dokud mu to umožní ti, kdo se v jeho jménu spojují, aby žili na úkor jiných, vládli nad jejich myslí a klamali je lží o své nadřazenosti" (str. 479)

Ale lež o "nadřazenosti" je přece základ, na němž spočívala atlantská společnost po celá tisíciletí a hájí ji i ve svém nejradikálnějším návrhu nového občanského zákona také Hero! A "na úkor jiných" žily přirozeně všechny privilegované vrstvy, k nimž patřil jak Hero, tak Atain! Zkrátka, tento názorový galimatyáš nemůžeme brát doslova, autorovo vágní myšlení ani nepozoruje tak křiklavé rozpory v interpretaci příčin společenské krize v Atlantidě. Jedno však víme: Zelený had je symbolem ještě jakési strašnější, totiž politické moci, jež využila "kupců" pro své záměry. Co symbolizuje, jaké konkrétní cíle a program, to nám autor ovšem utajil i teď, jistě z dobrých důvodů. Tato "filozofická rovina" románu, řečeno znovu se záložkou knihy, má totiž jediný smysl - zastřít, zamlžit rádobylizofickým blábolem základní názorové směřování celého předchozího příběhu, jímž je zdůrazňovaná nenávist vůči jisté vrstvě obyvatel, odpovědné za mravní úpadek země, vůči vrstvě cizáků, "kupců", "jiného lidstva", s temnýma očima, černými vlasy a velkým zahnutým nosem.

x x x

Tento způsob "filozofického" pojetí sociálních procesů není u Pludka nový. Nejvýrazněji se jeho mánie spiklenectví jako základní příčiny společenské krize projevila v románu o roce 1968 Vabank. Nepřítel z Atlantidy na něj navazuje tím nejzákladnějším - světonázorovou koncepcí, lze-li tomu tak říci. V quasihistorickém podobenství jsou ovšem vazby k současné problematice zastřešeny obrazným pojmenováním věcí a vztahů, avšak směřování vypravěčových úvah je jasné: Román varuje naši společnost před rozvratem způsobeným "cizáckým živlem", jenž sice v naší zemi žije už po staletí, ale "nemá na ni právo". Nebezpečnost jeho protřelé a řízené činnosti tkví v tom, že si ji lidé ani neuvědomují, proto na ni spisovatel upozorňuje tak naléhavě a zaujatě. Zákeřný vliv této cizácké, neobrazně řečeno, rasy musíme ze sebe vypudit soustředěným úsilím všichni.

V české literatuře bychom mohli občas najít nepříliš lichotivé zmínky o židech, vyplývající z někdejších problémů sociálních i nacionálních. Ale až socialistickému zasloužilému umělci zůstalo vyhrazeno, aby přišel s uceleným, až maniakálně vyhroceným názorem o podvratném vlivu této skupiny obyvatel na vývoj společnosti. Tento Pludkův postoj, který je v zásadním protikladu nejen k marxistickému pojetí dějin, ale i k oficiálně hlásanému humanistickému vztahu vůči lidem všech národů, ras a barev pleti, si zasluhuje pozornost především proto, že jeho veřejná, jen do uměleckého "hávu" cudně zahalená ideologie je sama svědectvím o ideové a kulturní krizi současné společnosti.

Pseudohistorická parabola A.Pludka je chorobné fantazma fanatika, výplod iracionálního pojetí lidského světa, člověka a jeho osudu.

Milan Jungmann

N a d p o e z i í P e t r a K a b e š e

Jestliže poezii vždy vyznačovalo to, že v ní slovo vystupuje s celým bohatstvím svých asociativních vazeb, pro moderní poezii je typické, že tyto asociace, někdy i zcela subjektivní, výrazně převažují nad základním významem, který slovo má v jazyce sdělovacím. Lze přitom rozlišit dvojí básnický přístup. Ryze individuální motivace básnického výrazu je ovšem principem všech těch uměleckých proudů, které zdůrazňují prvenství nevědomí v poetickém aktu, jako je tomu především u surrealismu; v takovém případě nejde básníkovi o to, vyvolat u čtenáře shodný proces myšlenkový, nýbrž obdobné emoční napětí, provokované právě vzdáleností jevů, mezi kterými přeskočí jiskra metaforického spojení. Básnické prostředky - podobně jako třeba v gestuální malbě prostředky výtvarné - slouží jen přenosu samotného stavu emocionální napětí, a je lhostejno, jakými směry se bude u čtenáře ubírat imaginární aktivita, kterou se toto emocionální napětí projeví. Ke všemu, co je myšlenkovou konstrukcí, má v takovém případě básník postoj agresivně parodický, a veškerá racionální myšlenková aktivita básníková se soustřeďuje jedině na hodnocení funkce, jakou tyto poetické stavy mohou mít v životě jednotlivce i společnosti: proto

jsou například surrealistické manifesty nedílnou součástí tvůrčí aktivity surrealistů.

Moderní poezie jde však často cestou odlišnou, aniž pro ni kvůli tomu slovo ztrácí ono bohatství subjektivně podmíněných asociativních vazeb, které odlišují básnické slovo od slova sdělovacího jazyka. Snaží se mezi slovy vytvořit - zpravidla na omezeném prostoru - takové množství vzájemných relací, že v jejich průsečíku je právě možno jakousi lušticí aktivitou objevovat veškeré to bohatství významových a emočních aspektů, které má slovo pro básníka samotného. To je právě cesta, kterou se ubíral mallarméovský symbolismus: slovo se stává symbolem právě tím, že všechny subjektivně zakoušené aspekty jeho významu, zvuku a eventuálně i jeho grafického obrazu se promítnou v jeho relaci k ostatním slovům, a jsou těmito vztahy k nim objektivizovány.

Kniha, kterou Petr Kabeš sestavil ze svých básní z let 1971-1974 a jež nese název Obyvatelná těla, vyznačuje se jistým kolísáním mezi tímto dvojím postojem; zatímco na jedné straně zcela zřetelně tíhne k výpovědi, v níž slovo bude fungovat jako básnický symbol, nechce na druhé straně spoutat svůj imaginativní proud disciplínou, která jedině by zajistila symbolické fungování slova, a ocítá se vždy znovu ve sféře, kde slovo spíše než symbolem je symptomem určitého niterného procesu.

Ale tato rozpornost Kabešovy poetiky souvisí možná i s rozporem, kterým je poznamenán celý postoj, který kniha obráží: na jedné straně směřuje k jakési filozofické výpovědi, která chce člověka s jeho časovostí zakotvit v něčem věčném a bytostném, na druhé straně však se ocítá v rovině protestu podmíněného zcela situačně. Mluvíme-li o rozporu, neztrácíme ovšem ze zřetele, že v umělecké tvorbě právě intenzita výchozích napětí určuje závažnost výsledné syntézy; zvyšuje však zároveň i nároky na tvůrčí disciplínu, která má takové napětí zvládnout.

Bkusme se zachytit alespoň v hlavních obrysech - zřetelnější uchopení ostatně její poetika ani nedovoluje - celkový plán Kabešovy knihy. Její první část, Opukové nebe, rozvíjí obrazy vyhoštění, umrtvení. Ubité "bílé zvířátko", zařalo zoubky do básnickových plic - neboť na něho především lze zajisté vztáhnout tuto výpověď, která míří ovšem k vyslovení osudu obecnějšího, a používá tedy zájmena třetí osoby -, propůjčuje jeho pohledu své mrtvé bělmo, jímž lze však spatřit pouze "porubané ruby napořád /

a ne už líc a ne už tvář". Je taďy zanechán, opuštěn oním rodným klínem, který ho objímal jako "rajský letokruh", a jeho posláním je tu pouze ještě chvíli "tmu do tmy sít". Čas, v němž je mu dáno žít, je "časem oddělených slov", kdy každá představa oné bytostnosti, z níž se básník cítí vyhnán, je s to šířit jen "jas prudký jako zoufalství".

Ale buseň, i když vypovídá o vyhoštění, rýsuje přece jen i touto negativní výpovědí onu oblast, z níž je básník vyhoštěn. Bytostnost, kterou tak bolestně postrádá, jeví se mu někdy jako jakési spočinutí v odvěkosti žívlů. Stojí ovšem tváří v tvář jen "živlům svíraným v čase", a někdy se zdá, jako by pro něho oním vytržením z bytostnosti byl už čas sám. Ale najdeme tu i místa svědčící o tom, že básníkovi neběží o únik z času, nýbrž o zakotvení času ve věčnosti, neboť i čas sám si může uchovávat svoji živoucnost jen tam, kde je spjat s vědomím toho, co je věčné: ono místo vyhoštění je právě místem, "kde pohřbena je věčnost aby zmíral čas". Tato živoucnost času vyžaduje i schopnost odpoutávání. Právě křečovitá snaha po trvalosti - po trvalosti spočinutí nebo vlastnění - trvání ruší: "co lovíš po čem prahneš / to ti uniká / ale co držíš / to jsi ztratil navždy už..." a "o co jsi pešoval / tvou péčí zbudelo / jak neměnnost která už netrvá". A tak "jenom co jsi opustil / dřív nežli včas / ti odpouští".

IV Exercicii z Kazatele o Velkých nocích se básník přimyká k textu biblického hlasatele marnosti všeho, ale marnost, kterou vidí on, je ještě mnohem bezútěšnější. Jestliže Kazatelova slova líčí pomíjení věcí v čase, taďy máme před sebou jakési bezčasí absolutní prázdnoty: "Věk nemíjí a nenastává / zde zde na věky věk trvá a je to / čas mimo roztrhování a mimo sšívání / čas mimo rození a mimo umírání ... a nikde marnost ani nad marnostmi / a nikde trvání ani v setrvání ne / a žádné pomíjení ani v míjení ne". A ona biblická marnost všeho jeví se Kabešovi takto ve srovnání s touto absolutní prázdnotou jako zdroj pocitu štěstí: "a já...to píšu marností šťasten v které umlkám".

Druhý oddíl knihy nese název "Skupenství: noc", a rozvíjí zprvu rovněž především obraty vyhoštění. Toto vyhoštění stává se tu však "čekáním", které jako by mělo být čekáním na obrodný prožitek: "Potlačme bolest i radost rovným dílem, v soumraku živořícího Jsem se oddejme prozatím čekání. Duch mlčí, puď mlčí,

srdce mlčí. Kroky jdou tam, kde je právě místo, kde nestojí stromy nebo balvan, a ani strach ani touha je konečně nevedou, neboť bytost spí, a cíl je ten, aby se šlo."

Na takovýchto místech jako bychom měli před sebou expozici jakéhosi duchovního dramatu, jenomže zdá se, že právě dramatickosti je Kubešovu naturelu dost cizí. Onen protiklad, který vystal už v Exercicii z Kazatele, protiklad mezi absolutní prázdnotou, v níž dokonce ani zánik není zánikem, a mezi marností pokorně přijímanou, není právě protikladem dramatickým, neboť vylučuje skutečný střet a konflikt. A právě on se přitom vrací posléze jako základní téma jakési závěrečné konfrontace, kde moci temna a nesvobody jsou symbolizovány grotéskní postavou, kterou básník označuje jménem Bezvarlák. To ona má být zřejmě ztělesněním všeho toho, co brání, aby člověk vyslovil pravdu svého života. Bezvarlák, snící o tom, že bezvěkost tmy je jeho věčností a "nábojem" pro jeho "mohoucnost...sebe neřídného uchovat", a představujícího takto prázdnotu, jež se uzavírá v sebe samu, stojí tu proti touze po vyslovení: touze po onom stavu, kdy "tělo stane se zas tělem slova / když vysídlí svou úzkost". Tma je nicméně ve své všepohlcující moci zároveň bezmocná, neboť sama není s to stvořit víc než "hranici kde potkává tmu světlo bez hranic", a její podstata je právě jen být tou hranicí, zanikající v konfrontaci s bezhraničností světla. Jde tedy o konfrontaci, v níž vítězství je dáno již předem. Básník je přesvědčen, že "jako není hranice není nesvobody". Pravda, svoboda sama se může stát i svobodou lži: "je jen svoboda lži kterou je vyjádření tmy a tedy pád / a je svoboda pravdy kterou je ožádření tmy". Jenomže ke konfrontaci této dvojí svobody podle Kubeše prostě nemůže dojít: "tyto dvě svobody se nemohou setkat / proto si nemají co říct".

Drama se tedy nakonec nekoná. Jenomže podstatou jakéhokoli mravního úsilí, jakéhokoli aktivního vztahu k životu je ovšem zápas této dvojí "svobody" - svobody lži a pravdy, a jestliže absolutnost světla zůstává bez jakékoli skutečné konfrontace se svým protikladem, protiklad se nakonec začne rozplývat. Toto rozplývání se tu projevuje i v samotném slovním výrazu, neboť pro Kubeše je typické, že protikladnost se přesouvá z dvojice pojmů vždy znovu do nitra jednoho z členů. Protiklad světla a tmy mění se takto v protiklad dvojí tmy, neboť tma sama může být i elementem blahodárným, matečným živlem, v němž bytí nachází svoji plnost:

toť právě ta "ojádrěná tma", o které se hovoří v básni, na rozdíl od oné temnoty, jejímž "vyjádřením" je útlak a lež. Protiklad stále subtilnější uchyluje se nakonec do rozdílu pouhé předpony.

U Kabeše stává se právě velmi často, že totéž slovo slouží k vyjádření duchovních postojů navzájem protichůdných. Jestliže Bezvarlák je symbolem autismu, vůle "sebe nečlíného uchovat", je pro básníka na druhé straně i nutností uchýlit se do sebe sama, "do vlastních jader": "píseň teď zesebe jen čerpá sílu / potřebou tolik k tomu / v sobě schoulit se". A vítězstvím "nečlínosti" - v odlišném smyslu ovšem - je i samo vítězství zpěvu: "Opakuj! ale on zpíval / ze sna sny / tlumeně tlumočil / a právě to / co nelze ze rtů odečíst / a co přičíst nelze morku těla / / opakuj! on zpíval ze sna sny / nečlinitelný nečlínil".

Tady vidíme, jak se v samotném slovním výrazu obráží jistý nesoulad mezi básníkovým naturelem a dramatickou koncepcí jeho knihy. Kabešovu typu je rozhodně bližší všeobjímající, všepromíjející chápání než zápas. Nepřátelství, které v něm vyvolá utrpená křivda, promítne se v symbolický protiklad, a i tento symbolický protiklad přesouvá svůj výraz v rozdíly stále subtilnější. A stejně rozplývavými stávají se i rozdíly mezi duchovním vítězstvím, které na některých místech dává Kabešově poezii tón tak triumfální, a mezi smutně hořkou, někdy i melancholicky šťastnou rezignací pokorně přijímané marnosti všeho, která zaznívá v jiných pasážích knihy.

Pokud šlo Kabešovi o to, vytvořit v této knize architektonický celek, je nutno konstatovat, že tohoto cíle nedosáhl. Tak jako kdysi v Odkladu krajiny (Mladá fronta, 1970) Kabeš projevoval značnou zálibu v montážích citátů, které pro něho byly spjaty s intenzívním osobním prožitkem, tak se naopak zde z jeho knihy čtenáři vyčlení místy několikaveršové úryvky, které uvážnou v paměti pro svoji imaginativní intenzitu a sugestivní sílu básnického výrazu, ale celek se ztrácí v mlhavé nejasnosti.

Zdálo by se, že snad právě širokodednost koncepce překáží, aby se Kabešův talent projevil vyváženějším a celistvějším způsobem. Z tohoto důvodu lze uvítat, že ve sbírce Skanseny (1975-6, 1980) je ponecháno jednotlivým básním v celku knihy dostatek samostatnosti, a že jde dokonce často i o básně zcela krátké. I tyto krátké básně se však navzájem dost liší tím, jak nosná je myšlenka

nebo obraz, na nichž je několikaveršový útvar stavěn. A nejzdařilejší čísla knihy lze hledat spíš v básních středního rozsahu, jako je třeba básně Mít slova pro svá slova!, s oním suggestivním obrazem, v němž soudobý panelový dům se stává symbolem bizarního "zveřejnění" života, které je zároveň totální izolací lidského individua: "dům v kterém zvukové vlny nevlíní se / neohebné jako políček / jako prkno jako mrtvola / jak prkno pod mrtvolu / zvuk ztuhlý poznáním / že povědět je možné všechno / ale dýchat tím už ne / a proto vzpěčuje se v kolmou krev / v houslový klíč ke hluchému masakru". Tato básně je zařazena do oddílu Skansen, který přenesl své označení i do názvu celé sbírky. Zdá se, že autor má při něm na mysli především izolovanou umělost, která charakterizuje tyto pečlivě uchovávané pozůstatky lidové materiální kultury, a že obdobná nepřirozenost je pro něho i truchlivým údělem básnické tvorby uprostřed života zbavovaného jakéhokoli vztahu k něčemu bytostnému.

Z bezprostřední životní reality básníkovi čerpá nejvíce oddíl Brockenský přízrak. Tento pozměněný meteorologický termín označuje zřejmě jeho vlastní současnou existenci: "V třiatřicátém roce svého věku / naučil jsem se používat zubů / při práci, v kamenné věži čtvrtý měsíc / pozoruji počasí / zatínám zuby / když po západu slunce na ochozu měním / propálenou slunečku pásku když vítr / (dnes osmý stupeň podle beauforta) / podle beauforta mi rve pásku od úst, nemohu mluvit - do větru na kamenné věži..." Připadá si "jalový jako králík ve ztichlé tiskárně", a i jeho meditace dostává nyní naléhavě osobní přízvuk: "Smrtelnost, jediná nesmrtelná / hnízí v mém těle...vím to nedlouho a nerač..." Jeho řeč se tu proměňuje, přimyká se víc k prožívané skutečnosti, aniž básník ztrácí schopnost symbolického vidění, neboť právě kterýkoli reálný fakt je s to změnit se mu zcela přirozeně v symbol něčeho obecnějšího. Jeho verš působí tu přes svoji volnost úsporně, až po tu závěrečnou básně oddílu, drásavě lakonickou, jejíž druhou a třetí sloku tvoří výpovědi tak mnohoznačné ve své holé strohosti: "sem tam jsem // nepřijdu hned / tak".

Tento oddíl je v knize zarámován dvěma partiemi, v nichž básník používá exotických motivů, opírajících se o knižní citace, k symbolické výpovědi. Je to básně Zombi, kde se mu touha haitských černochoů po jejich "pravé vlasti" stává symbolem prožitků

do té míry osobních, že se tu objevuje i týž motiv "svítilny u stropu svobodárny", kterým končí jedna z básní Brockenského přízraku. A je to báseň Třetí břeh, tento "traktát o díle Mistra Wu Tao-c'", kde legenda o tom, jak čínský malíř před očima císaře zmizel posléze v oné krajině, kterou namaloval na zeď jeho paláce, vstupuje v symbolické vztahy k básníkovu vlastnímu životnímu prožitku: "Ten který stvořil, / ve stvořenou vlast vstupuje / císařovou zdí." Motivy z básníkovy přítomnosti objevují se i v oddílu Intima Thule, někdy v podobě snové prózy, jindy zas zachycené lakonickým veršovaným tvarem: "Že se ti po mně stýská? / mně se po mně stýská // celému po sobě / v jediné osobě // dosud ji vidím před sebou / v mlhách, které mě rozberou".

Způsob, jakým jsou jednotlivé části knihy seřazeny, není z hlediska upoutání čtenářova zájmu právě nejšťastnější, neboť básně vstupních oddílů jsou co do své sdílnosti velmi různé. U Kabeše máme vůbec častěji pocit, jako by básník nebyl s to rozeznat, kde překračuje možnosti pochopení i u nejbědělejšího čtenáře svých veršů a kde jeho výpověď směřující k tomu, co je obecně lidské, uvázne v partikularitě toho, co je pouze individuální. Je to škoda, neboť nadání tak výrazné, jakým je obdařen Petr Kabeš, není v české poezii rozhodně zjevem běžným. A tak není jen věcí jeho soukromého osudu, zda jeho osobnost utone v mlhách, které ji "rozberou", nebo zda se onen stesk po vlastní duševní celosti promění v znásobené úsilí myšlenkové a tvárné. Nelze nám tu udělat více než projeviti svůj nejnaternější a nejopravdovější zájem na jeho tvůrčím úsilí a dát výraz přesvědčení, že jeho vyústění má význam nejenom pro něho samotného, ale pro celou naši kulturní obec. A že vítězství, kterého by v něm dosáhl, by bylo zároveň vítězstvím i pro druhé.

D v ě p o é m y K a r l a Š i k t a n c e

V poémě Tanec smrti anebo Ještě Pámbu neumřel (1974-1975) Karel Šiktanc připomíná už samotným názvem ony typické výtvo-ry pozdního středověku, v nichž se marnost lidského pachtění odha-ovala jako nezadržitelné spění vstříc smrti srovnávající všech-ny lidské rozdíly, a dávala takto radikálním zpochybněním všech časných cílů lidského života vyniknout jeho dimenzi etické. Hrů-za fyzického zmaru a škleb marnosti měly tu ovšem za pozadí dra-ma božího soudu v jeho děsivé, ale velebné majestátnosti. Ne tak u Šiktance: krátké dramatické výjevy, předvádějící konfrontaci Života a Smrti typizujícím způsobem na několika postavách, je-jichž rysy nabývají symbolické platnosti, střídají se tu s pa-sážemi evokujícími kosmické dějství, jehož božský aktér se vy-značuje stejnou bezmocí jako herci dramát lidských: "Nahý starý člověk / sám sobě až k vzteku. // Nahý starý Pámbu // sám sobě až k pláči." Jednotlivé obrazy předvádějí ho, jak se spící zmí-tá ve zlém snu, jak se probouzí - a slova "Budiž den!" jsou pro vázena vzápětí slovy chmurného konstatování, jež odhaluje zlo-vestné předurčení lidských trýzní: "Zde ten strom, ten padne / na bidýlko v kleci! / Zde z těch metel stanou šibeniční kůly!" -, a jak bezmocně bloudí světem, který je s to vyloudit z něho jen kletbu, ostatně hned zas rezignovaně umlkající: "A stařec zmlká. / Neboť napadne ho, / že co zmilováno, darmo proklínati. // Že to všecko dole / dle obrazu jeho." Je to svět, kterému vládne nikoli mír boží, ale "vlčí mír", který skrývá "trojí záští / za trojími ploty", kde každý zůstává uzavřen ve své samotě - "Bratři zády k bratřím. / Snílci čelem ke zdi" - a kde jenom smrt je "všehovšudy jedna".

Na pozadí tohoto bezútěšného obrazu vystupuje básníkova před-stava skutečného lidství ne v podobě útěšlivého ideálu, ale prá-vě jako negativ jeho pranyřujících invektiv. Ti, kterým tu v o-něch dramatických scénkách, jimiž je poéma prokládána, odzvání poslední hodinka, jsou především lidé, kteří se tomuto lidství zpronevěřili, ať už jde o toho "strážce stáda", o toho "psího Krista", který "zavíral bližním hubu, / aby je moh spasiti", o "řezníka", který je v hodině své smrti tažen posléze na téměř řetízku, na němž "vodil sem tam voly, / sem tam lidi ke špalku", o "jednoho z těch mesiášků, / co tak pěkně / o nás chudejch /

melou, melou z paměti", o herce, který se jako nikdo jiný "z celý šmíry" dovedl "klanět první lóži" až k zemi a jemuž teprve smrt dává pochopit, jaký je rozdíl mezi krví a šminkou, nebo o tu běhnu, která žila "z malejch drahot" a "z velkejch pánů" a na jejíž "hebký břicho" kladli svou těžkou hlavu "věrozvěsti století", o toho "filmajórka", kterému je dáno ležet nyní "v tajným hrobě utajenej i sám sobě" a díky jemuž "budem jednou spát / i v hrobě / srovnání a spočítání / jako zuby na pile", či o "maršála", jehož zásluhou by tu bezmála tlouklo už "veskrz živý / jen srdíčko oď zvonu". Šiktancova pranýřující verva dokáže čerpat jakýsi hořký lyrismus přímo z jazyka, kterým se vyjadřuje nefalšovaná lůdová ironie: "Teď se dušuj! / Teď si spílej! / Ámen, / špíno sněhobílej! / Buď ti země lehká za to, / žes jí bejval na obtíž."

V závěru poémy přidružují se nicméně k tomuto truchlivému zástupu i postavy odlišné: Ten, který si sám "srazil paškál ze svícínku", protože nebyl s to jako druzí žít "smířený, / že svět si k stáru / vzal za ženu potvoru". Kněz, nad jehož skolem se vznáší jen týž stín rezignované marnosti, do jaké se v této básni halí i Bůh sám: "Starej Pámbu, / starej sluha - / jedna marnost / jako druhá. / Tisíc let se hrnem k trůnu - / spasení se nekoná." A ten básník, jehož odchod ze světa provází píseň chóru slovy hořce ironickými: "Pojď, kumštýřskej. / Blázni musí / na věčnost se krást / jak husy - / šeptem, šourem, podle plotu / u obecní šatlavy." Protějšek všem těmto lidským koncům tvoří tu narození nového lidského tvora, kterého na matčinu zašeptanou prosbu křtí sám ten bezmocný stařec, jenž svými šmátravými kroky obchází svět lidí stvořených "dle obrazu jeho" a dává dítěti do vínku ochotně všechnu svoji božskou moc: "Co si počnem, // Nekřtěnátko? / Co s tou marnou mocí, / již tu sotva komu ještě zapotřebí? // Chceš ji? Místo jména? / Hraj si ve dne, v noci. / / Tumáš. Zde je slunce, // hrom a klíček k nebi." Ono povýšení člověka na pána světa, které bylo pyšným a prázdným snem historického humanismu, není tu hrdým vymaněním se z boží vůle, je předem provázeno božím souhlasem, ale souhlasem, který k tomuto daru přidává dar mnohem cennější, totiž vědomí o jeho marnosti. A jediné ponaučení, jež k tomuto daru připojuje, má mezi biblickými příběhy předobraz nejspíš tak ještě v obrazu Krista vyhánějíciho z chrámu kupčící chásku: "Však - hrom do snítka - / bij

s pánboží láskou! / Bij ji mezi oči! Bij po březím bříšku! /
 / Čubku zem. Co vkleče / před krysaří cháskou / po kolenou sté-
 bel // leze k svému křížku." - /Bij. Nebýti větru - / jsou ně-
 mý i strny! // Nebýt blech a snivců - // spíme pod potěhem!"

Na těchto místech Šiktancovy poémy zakmitá se takto pro
 toho, kdo sleduje ne pouze jeho slova, ale samu jejich nejhlub-
 ší intenci, přece jen jakýsi paprsek naděje. Naděje, která ne-
 rozevívá žádné útěšné perspektivy, která není ničím víc než pou-
 hou vírou v očištnou moc pravdivého slova. A tedy také vírou
 v poezii. Právě ta se nakonec dostává k slovu i v závěru básně:
 "Tak zem jak v dětství u pravěké skály / tře kámen o kámen.../
 a větší u psích děr / svých trhlých básníků, / jak přežít /
 / svou smrt."

A tatáž víra tvoří i patos poémy Pro pět ran blázna krále
 z roku 1978. Jestliže ji citáty uvádějící jednotlivé její oddíly
 staví pod patronaci Karla Hynka Máchy, pak jen proto, že Mácha
 tu figuruje jako symbol básníka vůbec, v jeho nevyhnutelném
 konfliktu se vším, co pravdu života zrazuje, a v jeho bytostném
 vyvrženectví. Místo pyšné osamělosti romantikovy máme tu však
 spíše hrdost někoho, komu je dáno snášet nezaslouženou křivdu:
 "Češte si mě. / Ať si zchuďnu. // Žádám jen tu jednu studnu, /
 / kde spí krev / a střelný kvítí." - "Derte si mě. / Ať si zmz-
 zám. // Žádám jen ten schůdek k slzám, / co tu zbyl / po boží
 muce." A jestliže evokace toho, co tvoří vlastní svět básníkův,
 je přerušována zapuzujícími apostrofami těch, kteří mají být
 z tohoto světa vykázáni, je tomu tak jen proto, že sem má přístup
 pouze ten, kdo se nezpronevěřil prosté lidské poctivosti: "Co
 tu okouníte, pohůnci a koněberkové?"

Básníkův svět, totž svět spjatý s elementárními hodnotami ži-
 vota: "A v obrázkovém vesmíru / točí se bábin veselkový klobouk,
 / plný chvojí a krvavého ovoce - // jediná / jistá / nóbl relik-
 vie lidstva." To právě jej spojuje i se světem m venkova, s tím
 světem, kde se přítomnost vřazuje do časových rozměrů daných sle-
 dem celých generací a kde lidské úsilí je zaměřeno především na
 to, co znamená samotné uchování podmínek života. Odtud také Šik-
 tanc čerpá ve značné míře metaforiku této poémy, a tak i ona spo-
 lečenská katastrofa, která představuje ústřední bod jejího bás-
 nického děje, jeví se tu v podobě požáru zachvacujícího stavení

za stavením: "A z těch pater špejcharů / na špitál, / na řadu // sy-
pou se v kusech dýmavý certle! // Hoří vám ouroda!" Ohnivé
zápavě samotné se jedine "dva tři trotli / dva tři cvoci" po-
koušejí čelit: "dva tři trotli, / bez košile, / na střeše jak
na kobyle // křičí s cesty, / že jim blaze, / že se musí po
provaze // pro žjvýho Boha!" Požár sám je však jen úvodním ak-
tem "licoměrského posvícení" a šlehající plameny tvoří pozadí
posvícenského veselí: "V lukách - / brčko za ušima - / tančí v ko-
le stádo sviněk. // Slepé štěstím, že zas zima. / Ženepřišly
o vejminek." Básník pak v této partii poémy vystupuje jako ten,
kdo obraz "licoměrského posvícení" zarámovává slovy hořkého od-
hodlání: "Žádám na truc nejít jinam. / Chci svou hůl - / a čtyři
stěny."

Oddíl Duše z houslí uvádějí pak verše evokující osamělost
umlčeného. "Mlčte si mě. / Aťsi scházím... Píšu, píše / ortel zi-
my." A protějšek oněm "trotlům" a "cvokům", kteří se pokoušeli
zachraňovat nezachranitelné, tvoří tady jiní "pomatenci", je-
jichž pomatenost je tentokrát uváděna v souvislost právě s tím,
co představuje bytostný rys básníka, totiž se schopností nevzdat
se svého snu: "dva tři snílci, / dva tři z Tróje, / kterejm pr-
ší do orloje // na trojúhlý kolečka". Místo katastrofy požáru
vystupuje tu pak groteskní obraz jakési potupné procedury: "Cho-
dí, chodí / kukulíni, // chodí, chodí dokola, // stříhají nás
v soudní síni, / škrábou si nás / jako svini / dohola."

Ale jestliže takto jednotlivé oddíly básně krystalizují ko-
lem několika obrazů a vytvářejí tak ve svém sledu jakoby dějové
napětí, Šiktancova poéma zůstává nicméně útvarem lyrickým a její
vnitřní dění nelze ztotožnit s časovým sledem: celá skutečnost
je v ní přítomna ve svém úhrnu od prvního verše a její metafory
vytvářejí spoje křižující se v prostoru básnického textu všemi
směry. Sama veršová technika, střídající několikaveršové, rýmo-
vané a jakoby říkankové sloky s jednoverschovými přerývkami, které
působí jako náhlé výkřiky, a kompozice, která využívá volných aso-
ciativních spojů, dává básni jakýsi nespoutaný, improvizací ráz,
který sice nemůže odpovídat skutečnému procesu jejího vzniku, ale
je v souladu s Šiktancovým pojetím poezie. Je to pojetí, které
klade důraz na to, co je v člověku spontánní, živelně bezprostřed-

Šiktancovy poémy patří k básnickému žánru, který ve vývoji poezie našeho věku představuje určitou samostatnou a svéráznou linii. Podstata tohoto žánru tkví v tom, že výraz bezprostředně lyrický, vztažený k subjektu básníkovu, slouží zároveň k vyjádření dramatu osudu kolektivního. Neboť kolektivní drama nedospívá k svému výrazu v umění tím, že by si básník zvolil roli "mluvčího" lidského společenství, s nímž je spjat, nýbrž tím, že svůj vlastní osud dovede prožít natolik pravdivě a plně, že v něm i to, co má v sobě obecného a společného s osudy druhých, dostává přízvuk nezaměnitelně individuální.

bn

O P E R N Í H L Í D K A

=====

P i n k a s o v s k é z r u b á t k o
a n e b p l n o u p a r o u v p ř e d

Kdyby to socialistické divadelnictví "ve své podstatě" připouštělo, mohli bychom říci, že inscenace Růžového kavalíra v Brně dne 11.3.1983 propadla. Představení bylo završeno dvěma /sic!/ oponami při chladném potlesku; ovšem oponář otevřel, patrně veden zřetelem plnění plánu, ještě potřetí. Protože diváci byli tak slušní, že zatleskali ještě jednou, vytvořili zajímavou akustickou kompozici s jednou pauzou ve stylu hnutí Fluxu. Hudební pauza to ovšem v tomto představení zásluhou dirigenta Jiřího Pinkase byla jediná. Pan dirigent je sice z té generace, která ještě mohla zažít nebo alespoň zaslechnout od svých rodičů, co to je valčík; musí proto překvapit, když takový dirigent "experimentuje" a čeká, zda se valčík neozve. Neozval se. Ani při premiéře, ani při první repríze (13.3.). Pan Pinkas je - asi tak, jako byl jeho jmenovec, někdejší majitel pivnice, s to sečíst čárky na táčku - schopen spočítat noty, ale ono nespočitatelné valčíkové rubato jeho kalkulaci uniká. Nabízí se tak obraz sice klasické lokomotivy na páru, ale takové, kterou lze uvést do chodu jen totálním roztopením kotle. Stroj pak nabude i na

rychlostí, jenže vykotlanými pístitními komorami tu uniká všemi možnými mezerami tolik páry, že sice jedete dopředu, ale radost z jízdy, z rytmického š-š-šš Mám uniká. A tak i pan Pinkas odvedl či dovezl až do konce celé představení, které bylo možno kladně hodnotit jen v tom smyslu, že se v něm nepromítalo. To ovšem již přecházíme k režii představení. V programu je divák poučen, že Strauss "dobře(!) věděl, že valčík nebyl v tereziánské době možný" a užil ho jen jako "jednotícího principu celého díla" - ovšem pak je zcela nepochopitelné, jak může režisér některé postavy nechat valčík na scéně tančit. Tak je totiž jedno základní kouzlo tohoto díla, kontrast hudby a slova (či gesta), předem odepsáno, a jsme zase o krok blíže k splynutí "všeho se vším", jak je zařídil pan dirigent. K jednotlivým představitelům se obrátíme vzápětí, ale ještě jednu poznámku k panu režisérovi (Ilja Hylas). Ve třetím jednání je Ochs přistižen in flagranti bez paruky, Faninal, jeho nastávající tchán, konstatuje "On tu běhá bez vlasů" - rozuměj: "bez paruky". Oba Ochsové (při premiéře a repríze) měli hlavu jako koleno, Strauss si však představoval Ochse jako pětatřicetiletého - a to i pod parukou! Proto tedy, byla-li lysina režijním záměrem, navrhuje obsadit nějakým pětatřicetiletým Karlem Hálou, nebo v opačném případě použít dvě paruky.

A nyní k protagonistům. Souhrnně možno říci, že úroveň první reprízy byla mnohem vyšší než úroveň premiéry. (Při repríze i jeden potlesk při otevřené scéně.) Kromě Žofie (Jaroslava Janská) byly hlavní role v těchto dvou představeních alternovány. Žofie byla však svorníkem obou večerů jen jako vzor průměrnosti a nepůvodnosti. Paní Janská totiž zpívá stále stylem "Dvě vdovy" - přenáší dikci českého repertoáru nejen do Hoffmannových povídek (Antonie), ale i kamkoliv jinde. Tedy další spolehlivé a zaměnitelné (anebo nenahraditelné?) kolečko v pinkasovské mašinérii.

Ochs pana Kyzlinka připomínal nikoliv, přeložíme-li jméno postavy do češtiny, vola či hovado nebo bulíka, ale bujného býka, kdežto pan Richard Novák (při premiéře) pojal postavu spíše jako beránka. Pan Novák ve třetím jednání ve "velké posteli" čechrá peřinky - městský (a nikoliv, jak žádá Strauss: "eine ländische Don Juan-Schönheit") člověk, napůl jemný, napůl nesvůj; pan Kyzlink naproti tomu buší do duchen, až se chvěje celý hostinec -

jest totiž jeho Ochs venkovským dacanem (leč zase Strauss: "immerhin Edelmann, wenn auch etwas verbauert"). Byl to ale rozhodně pan Kyzlink, kdo roli zvládl, kdo dokázal položit akcent. Oba Ochsové měli dostatečný fundament hlasový, ale jednou vyšla karikatura, podruhé poněkud jednostranný, ale rozhodně jednoznačně a přesvědčivě podaný "vůl ze Skřivánkova".

Obdobné markantní rozdíly shledáváme i u obou maršálkových. Paní Zdenka Kareninová (při premiéře) se mazlí s Oktaviánem jaksi z distance, aby zbyl prostor pro její divoká gesta Vlasty v čele vojsk. Alternující paní Gita Abrahamová byla sice handicapována svým značně mateřským zjevem, ale její úsměv byl úsměvem naplněným, její láska opravdovější a její bravurní a lehounká intonace ("Dnes nebo zítra") byla největším kladem reprízy. Paní Kareninová má nepříjemné (hlavně v prvním jednání) generálské až diktátorské rysy (ač to sám text role výslovně popírá), které by dokonce i pro rekyně českých dějin bylo třeba zmírnit. - Tedy další příklad nevhodného schématu premiérového představení.

Oba Okraviáni sice měli své kлады i zápory, ale nakonec musíme hodnotit opět výše méně zkušenou pěvkyni reprízy (Jitka Zerhauová) než premiérovou paní Jitku Pavlovou, značně rozkolísanou v prvním jednání, a navíc barva a vyšší posazení hlasu paní Zerhauové se zdály spolu s jejím půvabem lépe naplňovat představu Oktaviána, jak je vykreslen hudebně v partu.

První repríza tedy alespoň dovolovala tušit, o jaké dílo jde - podařilo se i částečně zakrýt celkovou machu dirigentovu díky několika světlým místům (jako další příklad uveďme závěr druhého jednání: pan Kyzlink a paní Barová). Ale kdybychom referovali jen o premiéře a mohli využít instalovaného telegrafu ve foyer divadla, jak tomu bylo svého času při drážďanské premiéře (kterou následovalo padesát vyprodaných repríz), a měli se vyjádřit co nejstručněji, pak bychom telegrafovali: ZRUBATO - STOP - CARUSO.

x x x

Myšlenka na začátku této hlídky, že "propadnutí" není vlastně v socialistické opeře možné, byla vyvolána velmi pozitivním referátem o premiéře, kterou přinesla (brněnská) Lidová demokracie dne 22.3. Okolnost, že tamější referent (pan dr.Valový) přes ně-

kolik výhrad udělil premiéře plné absolutorium, sama o sobě není ničím překvapivým. Zarážející ale je, že v uvedeném zpravodajství, pokud jde o holá fakta, lze souhlasit jen s jediným, totiž že představení skončilo ve 22,35. To ovšem měl být argument pro délku představení, a tím je stěží, uvážíme-li, že představení končící v půl jedenácté někdy začínají v šest, jindy v půl sedmé anebo v sedm hodin. Protože o začátku ani zmínka, spíše bychom řekli, že podle pana doktora představení skončilo moc pozdě, referent však, místo aby navrhl posun začátku představení, uvažuje o tom, zda by se "tvářčí kolektiv" neměl "navést ke škrtům", vzápětí však tuto možnost odmítá, protože "v mistrovské pariturně Růžového kavalíra by to snad byla hudební svatokrádež". Avšak kdyby byl pan zpravodaj sledoval představení s partiturou, byl by zjistil, že se kolektiv dopustil více než třiceti drobných svatokrádeží. Neméně podivně znějí slova, že obecenstvo při premiéře "reagovalo vděčně", když srovnáme chabý potlesk s ovacemi při premiéře např. Simona Bocanegry. Snad pan pisatel neslyší, řekneme si, viděl jenom otevírat se oponu. Ale musíme mít i pochybnost o jeho schopnosti vidět. Pan doktor si totiž stěžuje na úspornost scény, prý "oba salóny" se lišily jen tím, že "jednou je postel vpravo a podruhé vlevo". Podezření musí tato formulace vyvolat i v tom, kdo představení nebyl přítomen - odkdy jsou totiž v salónech postele? Strauss žádá dvě postele, ale nikoliv v salónech, nýbrž jednu v ložnici a druhou v hostinském pokoji, a nikoliv dva salóny, ale jen jeden, a to bez postelí. Kromě toho byly obě postele vlevo. Tudíž pan referent nemohl vidět obě postele z hlediště, jinak nelze pochopit záměnu stran - buď tedy nadpřirozená schopnost doktorova přenést smyslovou část jeho duše za jeviště, nebo totální nespolehlivost smyslovosti přirozené mohla vysvětlit jeho zprávu. Pro běžného smrtelníka však odtud vyrůstá nedůvěra i k dalším charakteristikám v jeho zpravodajství ("znamenitý spád", "vynikající Ochs" při premiéře atd.).

x x x

A ještě dodatek. Dne 10.5.1983 paní Zdenka Kareninová, premiérová maršálková, vystoupila v rozhlasovém pořadu A léta běží..., kde jasně dokumentovala, jak je jí vzdálený duch tereziánské

Vídně. Její životní fascinace, to je Sibiř, "kam se dříve jezdilo z trestu, tam nyní jezdí největší odborníci", a předseda kolchoďu, který poslal rybu a medvěda "presidentovi" (pak dodala "našemu" presidentovi dále nejmenovanému, protože, jak vysvítá, byl to Antonín Novotný). Jinak se tato činovnice ŠČSP rozhořčila nad poměry španělských tělesně postižených, kteří marně žádali zdarma vstup do divadla a přístupové cesty pro své vozíky ve veřejných budovách: "Pochopila jsem, že se tito lidé mají u nás lépe." Duchovní obzor pěvkyně na závěr doložily vzpomínky na "cizí kněžnu" v zámeckém divadle v Českém Krumlově - s tepláky pod róbou. Ale nikdo prý nenastýdl. Inu, zkušenosti ze Sibiře lze uplatnit i na českém jihu.

Z P r a h y v 10,30 - z a b l í z k o s t í

V úplném wagnerovském premiérovém vakuu u nás (jen pro srovnání: mnichovská Opera má na repertoáru všechny Wagnerovy opery včetně Zákazu lásky) uvedlo Státní divadlo v Ostravě (19.3.1983) Lohengrina. To samo již je událost a i jako pokus by tu inscenaci bylo třeba ocenit. - Tak uvažoval referent před shlédnutím představení, ale po něm jako nejvýstižnější název své zprávy může zvolit - jako doporučení milovníkům opery a ne pouze oper Wagnerových - jen údaj o odjezdu rychlíku z Prahy k případnému představení. Ta dálka, vyzýváme-li k jejímu překonání, snad může jasněji vyjádřit, co má referent na mysli, totiž že jde o nejzajímavější představení posledních let, jaké měl příležitost shlédnout.

Všech šest hlavních představitelů podalo tak vypjaté výkony, že bychom stěží u nás našli srovnání. Jen jedno se nabízí: krátce před ostravskou premiérou uvedla západoněmecká a rakouská televize záznam bayreuthské inscenace Lohengrina s Peterem Hoffmannem v titulní roli. Možná říci, že obě představení byla srovnatelná nejen intenzitou svého působení vcelku, ale též vzácnou vyrovnaností výkonů.

Především v ostravské inscenaci zakusíte něco z atmosféry, která k divadlu od pradávna patří: všechna zdřa závisí na účinkujících. Zatímco při jiných představeních cítíte jako působící činitel hlavně techniku a maně se ptáte, co to musí všechno stát,

zde nenaleznete strojovost, nýbrž jen pár kulis v lidském měřítku, protože tady vládne blízkost. Blíže jsou si i diváci. Jistě i díky tomu, že před premiérou je tu zvykem ve foyer konat malý koncert s recitací - tentokrát byl mj. čten jeden Wagnerův dopis "Isoldě". Dbá se tu na atmosféru a samozřejmě byl dům zcela vyprodán. A žádné květinové koše po představení, z kterých v Praze či Brně číší chlad a nezájem úředníků, kteří je objednali - a přitom srdečný ohlas u diváků. Teď malé poměry? Nikoliv, intenzivní blízkost.

Nejvíce, po zkušenostech s našimi tenory, vzbuzovalo obavy zvládnutí titulní role. Ale Lohengrin pana Jana Malíka (člena divadla FXŠ v Liberci) byl důstojný, prostý veškeré směšné "tenoristické" manýry. Jakkoliv si pan Malík musel uložit jisté meze rozsahové a v prokreslení detailů, aby part zvládl s plynulostí, přesto vynikla hrdinskost této postavy. Pan Malík tak, plně oddán koncepci představení, v němž všechny postavy byly založeny na intenzitě zpěvu při minimálním pohybu na jevišti, splnil svou úlohu výtečně. Souboj Lohengrin-Telramund - abychom přiblížili ideu představení - v prvním dějství a opětne jejich střetnutí v jednání třetím byly pojaty tak, že vše, co je tu přítomno, pochází od ječnajících postav, a tak místo řinčení zbraní jen náznak: Lohengrin Telramundovy výpady odráží pouhým gestem; jeho meč, totž odznak hodnosti, nikoliv zbraň. Vypjatostí zpěvu je zde podrobena vše ostatní - proto se Telramund pouhým Lohengrinovým gestem proměňuje v bezvládnou loutku, kácející se do zákulisí.

Paní Gebauerová jako Elsa a paní Drobková jako Ortruda oslnily pěvecky i herecky, naléhavost jejich přednesu byla opět srovnatelná jenom s bayreuthským představením, o němž jsme se zmínili, a přitom bylo v jejich přednesu (a tak i u ostatních postav) rozumět každému slovu textu (překlad Anny Hostomské). Při takovém důrazu na patetičnost zpěvu pak stačí nepatrný pohyb a v koncentrované podobě je vyjádřeno vše potřebné. Když např. Ortruda vpadne bez hlesu na jeviště, přepadne vás opravdový úděs.

Jindřich Ptáčník, podaný panem Rafaelem Kubitou, a Hlasatel pana Vladislava Gronky byli i se sborem na takové úrovni, že jsme v tomto představení, řízeném v rychlém tempu dirigentem Václavem Návratem, litovali škrtů, protože po třech a půl hodinách jsme odcházeli s pocitem, že bychom s celým souborem chtěli být déle (a častěji)!

Cesta z Prahy do Ostravy trvá déle než sám Lohengrin, ale za blízkostí se musí někdy daleko.

M i g n o n v k i n ě ú s p ě š n á

Referátový triptych o mimopražských premiérách uzavřeme stručnou zprávou o velmi zdařilém představení Thomasovy Mignon v Českých Budějovicích (13.5.1983). Ačkoliv budova kulturního domu s divadelním sálem, který je vlastně proponován jako širokouhlé kino, není tím nejpríznivějším prostředím pro "opéra lyrique", podařilo se úspěšně vyvolat příslušnou atmosféru díky scéně V.Kouteckého a hlavně díky výtečné Philině paní Vítězslavy Babákové, která byla přímo ztělesněním šarmu - její schopnost čistého nasazení a smysl pro rytmické frázování je opravdu mimořádná. Mignon paní Jiřiny Přivratské tyto některé klady sice postrádala, ale i tak její přednes byl druhý nejlepší. Vilém Meister pana Otakara Dubského přinesl sice několik nechtěných komických momentů, ale jen několik, takže je nakonec bylo možno považovat za milé zpříjemnění večera. Legračně ovšem působil člen baletu pan Jiří Hruška, jehož taneční kreace před jednotlivými obrazy (spolu s dvěma dámami) připomínaly poskoky pivovarského šimla. Sbory nebyly nejsilnější stránkou, ale nijak nerušily. Orchestr s dirigentem Václavem Urbanem nastudoval pečlivě zvláště instrumentální pasáže a přispěl ke zdaru představení.

CARUSO

FILMOVÝ OBZOR

Matky a dcery

MEFISTOFELES:

Bohyně trůní mocně v osamění,
vůkol nich prostoru ni času není;
ve zmatek slov se hovor o nich mění.
M a t k y to jsou!

FAUST (vyděšen):

Co? Matky!

MEFISTOFELES:

Mrazí tě?

FAUST:

Matky! Ó, matky! -
Jak divně to zní!

(J.W. Goethe, Faust)

Když jsem odcházel z Bergmanovy Podzimní sonáty, vybavila se mi bezděčně jedna věta z Jungovy studie o psychologických aspektech archetypu Matky. Zapamatoval jsem si ji zřejmě jen díky tomu, že v anglické verzi, v níž jsem ji původně četl, zní téměř zlověstně a jakoby žalmově: "To relieve the human mother of this appalling burden." V odstavci, z něhož ta věta pochází, se říká: "...citlivý člověk nemůže jednoduše vložit toto nadměrné břemeno významu, odpovědnosti, povinnosti, nebe i pekla (tj. břemeno archetypového obrazu Velké Matky; pozn.aut.) na bedra jedné křehké a omylné lidské bytosti - zasluhující tolik lásky, shovívavosti a odpuštění - té, která byla naší matkou. Ví, že v našich očích je matka nositelkou vrozeného obrazu Matris Naturae a Matris Spiritualis a představitelkou celistvosti života, jehož jsme jen nepatrnou a nemohoucí součástí. Proto bychom neměli zbytečně váhat a měli bychom ji jako člověka zprostit tohoto strašného břemene, a to jak v zájmu vlastním, tak jejím. Co nás tak váže k matce a ji zase připoutává k jejímu dítěti - a to k tělesné i duševní škodě obou - je právě tato obrovská tíha významu."

Když se Jung pokouší vyjádřit metaforicky tento psychologicky tak závažný "význam", hovoří o mateřské lásce, jež zůstává jednou z nejdojemnějších a nejtrvalejších vzpomínek našeho života,

o mysteriózních kořenech všeho růstu a změny, o lásce, která znamená domovský přístav a přístřeší, o dlouhém mlčení, z něhož vše vychází a v němž i nachází své završení. K pozitivním vlastnostem spjatým s archetypem Matky patří podle Junga vedle mateřské péče a lásky i magická autorita ženství, moudrost přírody, duchovní exaltace překračující meze střízlivého rozumu, životně důležité instinkty nebo přirozené vnitřní pohnutky; dále vše, co je laskavé a vlídné, co vyživuje a podporuje růst a plodnost, co nám poskytuje dary života a co vzbuzuje dojem ochranné náruče, do níž se lze schoulit a dojít v ní ukonejšení a spásy. Naproti tomu negativní rysy archetypu Matky jsou spjaty s představami závratných hloubek a temnot, čehosi propastného a tajemného; neblahého a odstrašujícího maternálního charakteru je vše, co člověka pohlcuje, svádí, co se ze sladkosti může proměnit v jed a čemu nakonec nelze uniknout, asi jako nelze uniknout svému vlastnímu osudu. Protikladnost a ambivalenostnost všech těchto atributů maternality postihuje Jung pomocí výrazu "milující a strašlivá Matka".

V Jungově pojetí tvoří archetyp Matky jeden ze základních strukturálních prvků lidské psýchy. Označuje archetypy výstižně za vrozené "psychické orgány", jež sdílíme všichni společně a bez rozdílu, podobně jako orgány tělesné. Každý archetyp má své "významové jádro", které však podle Jungova názoru nelze nikdy plně vystihnout, neboť svou povahou zůstává vždy zčásti nevědomé. Poznat můžeme archetyp jen tehdy, nabude-li konkrétní jevo-
vé (obrazové) podoby, která se však s jeho významovým jádrem nikdy zcela nekryje, protože archetyp je co do svých projevů a tvarových možností nevyčerpatelný. Tak i archetyp Matky může přijímat nekonečné množství konkrétních podob, v nichž se věčný praeobraz maternality vyjevuje a působí. Fenomenologie archetypu Matky vykazuje obzvláště velké bohatství výtvorů obrazotvornosti, a to jak personifikovaných (náboženské, mytologické, pohádkové a podobné postavy), tak předmětných, na něž se jeho obsahové prvky přenáší (projektují se) a v nichž je pak možné maternalitu ve všech jejích aspektech prožívat, poznávat, případně učinit objektem náboženského nebo estetického uctívání. Personifikovaným obrazem tohoto archetypu je například antická bohyně Gaia či Déméter, Artemis, Ísis, kali, Kybelé, v křesťanském náboženství matka Boží Panna Maria, ve světě pohádek Královna víl, baba Jaga

atd. Archetyp Matky se často váže na objekty obdařené velkou plodností, jako je například roh hojnosti, kvetoucí zahrada, zorané pole nebo snop obilí (Démétér). Značnou část projekce tohoto archetypu zachycuje příroda, a to buď svými tvary - jeskyně, rokle, kopce, nebo vlastnostmi - moře, tryskající pramen vody, strom, růže atd. Sociologicky významnými symboly maternality se mohou stát i společenské organizace a instituce, například církve (Mater Ecclesiae), univerzita (Alma Mater), rodná země ("kolébka i hrob"), politická strana ("naše rodná Strana"), sportovní klub atd. Obrazotvornost pojící se k fenoménu maternality je zvláště vynalézavá a bohatá tam, kde jde o vytyčení jejích temných a zlověstných stránek. Sem patří obrazy čarodějnic, dračích příšer hltajících své oběti, dále obraz hrobu, rakve, hlubokých temných vod, fatálních pohádkových bytostí, jako jsou suďičky, Smrt Kmotřička, zlá víla atd.

Již z tohoto letmého výčtu je patrné, jak obrovský psychologický problém vznikne, jakmile se uváděné vlastnosti archetypu Velké Matky plnou vahou přenesou prostřednictvím psychické projekce na bedra "křehlé lidské bytosti, jež byla naší matkou"; jakmile se tyto, svou povahou neosobní, pohádkové, božské vlastnosti začnou vidět coby skutečné v osobě vlastní matky, přesněji řečeno, když se v ní vidět chtějí. Problém je v tom, že archetyp Matky ve smyslu vrozeného psychického orgánu chce být co nejplněji "žit", a to jak ve vnitřní struktuře psýchy, tak ve vnějších vztazích. Protože je to však autonomní, spontánně působící psychická mocnost, prosazuje si svůj inherentní vzor chování a svou perspektivu nazírání světa do značné míry nezávisle na skutečných životních podmínkách a skutečných osobních vlastnostech nositelů maternálních projekcí. Platí, že čím je tento archetyp v rámci individuální psychické struktury dominantnější (čím víc je určujícím komplexem), tím je při prosazování svého vzoru vidění a chování nevybíravější a bezohlednější. Jde-li navíc, jak je tomu v Bergmanově Podzimní sonátě, o střetnutí Matky a Dcery, dvou psychologicky rovnocenných veličin, vznikne zpravidla nepřehledná spleť zčásti imaginárních, zčásti reálných vztahů, jejichž kombinace a charakter závisí na tom, s jakou intenzitou a na jaké úrovni zralosti se při utváření osobních vztahů prosazují oba uvedené archetypy. Čím silněji se v osobních vztazích mezi matkou a dcerou prosazují archetypy Matky

a Dcery ve své neosobní, absolutní a nevyzrálé podobě, tím větší je nebezpečí, že jejich vztahy budou zatíženy příliš velkými, lidsky neúnosnými nároky a očekáváním, tím větší bude též pravděpodobnost, že budou překypovat animozitou, nesmiřitelností a přepjatostí a že jim naopak bude chybět hodně na osobních, ryze lidských kvalitách a že se v nich kromě toho nutně objeví patologické rysy.

Filmový příběh, do něhož nás uvádí Bergman v Podzimní sonátě - a to svými osobitými uměleckými prostředky, připomínajícími leckdy bezohlednou psychickou vivisekci - je vybudován na setkání matky a dcery, setkání, z něhož se vyvine dramatická konfrontace nejenom mezi dvěma věkově a povahově rozdílnými ženami, ale především spor mezi absolutními nároky na jedné straně a lidsky omezenými možnostmi na druhé, mezi nelítostným obviňováním a touhou po odpuštění, mezi nenávistnou láskou a snahou o pochopení a vzájemnou shovívavost, jedním slovem, konfrontace mezi tím, co je v matce a dceři osobního, lidsky přiměřeného, a naproti tomu archetypového, tj. nadosobního, univerzálního a absolutního.

Personalisticky zaměřené psychologické nauky by pravděpodobně byly zaječno v tom, že silně negativní mateřský komplex, jímž v tomto filmovém příběhu trpí dcera, byl jednoznačně způsoben její matkou. O tom, že právě matka je zjevná "causa efficiens" v procesu vzniku dceřina negativního mateřského komplexu, přináší film s dostatek průkazního analytického materiálu: matka sobecky sleduje svou uměleckou kariéru, je bezohledná vůči svému muži a dceři ve svých milostných avantýrách, svou dceru zanedbává, neposkytuje jí dost mateřské lásky a péče atd. Jakkoli nesporný je v daném případě vliv těchto vnějších životních okolností, klade nicméně jungovská analytická psychologie v protikladu k uvedenému kauzálně-determinačnímu modelu hlavní důraz na vlastní, tj. vnitřní zdroj vzniklých psychických problémů. Podle Jungova názoru je třeba etiologické a traumatické působení matky na dítě rozčlenit do dvou skupin. Zaprvé to jsou vlivy podmíněné skutečnými vlastnostmi matky, jejími skutečnými postoji a chováním; za druhé vlivy vztahující se k vlastnostem, které má matka pouze zdánlivě, a které jsou tudíž důsledkem více či méně imaginárních, fantak~~en~~ských (v jádru archetypových) projekcí ze strany dítěte. Podíl matky na vzniku mateřského komplexu nemusí být proto

rozhodující, nýbrž může jen zhoršovat nebo naopak tlumit vrozenou dispozici. Podle Jungova názoru přistupuje každé dítě ke své matce již s apriorní archetypovou psychickou výbavou. Ví svým způsobem předem, kdo je matka, a to ještě dříve, než svou vlastní matku nebo chůvu začne vnímat, a mnohem dříve, než dokáže vyslovit slovo "máma". Jeho zkušenostní prožitek toho, co je "matka", je zvláštním způsobem již předem psychicky modelován, vzorově předurčen. Probuzený archetyp Matky vede instinkty dítěte zcela neomylně k blízké ženě jako k matce. Všechna očekávání a nároky vůči ní jsou v něm již zároveň s tímto archetypem přítomny a je přirozené, že dítě je vztahuje na ni, a tím na ni bezděčně přenáší veškerý obrazový a citový obsah archetypu Velké Matky. Znamená to, že svou vlastní matku obdařuje vlastnostmi, které žádná matka a vůbec žádná lidská bytost nemůže nikdy doopravdy ztělesňovat. Každý archetypový nárok, vzniklý promítnutím na druhou osobu, se kromě toho vyznačuje neúnosnou kategoričností, nekompromisností, přepjatostí, stanoviskem "buď vše, nebo nic", nesmlouvavostí atd.

Osobní vztah dcery, zatížené mateřským komplexem, k matce závisí proto na tom, do jaké míry se dceři podaří navzdory imaginárním projekcím vidět ve své matce lidskou, nikoli božskou či pohádkovou bytost, a přestat v ní vidět ztělesnění nadosobních atributů spjatých s obrazem Velké Matky. Závisí na tom, zda v ní přestane nevědomky vidět královnu, vědmu, či dokonce bohyni, a sebe přitom ubíjet mučivými představami inferiorního, opuštěného dítěte, které nebude nikdy s to dosáhnout matčiny dokonalosti, jejích schopností a úspěchů. Závisí na tom, zda se jim oběma podaří vymanit se z nevědomé, nevolnické kletby instinktivního vzoru chování, jež každý dominantní archetyp vnucuje lidské psýše, čímž v ní vytváří impulzivní sklony chovat se určitým, v podstatě stále stejným způsobem a dívat se na svého životního partnera skrze určitý zafixovaný pravzor, bez ohledu na to, že on sám je svým psychickým uzpůsobením a orientací dnes již tomuto vzorovému obrazu nahony vzdálen. Právě to se však Evě z Bergmanova filmu nepodařilo. Sotva se v jejím domě po dlouholetém odloučení a vzájemném odcizení objeví matka, přijíždějící na návštěvu, je okamžitě zřejmé, zejména z mistrovské scény u klavíru, že si Eva nosí svůj dceřinný vzor chování a pohledu na svět již odedávna v sobě a že svou matku posuzuje podle jednoho neměnného, zafixovaného obrazu.

Je proto jen otázkou času, kdy svou matku opětovně vtáhne do své dominantní prožitkové sféry. Její matka nejen že nic takového zpočátku netuší, ale ani se tomu nedokáže posléze vzepřít: proti nutkavě působícímu archetypovému chování dcery je jakýkoli osobnější a lidsky uměřenější postoj bezmocný; každý archetyp má neodolatelnou, sugestivní schopnost vtahovat ostatní do okruhu své působnosti, je s to v nich znovu probudit, zaktivizovat dávno zasuté a třeba již vyhaslé či zapomenuté myšlenky, vášně a postoje. Evu nikterak nezajímá, jaká je ve skutečnosti její matka Charlotta, zda se po tolika letech případně přece jen nezměnila k lepšímu, nezajímá ji, že přes všechny své zjevné osobní vady a prohřešky (je snad poněkud skoupá a lehkověrná) je dnes již zralá žena, schopná navazovat hlubší citové vztahy ke svým přátelům, a že přesto, že je stále ještě činnou umělkyní se skvělou pověstí, je vcelku přirozená, skromná a lidsky prostá. Skrze svůj apriorní obraz vidí Eva svou matku sice jako skvělou, avšak nadřazenou a mentorující umělkyni, která na svou dceru shlíží svrchu, lehce jí pohrdá a pokouší se napravit její údajné nebo i ochotně přiznávané nedostatky. Aby se tento apriorní obraz znovu potvrdil a osvědčil tak svou empirickou platnost, stačí, aby Eva zahrála na klavír svým nemožným a iritujícím způsobem Chopinovu skladbu a následující podrážděnou poznámkou vyprovokovala svou matku k tomu, aby jí ukázala, v čem se při hraní dopouští chyby. Charlotta, aniž je v daném okamžiku schopna si to uvědomit, se náhle ocitá přesně v tom "obraze", v jakém chtěla být svou dcerou od počátku viděna: jako uhranutá usedá vážně ke klavíru, aby své věčně nezralé a ublížené, nicméně obdivně k ní vzhlížející dceři udělila lekci ve správné interpretaci Chopina.

A podobného násilného vtažení do předem připravené role jsme v průběhu filmu svědky ještě několikrát. Eva zbožňuje svou matku Charlottu už od dětství, v jejích očích byla vždy téměř jako bohyně, obdivně naslouchá její hře na klavír, číhá na každou příležitost, aby mohla prodlévat v její blízkosti, chtěla by ji mít jen pro sebe. Avšak právě v tomto zbožňování se skrývají ony strašlivé nároky kladené na matku, kterým ona sama jako slabá ženská bytost nebude nikdy schopna plně vyhovět. Jedním z těchto nároků je požadavek naprosté a bezvýhradné upřímnosti v osobních vztazích. Mýtické či pohádkové bytosti si nesporně

mohou dovolit být absolutně pravdomluvné, do krajnosti upřímné a otevřené, člověk sám však bohužel nikoli, a když, pak rozhodně ne tak, jak si idealizující Eva podle svých přemrštěných měřítek představuje. Nedokonalost lidské povahy často nutí k jistému zakrývání, ani i přetvářce, avšak vůdčím motivem tu nemusí být vždy jen neupřímnost, nebo dokonce zlá vůle. Může to být naopak právě citlivá snaha neublížit, nedotknout se druhého na místě, jež je jeho slabostí, s níž si nedokáže nijak poradit. Ve vztazích mezi lidmi jsou tak situace, když může být slušné a humánní skrýt své výhrady nebo odpor, a "jako herec" - jak vytýká své matce Eva - učinit zadost platným zvyklostem.

Čím absolutnější požadavky klademe na ty druhé, tím snadněji je přistihneme při nějakém selhání. Eva taková selhání u své matky Charlotty nejenom vyhledává, ale konstatuje je vždy se zvláštní agresivní vítězoslávou, jako by právě to měly být poslední a neodvolatelné důkazy matčina naprostého lidského selhání, ba téměř zločinnosti ("Takové, jako jsi ty, by měli likvidovat", říká kovovým hlasem své matce.) Opuštění zde nepřichází v úvahu, přestože se ho Charlotta na své dceři domáhá. Ve vzorovém repertoáru její dcery se opouštění jednoduše nevyskytuje. A to proto, že každá shovívavost projevená případně vůči matce, každé přiznání, že její vina nemůže být absolutní a neodčinitelná, by předpokládalo, že by si Eva zároveň musela připustit, že její tísnivé psychické problémy jsou jejím vlastním životním údělem (a úkolem ve smyslu integrace a zrání osobnosti), těžkým sice, ale nikoli neřešitelným. A připustit, že daleko větší zlo, než jí kdy způsobila matka, působí dnes ona jí, a to tím, že ji vtahuje do svého neosobního, přepjatého a bezútěšného světa, v němž jí vnucuje nepřiměřené a nežádoucí role a spoutává ji jako pavouk do sítě svými imaginárními projekcemi. Eva svou matku Charlottu zoufale potřebuje, lpí na ní, skoro jako by se na ni celou svou bytostí vrhala a chtěla si ji pro sebe uzurpovat (Charlottina noční můra), protože bez ní nemůže hrát svou tolikrát již obehranou a zpozdilou roli opuštěné, mentorované a pohrdané dcerušky. V zájmu svém i v zájmu své matky by Eva musela nejprve přestat vůbec chtít být takovou inferiorní dceruškou údajně nadřazené a deptající matky. Protože toho všeho není schopna, nezbyvá Charlottě nic jiného, než se co nejrychleji vzdát z dosahu neblahého vlivu své nezralé a nešťastné dcery. Vymanit se z chapadel

imaginárních projekcí a nepřiměřených nároků by předpokládalo, aby uvolnění nastalo u obou partnerů současně.

Bergmanova vlastní odpověď na tuto tak obtížně řešitelnou situaci je skryta v tragické postavě Leny. Na ní jako by chtěl ukázat, co zůstalo v dramatickém střetnutí matky a dcery tím nejubožejším a co v nich obou nejvíc trpí: jejich vlastní osobnost, onen nevyvinutý, zanedbaný a zaostalý vnitřní člověk, který se ani neumí pořádně vyjádřit - je třeba pracně uhađovat, co chce sdělit, a který v důsledku svého ochromení je naprosto odkázán na cizí pomoc. Vztah mezi matkou a dcerou má zde tedy podobu netradičního trojúhelníku, přičemž druhá Charlottina dcera Lena tvoří jeho třetí, chybějící část. Eva se s ubohou Lenou plně ztotožňuje, dělá to dokonce jakýmsi humanitářsky vyzývavým způsobem. Ale Lena patří zároveň i Charlottě, nejen jako její dcera, ale také jako ztělesnění jak její vlastní, tak i Eviny vnitřní lidské slabosti a bezmocnosti. Charlotta se k této své lidské bídě a zmatku ostatně plně přiznává v průběhu nočního vzrušeného rozhovoru, kdy je zdrcena poznáním, jakou fatální roli hrála, aniž to tušila, v Evině životě (přesněji řešeno, v jejích nenávistných očích), a kdy náhle zahlédne důsledky svých vlastních prohřešků a vín. Tato "Lena" jako obraz zanedbané a ochromené vnitřní osobnosti jak dcery, tak matky, je zřejmě tím nejnadějnějším společným výchozím bodem jejich případných budoucích vztahů. Neboť své vztahy k ostatním lidem - jak vyplývá z jedné jasnozřivé Jungovy poznámky - navazujeme nejpevněji nikoli tam, kde máme své přednosti, nýbrž tam, kde se setkávají naše oboustranné slabosti.

(1982)

Rudolf Starý

DISKUSE

J e š t ě k v i n ě d o k t o r ů
L e r o y e a Š t r o s m a j e r a

Na úvaze o dvou televizních filmech (Vina doktorů Leroye a Štrosmajera v KS 2/83) mě zarazilo několik nepřesností nebo - jistě neúmyslných - nepravd, týkajících se problematiky samotné, a ráda bych je uvedla na pravou míru. Nejde mi přitom jen o všeobecnou informaci o zdravotnické problematice, ale daleko spíše o to, že uvedené nepravdy posilují v čtenáři onen dietlovský pohled, který chtěl T.V. Schauer demaskovat.

Ke svým poznámkám se cítím oprávněna svou neutrální pracovní pozicí: ačkoli po léta v nemocnici pracuji, nejsem sama zdravotníkem. Přicházím do styku s agendou stížností, o níž bych zde ráda ztratila několik slov. Mám možnost vidět zblízka - i příčinně - rozdíly mezi dietlovsky napulírovanou "nemocnicí" a zaneřáděnou, špinavou nemocnicí naší pražské současnosti. I o tom něco naznačím.

Nejprve k těm stížnostem. Výrazy jako "kromě notorických kve-
rulantů si tedy prakticky nikdo nestěžuje" posiluje T.V. Schauer ve čtenáři dietlovskou představu, že stěžovat si na kvalitu zdravotnické péče je "přímo sebevražděná odvaha" nebo prostě nesmysl. Není to pravda. Tvzení T.V. Schauera vyvrací už skutečnost, že počet stížností na defekty zdravotnické péče v Praze v posledních letech prudce stoupá. Je pravda, že se veřejnost domnívá, že stížnosti nemají smysl, ale tentokrát se veřejnost mylí. Troufám si tvrdit, že v této věci je Dietl přímým a vědomým dezinformátorem.

Stížnost - ať už podaná na kontrolní oddělení příslušného OÚNZu nebo přímo na prokuraturu - má dvojí dopad: oficiální a interní. Začneme dopadem interním. I na sebekverulantstější stížnost podanou na kontrolní oddělení je příslušný lékař povinen podat písemné vysvětlení, k němuž se vyjádří příslušný primář. Na jedné straně má OÚNZ přirozeně snahu co nejvíce stížností vyřídit negativně, na druhé straně - a to je pro dopad stížnosti nejpodstatnější - je ve většině případů příslušný lékař (nebo sestra, jde-li o stížnost na nevhodné chování) ústně napomenut. Pacient, který si stěžoval, nebude samozřejmě příště přijat s nejzářivěj-

ším úsměvem, na druhé straně však právě on má zaručeno, že v jeho případě nebude nic zanebáno, "aby zase...". Považují za závažnou mezeru našeho vzdělání ve věcech občanských, že naprostá většina pacientů nemá o existenci kontrolního oddělení na OÚNZech vůbec ponětí. Lidé, se kterými skutečně bylo hemístně nakládáno, nad epizodou mávnou rukou, a velkou část agendy kontrolního oddělení pak skutečně tvoří dopisy od psychopatů nebo nazlobených důchodců, z nichž je často obtížné vyluštit, na co si vůbec stěžují.

Srovnání s případem doktora Leroye nás ovšem přivádí ke stížnostem závažnějším, totiž takovým, které se týkají nerozpoznaných diagnóz, nečekaných úmrtí apod. Tyto stížnosti bývají podávány zpravidla na prokuraturu. Dopad takové stížnosti na chod oddělení není malý. Nastane shánka po chybějících nálezech, doplňuje se chorobopis: chirurgie se snaží svalit časové zpoždění na internu, interna na chirurgii, obě strany se snaží ovlivnit časové údaje rentgenových vyšetření ve svůj prospěch, sestavují se co nejpřesnější časové údaje telefonátů. (Na vlastní oči jsem zažila, že takovýto tanec nastává i kolem stížnosti, jejíž neoprávněnost je patrná i laikovi.) Komplikujícím faktorem je, že např. v Praze je pro řadu nemocnic už po léta problém dosáhnout po problematickém úmrtí toho, aby byla provedena pitva.

Když je tedy stížnost "co nejuspokojivěji" vyřízena na místě, putuje k obvodnímu (okresnímu), posléze ke krajskému odborníkovi pro příslušný medicínský obor. I tito odborníci mají pochopitelně snahu vyřídit co nejvíce stížností negativně (oni totiž také nejlépe vědí, jak málo se liší taková pražská nemocnice nižšího typu od polního lazaretu): ale určitý počet stížností je každoročně uznán a končí příslušnou soudní dohrou.

Interní důsledky (i neuznané) stížnosti jsou vždycky závažné. Lékař, který je v podezření, že "přece jen mohl", si může být jist, že mu vlastní primář bude daleko více "koukat na prsty": při opakované stížnosti bude oddělení hledět se ho při nejbližší příležitosti zbavit; uvážíme-li, kolik lékařů v tomto feminizovaném oboru pracuje po léta "na paragraf" jako zástup za mateřskou dovolenou apod., nebývá to vždycky tak obtížné. Vliv stranické příslušnosti a vlivných konexí je zřetelný, ale nikoli bezvýhradný, ~~alexandrovskisraskivni~~ je-li totiž "průšvihářem" straník, je možné ho odstranit na vyšší, ale poloadministrativní místo, kde sice škodí dál, ale od bezprostřední péče o pacienty je distancován.

Snaží-li se tedy Dietl diváka přesvědčit, že stížnosti podávají jen pitomci, přeznačuje T.V. Schauer tyto pitomce na sebevrahy, ale vposledku jen utvrzuje občana v přesvědčení o jeho bezmoci a nutné pasivitě. S tím nemohu souhlasit. Uvedla bych však jeden speciálně socialistický faktor ovlivňující podávání skutečně neoprávněných stížností: je to snížená úroveň všeobecného vzdělání, která u pacientů, resp. jejich příbuzných, způsobuje neznalost věcí v cizině obecně známých i laikům; lékaři mladších generací zase nejsou schopni jasně a česky pozůstalým vysvětlit, proč k neočekávanému úmrtí došlo, protože neumějí převést své speciální znalosti do obecného jazyka.

Druhý bod: proč se doktor Štrosmajer nestal primářem. Nebudu rozvádět opravu zjevně chybného tvrzení o tom, že se jím stává služebně nejstarší lékař oddělení: primariát je funkce (dnes) vyhrazená členům komunistické strany a k výjimkám je třeba zcela mimořádných odborných schopností a osobní průbojnosti. Zaráží mne však, že T.V. Schauer (patrně společně s Dietlem - toto pokračování jsem neviděla) zřejmě předpokládá, že člověk tak slušný a poctivý jako doktor Štrosmajer se primářem stát chtěl. To totiž není tak samozřejmé! Být primářem v Československu sice přináší - stejně jako v západní Evropě - určitou šanci vybudovat pracoviště podle vlastních představ, ale současně je tu předem známá nutnost vést toto pracoviště v rozporu s nejelementárnějšími hygienickými požadavky (pomocnice nejsou, nebo pro naprostou opilství nejsou schopny práce; provoz oddělení musí - na příkaz shora - pokračovat i za stavebních úprav), ale i s platnými předpisy (např. existuje předpis zakazující třídění znečištěného prádla na odděleních: v třídění, ovlivňujícím vzestup nosokomiálních nákaz v našich nemocnicích, se však pokračuje, protože primář není nadřízeným ústavní prádelny), za nedostatku léků, při nedostupnosti některých (z odborného hlediska nezbytných) vyšetření (děsivým činitelem je tu např. také stav pražské telefonní sítě, který naléhavé speciální vyšetření může odsunout o celé hodiny), při nemožnosti přiměřeně odměnit schopné a obětavé lidi, při nutnosti vydat omezené množství kvalitních zahraničních léků "prominentním pacientům" (což je oficiální pojem), při nemožnosti získat takové léky pro skutečně potřebné pacienty, při nutnosti plánovat nejbanálnější pomůcky (rektoskop!) na léta dopředu, při nezbytnosti vždy a všude využívat osobních konexí... To nevydrží

každý, a při sebeidealističtější nadšení si taková funkce žádá určitou nezbytnou porci cynismu, agresivity a odvahy.

Vinu dr. Leroye jsem neviděla a líčení T.V. Schauera mi připadá trochu naivní: vím např., že při soudním projednávání defektů lékařské péče v NSR je pravidlem zvát odborného znalce ze Švýcarska nebo odjinud, protože se pokládá za vyloučené, že by německý lékař svědčil proti německému lékaři: jistá dávka "mafiánské soudržnosti" je asi celosvětovým jevem a není naší specialitou. Považuji ovšem za příznačné, že francouzská pacientka zemřela vinou osobního selhání lékaře, a ne proto, že

- laboratoř neměla potřebné činidlo pro banální vyšetření
- sanitka přijela až za několik hodin
- nemocnice nemá možnost vyčlenit pro jednotku intenzivní péče stálou službu sestry, takže např. pacient po infarktu myokardu není pod stálým dohledem
- pacient v těžkém stavu musel absolvovat převoz do jiné nemocnice, kam "spádově patří"
- popř. smrtelně onemocněl díky nedostatku základní hygieny (plynatá sněť jako důsledek stavebních prací na chirurgii při plném provozu).

Tady podle mého názoru budou ty nejpodstatnější rozdíly.

Malá úvaha na závěr: proč byl vlastně Dietlův seriál tak "nepolitický"? Nebylo jeho smyslem mimo jiné ukázat, že na určité věci nemá smysl myslet, protože na ně stejně nemůžeme mít žádný vliv? - Jenže: neříká pan T.V. Schauer vlastně totéž?

-ko-

DANÍČEK, Jiří: Broučci a Hilsner (Hra o dvou dějstvích)
(Praha 1974, cyklostyl, 12 stran A 4)

Absurdní hříčka, v níž jsou technikou dramatické koláže konfrontovány monology a dialogy dvou krajních projevů mentality češství na přelomu 19. a 20. století (užito výňatků z Karafiátových Broučků a autentických protokolárních záznamů z polenského procesu s Leopoldem Hilsnerem). Premiéra hry se konala na svatého Václava 28.zář 1974 na scéně Zámeckého divadla v Elbančicích v rámci tamního 1. divadelního festivalu. Hrály neprofesionální skupiny složené z mladých lidí, věnujících se jiným druhům umělecké tvorby, a jejich přátel.

CORPUS DELICTI Vladimíra Boudníka

(Praha 1979, strojopis, 217 stran A 5, celoplátěná pevná vazba v neofanových deskách)

Přílohu tvoří xerokopie autorova stejnojmenného cyklu 25 grafik a 9 dopisů, vydaných spolkem přátel Vladimíra Boudníka v nákladu 300 výtisků v edici Explosionalismus v roce 1974. Odtud byl převzat i frontispis a celostránkové faksimile jeho rukopisu.

Obsah svazku, jenž shromažďuje všechny vydané Boudníkovy texty a některé vzpomínkové a "biografické" práce jeho přátel:

Vladimír Merhatu: Vladimír že zemřel?

Bohumil Hrabal: Něžný barbar

" " Dopis účastníkům vernisáže

Vladimír Boudník: Jedna sedmina (texty z let 1951-52,
s. 75-185)

" " Dopisy přátel

" " Torzo libeňských dopisů (Bohumilu
Hrabalovi)

Doslov aneb abdikace (text autora z Boudníkovy okruhu
z roku 1951 s úvodní poznámkou B.Hrabala)

Dopisy a deníkové záznamy ukazují V. Boudníka jako výtvarníka světového významu; krom toho, i když zatím nedoceněny, patří k vrcholům moderní české nesyžetové prózy.

ŠIMSA, Jan: Lark. Příběh zpívajícího kovboje

(Brno, 1982, strojopis, 83 stran A 5, měkké kartonové desky)

Próza tradičního lehkého žánru, kterou autor, evangelický teolog, psal jako politický vězeň nejprve anglicky v r. 1978 ve vyšetřovací vazbě v Brně-Bohunicích pro svého mladého polského spoluvězně jako účelový text (aby mu pomohl učit se anglicky). V r. 1981 pořídil úplnou českou verzi pro své syny a jejich přátele.

Věnováno Mrátovi Brabencovi, Zině Freundové, Martinu Hyblerovi

(Praha, září 1982 - březen 1983, cca 170 s. /příspěvky stránkovány odděleně/, strojopis A 5, celoplátěná pevná vazba, na vrchní desce fotografie Járy Johnové. Pro své přátele sestavila Petruška Šustrová.)

Sborník krátkých próz (Jiří Daníček, Milan Hlavsa, Věra Jirousová, Petr Kabeš, Jiří Kostúr, Luboš Vydra, Zmrzlík), poezie (Zbyněk Hejda, Michal Matzenauer, Fanda Pánek, Andrej Stankovič, Sysel, Petr Taťoun, Jáchym Topol, Dáša Voňková, Milan Vopálka) a písňových textů (Jim Horáček, Petr Ouda) které autoři věnovali svým třem přátelům, kteří se nedávno vystěhovali do ciziny.

PATOČKA, Jan: Vzpomínky a nekrology

(Kvart, Praha 1979, strojopis, 92 stran formátu 20 x 20 cm, pevná kartonová vazba)

Sborník je věnován především vzpomínkám na E. Husserla (Rozhovor o filozofii a filozofech; Vzpomínky na Husserla; Památce E. Husserla; Dodatek: Maličko o E. Husserlovi při příležitosti 110. výročí jeho narození). Obsahuje dále nekrology: Za Otílií Utitzovou; František Fajfr; P. Hermann - Leo van Brede. Doplněno ediční poznámkou.

Diskuse o míru II, III

V červnu 1983 vyšel druhý svazek řady tzv. mírových sborníků (131 ss. A 5), který obsahuje výhradně příspěvky domácích autorů: Milan Šimečka, Válka je vůl; J.S. Trojan, Příspěvek k diskusi o míru; J.Vrána, Čechy - přístav míru; Jiří Hájek, Charta 77 a současné mírové hnutí.

Třetí svazek (září 1983, 133 ss. formátu 18 x 25 cm) obsahuje mj. dva otevřené dopisy E.P. Thompsonovi (od T.G. Ashe a od J. Šebaty), dva příspěvky z pera L. Hejdánka, výtah z pastýřského listu katolických biskupů NDR s komentářem Spieglu, rozhovor Spieglu s francouzským ministrem obrany Ch. Hernu, stať J. Vrány s názvem Dnes jde o Evropu. Na závěr, jako příloha, je zařazena obsáhlá zpráva o pražském mírovém kongresu.